

2607

105

84
\$-71

4 May 1812

2011

- 37 -

ՎԻԼՆԷԼՄ ԹԷԼ

ԿԱՍ

ԶՈՒԻՑԵՐԻՈՑ ԱԶԱՏՈՒՄԸ

2003

«ԱՐԱՐԱՏ ՄԱՏԵՆԱԳԱՐԱՆ»Ի ՆՊԱՏԱԿՆ ՈՒ ՈՒՂՂՈՒԹԻՒՆԸ

Համիսական ժանի բռնակալութեան ասեմ, մամուլն ալ շրջալուծած, կապկպուած, ու որոշ, նեղ սահմանի մը մէջ ամփոփուած էր, անուշտ իր այդ վիճակով չպիտի կրնար գոհացնել ընթերցող հասարակութիւնը, եւ աւելին, մամուլը կամ գրականութիւնը, կամայ եւ ակամայ, ստիպուած չկրցար կասարել այն սուրբ կրթիչ դերը՝ ինչ որ կարեւոր կարիք մըն էր:

Ու աւելի ժողովուրդին մուրք ու անուշուր խաւերը, որոնց համար անհրաժեշտ եւ էական պէժ մըն էր այդ փառասը, այդ խաւերը մնացին իրենց անընտ, անուղեցոյց շաւղիք մէջ, եւ իրենց դասողութեան, հետազոտութեան, հաւակի, զգացումի, յառաջդիմութեան ոգիի մակարդակը մնաց իր նախնական խոպան վիճակին մէջ:

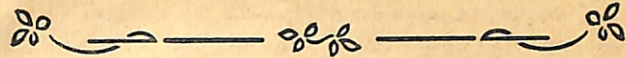
Հիմա որ, բռնապետութեան սապալումովը Մալուլն ալ քօփվեց իր շրջանները, ու Մամուլին լոյսը խափանող ամպը փարստեցու, եւ նշմարութեան համբան պատկերող ժանի խոչընդոտին իսխառս հիմները քար ու քանդ եղան, օգտուելով այդ առիթէն, ազատ շուկայով, ազատ օրով ձեռնարկեցինք հիմնել «Յարաւա Մատենադարան»ը:

«Յարաւա Մատենադարան»ը հրատարակ պիտի հանէ այս անունով երկու շաբթ հրատարակութիւններ, որուն Ա. Շաբթին բուն նպատակն է՝ հասարակ ու անուշ խաւերուն մէջ ընթերցուող սարածել, հրատարակելով մտաւոր, խնամուած սպազութիւնով քէ զոտ ազգային եւ քէ օտար իրական կեանքէ քաղուած շինիչ ու ազնուացնող վէպեր, որոնք քէ հանելի անմեղ ժամանց մը պիտի ընծայեն ընթերցողին, եւ քէ պիտի կրթեն անաշտ բարեքեր, պիտի ազնուացնեն հաւակը, պիտի առաջնորդեն դէպ ի ձեռնարկութեան համբան, պիտի սորվեցնեն իր երաւունքը եւ իր պարտականութիւնները:

«Յարաւա Մատենադարան»ը իր Բ. Շաբթով պիտի հրատարակէ հին ու նոր դէմքեր վէպեր, նորավէպեր, բանաստեղծութիւններ, քատրալաղեր, կենսագրութիւններ, կենսագրատիւններ, երգիծանքներ, եւ այլն եւ այլն:

«Յարաւա Մատենադարան»ի միայն այն հրատարակութիւնները, որոնք քարգմանութիւն չեն, եւ որոնց հեղինակները մեռած են, եթէ հարկ դատուի՝ անոնք պիտի պահուին լեզուի հարազատութեան մէջ, իսկ միւս ամէն շեանկ հրատարակութիւններուն լեզուն պիտի աշխատի համաձայնեցնել այժմու մտաւոր ու նկուն աշխարհաբարին: 4.

§ Ա. ՇԱԲԹ § ԱՐԱՐԱՏ Մատենադարան § ԹԻՒ 2 §

Քարգմանիչ

Հրատարակիչ

Մ. ՃԱՆՆՍԵԱՆ

Ա. ՏԵՐ-ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ

84.
5-71

ՎԻԼՀԵԼՄ ԹԵԼ

Կ Ա Մ

ԶՈՒԻՅԵՐԻՈՅ ԱԶԱՏՈՒՄԸ

ՎԻՊԱՍԱՆՈՒԹԻՒՆ ՖԼՈՐԻԱՆԻ

«ԱԶԱՏՈՒԹԻՒՆ»Ը Իմաստուն օրէնքներու գերի ըլլալն է:

Handwritten mark resembling the number 7.

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՆՇԱՆ - ՊՊՊԻԿԵԱՆ

1912

758-42

Արար

Վ Ի Լ Ը Ե Լ Մ Թ Ե Լ Ի Ի

Հ Ր Ա Տ Ա Ր Ա Կ Ո Ւ Թ Ե Ա Ն Ա Ռ Թ Ի Ի

Տասնընթիւներորդ Իստու հսկայ սիսանը՝ Վիքթոր Հիւօ, իր ԹՅՈՒԱՆՆԵՐՈՒՆ մեջ, յեղափոխութեան մասին խօսելով՝ «Յեղափոխութիւնը որ հարկը կը ծնի, կեղծիքն դեպ ի իրականութիւն վերադարձ մըն է», կ'ըսէ: Յեղափոխութիւնը լոյսի սիրապետութիւնն է, և լոյսը մարդկութեան յաստիքիմութեան սաստրոյ անհամեմատ և զիստուր ազդակն է: Յեղափոխութիւնը մաքրագործող խառագանն է, որ ինչ ու աղտոտութիւն է, արտ ու վնասակար է, կը քանդէ, կը ջնջէ, կ'աչի ու կը մահէ, հոն հաստատելով նորը, օգտակարը:

Ազգերու յեղափոխութիւններու մեջ Զուլցերիոյ յեղափոխութիւնը՝ իր հերոսով, ամենէն ուշագրաւներէն է: Ան պարզ յեղափոխութիւն մը չէ որ քերտու շարժեր հետաքրքրուիչ անով, ու յօգուտի անկի՝ աւելի մօտէն ծանօթանալով անոր մէն մի օգտակար դասերով յեղուն կզական դեպքերուն ու դեմքերուն:

Հին Հելլենիստոյ՝ Իռի, Եռից և Ռենկրօյոյ անմասոյց յեղներով շրջապատուած երկ հաւանգներուն բարեկործ, առաջինի, աշխատասուր, մարտնչի գգուշացող քնակիչները իրենց անկար ու անարտաս բարձր, իրենց աղբախի իրձիքներուն մեջ սգաս ու երջանիկ կի՛ն, միևնուր որ երիտասարդ կայսր, անխառնաւն Ալլերոյ, իր իշխանութեան սակ գնունոյ այս երկ հաւանգներու «սակի մը հոյի ու երկրագործ նպասակներուն» կուսակալ կա՛ցեց ամենէն բարբարոս և վաս պարտասակար՝ Ժէպլէր:

Ժէպլէր Երուն մըն է, մաքրակեր երեջ մը, որ իր գրասանիք, հաճոյքն ու վայելիքը՝ իր նմաններուն խոդիտողութիւն, կեղեմութիւն, արեան կեղեղիլն ու ստուսպութիւն մեջ կը գզայ, ու

2654
48 9

երկ կկա Այլորք բնակչու, ինք իր արքանեակներուն կենդանի օրինակ եղաւ անօրխածութեան դեմ հարստահարութիւն, մարդասպանութիւն եւ անիրաւութիւն գործերու: Իր մոլորեցած ու զայրացած մտքին մէջ նոր պատիժներ, նոր ոճիւրներ, նոր հնարքներ կը փնտրէր, պատժելու, կորսելու, կորելու, ջարդելու, փշրելու, խորհակելու նոր գտներ, նոր գրոյթներ, որպէս զի անոնց աստուպակները իր հաճոյքներուն գոհացում ար: Այդ ասեմ «... Երկոս առաքիւնութիւնը զնաց խրճիթներուն խորք պահուրէցաւ: Երեսասարդ կոյսը՝ անաբակի դողաց իր մօրը գիրկը: Յուսահաս երկրագործը՝ անկիծց այն երկիրը, որ իր աշխատանքներուն փոխարեւ ասոս հունձք կու ար: ... Ոճիրները կրկնապատկուցան: ... Այս երեք նահանգները զարհուրած՝ սարսեցան Ժեպիտի ոտներուն ակ», ու վերջապէս «յոնկապարտեան սեւ անպը պատեց անբողջ Չուիցերիան»:

Միայն մեկը կար, որ չի սարսեցաւ, եւ երբեք չի սուկաց մահուրէն, այլ ինքզինքը բունկապարտեան այդ սեւ անպին դեմ մատուցելու ու յարքահարելու պատրաստեց, զգաց ու գուշակեց այդ սեւ անպին շուշացող փորորիկը, երեւակայեց փորորիկի աւերը եւ իր ֆայֆայտող Հայրենիքին վիճակը, զգաց որ փորորիկը պիտի փճացներ իրենց արտերը, մեկ վայրկեանի մէջ՝ հեղեղը պիտի ֆշեր ու ակեր իրենց արդար ֆրիկներով պատրաստ հունձքը, ֆայֆը անայի գերեզմանոց, եւ փորորիկները կարմիր սպանդանոց մը պիտի դառնար, ակնն ակն իր գոնը պիտի ունենար: Փորորիկը պիտի խիւր ու յարիշակեր աշխատանքի պտուղին հետ իր սիրածն աշ, յոյսն ալ առաքիլի երկրագործին, որ պիտի ապրէր ակերակները դիտելու, մօրը ստիկներուն փարած, անօրտրեկեն մահուան զայրուածներու մէջ ասուսպուր հեք փորիկները պիտի դիտէր, պիտի դիտէր անբարտաւան իշխանի մը փետրոյին ստիտեկն խուսարհողները, աչազարկ ծերունիները, շորաներու, բակներու, ծեծերու ակն մուկող եղբայրները ու արեան հեղեղներու մէջ յարացող դիակները, եւ չպիտի կրնար կարիւր մը արցունք բախել, այդ իսկ ոճիւր պիտի ըլլար: Պիտի դիտէր այդ կենդանի գերեզմանոցը:

Եւ այդ փորորիկը չպիտի ուշանար, փորորիկն չպիտի յայտորէր յուսադից կարմիր արշաղոյսը . . . :

Այն անձը որ իր հայրենիքին գլխուն ձայրելիք փորորիկը

կանխագուշակեր էր, պատմութիւններու մէջ եզակակ դեմք մը վիճակէն թե՛ն (Վիլյոմ—Գուլիլմոս) էր:

Վիլյոմը թե՛ն պակուստեմիկ սերունդի, իշխանակակ պատրաստեալ մէջ մեծցած, սեւած ու դաստիարակուած հերոս մը չէ, ակն Այրորքի ֆոլ բարձրացող լեռն կատար, աղֆախի խրճիթ մը ծեւած պարզ երկրագործ մը էր, որակ դաստիարակը բնութիւնը, ու խիղճը՝ սնոր դաստարը, զը ասմբը՝ մոլորեկէ գոշուանալ, ու իր միակ սերը, իր միակ իտեակակը՝ «հայրենիքի ազատեան սերը» եղաւ:

Իր գիւղին մէջ ամեկեն բարձրահասակ, ուժով, անհեկն շաւրիակարող, անհեկն ֆայց նշանածից ու առաքիլագար Չուիցերիոյ այս զարակիւն ակունքը հոյակաւոր էր, ու զայն մեծ յարգակնով կը յիշէին:

Տիար Միքայիլ Գարսամեա՛ իր «Ուշուածնախրակակ Փորձիկն մէջ Եղուարդ Կուկերէնի Վիլյոմը թե՛նի Նկարագիրը» ակունքեկն ֆայցը թե՛նի մասին կ'ըսէ.—

«Յունթիւնը զայն հովիւ ստեղծած չէ, ան ալպեան որտող մը, նետածից մը եղած է, որ լեռնելու ու ծոբերու, նախախնամութեան հաստատած ազատութեան բնակարանին վրայ կ'իշխէ: . . . Եթէ նոյն իսկ բարձունքները որտան եւ կամուրջները դողան, եթէ սարսուզեցիկ ձիւնի ճիւղերը վար գահավիժին, ան յանդգնօրէն, ստուգապատ դաշտերուն վրայէն կը քայլէ, ժայռէ ժայռ կ'ստանա, եւ սորիկ պատերէն կը մագցի: . . . Եւ շարունակ պատրաստ է յարձակումի, պաշտպանութեան կրկնակ պարագաներուն»:

Առաքիլագարներով ու ձիւրֆուրով օժտուած ալպեան լեռներու դիցալինի կեակները, ամբողջ դիցագլուխութեան շակոյգներէն է. ակնը ակարար միմիայն Աստուծոյ ստեղծ կը խուսարհի: Եւ այսպէս թե՛ն, Չուիցերիոյ յեղափոխութեան առանցքը կը դառնայ, ակնը հոգի, ու զայն յաստալինող շոյլին. ակն իր ֆայց բարեկամներով միասին կարգակերպեց երեք նահանգները, ու Այրորքի վրայ յարձակելու որոշումը վճնց:

Ի՛նչ արագուաւ եւ յեղափոխութեան իրար յարդող մերք հերոսակակ, մերք յակողուցն ու հնարանտրեկ կատարուող դեպքերը, ի՛նչ հատակերէի դեմքեր եւ նաեւ վիտերը, Փարսալը, Մեյրալը, Ժեպիկն, ծերունի Հանրիկն վերջ հապա Եսմեկն,

պիտի եւ ամբողջովին կարգաւ հասկնալու ու քահանայեցիու հաւար անոնց դիւցազնի հոգիներուն:

Յարձակումը չուշանար: Բռնակարգութեան պատկերը, բուն մը քաջերուն ձիգերով խորհակուելի վերջ, Թեղ իրեն հանդիպ եղած բոլոր համակրական ցոյցերէն խոյս տալով ինքն ալ կը խառնուի նորագոյն ամբոխին, իբր հասարակ քաղաքացի:

Հոս չարժէր յիշելը մեր նշանաւոր գրագիտին՝ Գրիգոր Օսեանի հետեւեալ խօսքը.

«Ալեկրծութեան ժամանակ, երբ խեղ ալիք եւ բուն հողմունք միայն կ'իշխեն նաւուն, որոյ ոչ եւս որ կը վարէ ղեկը, է՛ն յետին նաւատիրին եւ աննշան ճանապարհորդին իսկ իրաւունքն է, երբ արիութիւնը զգայ յինքն, ղեկը ձեռք առնուլ եւ վարել նաւը. այդպիսի յանդգնութեան նուիրագործութիւնը՝ նաւուն փրկութիւնն է: Երանի՛ իրեն եթէ՛ նաւն ի խաղաղ նաւահանգիստ առաջնորդեց, եւ աւելի երանի, եթէ՛ այդ պարտականութիւնը կատարելէն ետքը սպրդեցաւ անյայտ եղաւ ամբոխին մէջ, աննշան՝ ինչպէս էր առաջ »:

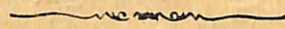
ԱՐՏԱՇԷՍ ՏԷՐ-ՅՈՎՀԱՆՆԵՒՍԵԱՆ

ՎԻԼՀԵԼՄ ԹԵԼ

Կ Ա Մ

ԶՈՒԻՅԵՐԻՈՅ ԱԶԱՏՈՒՄԸ

Գ Լ Ո Ւ Խ Ա.

Ո՛վ ազատութեան բարեկամներ, վե՛ն սրտեր, զիւրազգաց հոգիներ, դուք որ ազատութեան համար անձերնիդ կը զոհէք, ու միայն ձեր հայրենակիցներուն համար կ'ուզէք ապրիլ, ուկնդիր եղէք իմ խօսքերուս: Լսեցէ՛ք թէ ինչպէս միակ անձ մը՝ վայրենի երկրի մը մէջ ծնած, ու բռնաւորի մը խարազանին տակ ճնշուած ժողովրդեան մը մէջտեղը՝ իր քաջութեամբը յաջողեցաւ այս վհատած ժողովուրդը յարուցանելու, անոր նոր կենդանութիւն մը տալու, վերջապէս՝ իր իրաւունքներուն զօրութիւնը ճանչցնելու:

Սուրբ ու անալալակ իրաւունքներ, զորս բնութիւնը յայտնած բայց ազիտութեան ու բռնութեան ձեռքով՝ խիստ երկար ատեն գաղտնիք մը դարձած էին: Այս անձը բնութեան սրղի՝ անոր օրէնքները քարոզեց, զինուեցաւ՝ զանոնք պաշտպանելու համար, երկաթներու ծանրութեանը տակ ննջող հայրենակիցները արթնցուց, ու արօրին խօսիր (Սաղիսան shalishi) ձեռքերնին տուաւ որ իրմով գիւցազներու սուրի փոխուեցաւ. բռնաւորներուն զուեղերը ցրուեց, ու բարբարոս դարի մը և զրէթէ անբնակ ժայռերու մէջ՝ կրցաւ երկրին մխիթարիչը եղող երկնային երկու ձիրքերուն բնակարան մը հիմնարկել. որոնք են իրաւունքն ու առաքիլները:

Բնաւ օգնութեան չեմ կանչեր քեզ այսօր, ս'իջնաչխարհիկ Քերթողական սգի. մանկութենէս ի վեր քեզի պաշտօն մատուցի ես, և քու փայլուն ստութիւններդ՝ ինձի երջանկութիւն սեպեցի: Պահէ քու զմայեցուցիչ վրձիններդ՝ այն գիւցազուններուն, որոնց պատկերները դարդերու կարօտութիւն ունին: Քու պահուածանքներդ պիտի ազեղցնեն իմ զովեսաներուս նպատակը, քու պատկերդ անոր անաչառ զէմքին բնաւ չեն պատշաճիր. իր կայտառ բայց սուկայի նայուածքը թէ որ ձեռքդ իյնար, չափէն աւելի պիտի անուշցնէիր:

Վախցի՛ր անոր շինական փառքերուն զպշուր, թող իրեն իր թաւարծի (զըլլը ապա) զգեստը, թող իր սինի (իւլիգի) փայտէ ազեղը, թող վերջապէս ինքնիրեն ժայռերուն մէջ, կապուտակ հեղեղներու եզերքը թափառի: Յաւելով հետեւէ

անոր հետեւէն, ու երկիւղալից ձեռքով՝ իր ձամբուն վրայ սփռէ, վայրի թուփերուն ծաղիկները:

Բնակիչներուն քաջութեամբը խիստ անուանի ելուչ հին Հերվետոյ մէջ սեղը՝ երեք նահանգներ, որոնց անձուկ սահմանը անմատոյց ժայռերով շրջապատուած է. անբիծ պահեր էին այն նախնական բարքերուն անարատութիւնը, որ նորածին մարդկութեան երկնատուր պարգեւ մըն էր մոլութիւններու դէմ: Աշխատանքը, սակաւապետութիւնը, անկեղծութիւնը, ամօթխածութիւնն ու բոլոր առաքնութիւնները՝ աշխարհակայներէն և երկրիս թագաւորներէն հալածուելով, եկան այս լեռներուն մէջ պահուեցաւ: Ասոնք խիստ շատ ատեն անձանօթ մնացին հոն, բայց բնաւ չցաւեցան իրենց անձկալի ստանձնակեցութեանը վրայ: Վերջապէս եկաւ ազատութիւնն ալ այս ժայռերուն զլուխը նստելու. ու այն բարեպատէն օրէն ի վեր ճշմարիտ իմաստունն ու ճշմարիտ գիւցազնը՝ Եռլի, Շուլից և Ունսերվոյց անուանիրը մեծ յարգանքով բերանը կ'առնէ:

Այս երեք գաւառներուն բնակիչները դաշտային աշխատանքներով զբաղած, շատ մը դարեր կրցին ազատ մնալ, բարբարոսներուն այն բազմաթիւ զլուխներուն մոլեգնութեամբը յառաջ եկած սձիրներէն, փառասիրութենէն և թշուառութիւններէն. որոնք Հուլիմայեցիներուն տկուրութեան աւերակներուն վրայ՝ շատ մը Տէրութիւններ հաստատեցին, մարդկային իրաւունքը յափշտակեցին ու կառավարեցին սուկայի օրէնքով մը, որ ազիտութեամբ հաւաքուած, և որուն հիմը բռնակալութիւն և անապաշտութիւն էր:

Իւսիին երկրագործներն ու խաշնարածները այս աշխարհակործաններէն մտացուելով և կամ անարգութեամբ նոր կեանքներուն թեթեւ կերպով մը կը հպատակէին . բայց գոնէ ազատութեան մխիթարիչ անունը վրանին էր :

Ասանք իրենց հին օրէնքները, սովորութիւններն ու անաշատ կենցաղն անփոփոխ պահելին : Հանգարտ ու անվրդով խրճիթներուն մէջ բացարձակ իշխան էին . ուր ընտանիքներու հայրերը՝ սիրով ու յարգանքով չըջապատուած կը ծերանային, խաղաղ կեանք մը անցնելով : Զաւակներնին, չարութիւններու անձանօթ, Աստուծոյ վախնալով, հօրերնուն պատկառելով, իրենց կեանք տուող բարեգործ անձին նմանելէ զատ՝ յոյս, փափաք ու երջանկութիւն չէին ճանչնար . անոր հնազանդիին ու իր օրինակներուն հետեւիլը կեանքերնուն չըջանը կը կազմէր : Այս պարզ ու առաքինի ժողովուրդը, աշխարհքէն գրէթէ անձանօթ բնութեան հետ առանձնակի կը կենար . ինքն իր ազքատութենէն պաշտպանուելով՝ իր բարութիւնը կը շարունակէր, թէև բնապատժուած ալ չէր :

Իրենց մայրաքաղաքին Այթորֆի մօտ՝ լիճ մը կայ, ուսկից առնուած է նաև քաղաքին սնունք . և այս բճին քով մեծ լեռ մը կը բարձրանայ, որուն վրայէն՝ երկայն ու տաժանելի ուղի սրտթեամբ՝ յոգնած ճամբորդը, շատ մը հովիտներ կը նշմարէ, անհաւատարապէս բլրակներով ու ժայռերով պատած : Առուակներն ու արագընթաց հեղեղները՝ երբեմն կարկաչաստ հիմալով և ապառաժներուն չորս կողմը ոստոստելով, երբեմն ալ

մամուսպատ ամուռի մը մէջէն՝ օձի պէս սողալով, կ'իջնան կամ կը գահավիժին ու կը հասնին ձորերուն մէջ . կը միանան, ջուրերնին իրար կը խառնեն, անթիւ խաշինքներով ծածկուած ընդարձակ մարգագետիններ կ'ուղեկեն ու կուգան յստակ լիճերը կը նետուին, ուր ցուլերը կ'երթան լուացուելու :

Այս լեռան կատարը, ազքատիկ խրճիթ մը կար . փոքրիկ դաշտով մը, այգեստանով մը ու բուրաստանով մը չըջապատուած : Երկրագործ մը, դիւցապուն մը, որ դեռ ինքզինքէն անձանօթ էր, և սրաին մէջ հայրենիքի սէրէն զատ՝ ուրիշ զգացում չէր ճանչնար, Վիլհելմ Թեյլ հազիւ քսան տարեկան էր այս ժառանգութիւնը հօրմէն ընդունած ստեղծ :

Մերը մեռած ստեղծ՝

— «Որդեակ իմ», բտաւ . «այրեցայ աշխատելով : Վաթսուն ձմեռ՝ սահեցան գացին այս անվրդով ապաստանարանիս մէջ, ու երբեք մոլութիւնը չի համարձակեցաւ դրանս սեւէն ներս մտնել . և բնաւ գիշեր մը խղճմտանքիս խայթոցը զիս չի խառնեց : Աշխատէ՛ ինձի պէս՝ իմաստուն ամուսին մը ընտրէ, որուն սէրը, վստահութիւնը քաղցր ու համբերօք բարեկամութիւնը, անմեղ հաճութիւնները կրկնապատկէ ու աշխատանքիդ կէսը, առնէ վրայէդ : Ամուսնացիր, ս'ո՛վ սիրելի Վիլհելմ Թեյլ, առանց ամուսնութեան՝ կասարեալ առաքինութիւն չըլլար : Մնաս բարով, չափաւորէ քու վիշտդ :

«Մահը դիւրին է բարեգործ անձի մը համար : Ես երբ կը զրկէի քեզ՝ որ եղբայրներուս կարօտութիւն ունեցած հացն ու պտուղները տա-

նրա, ըսէ՛, միթէ՛ չէիր հրճուեր, այս քեզի յանձնած բարի գործերուս հաշիւը տայու համար եկած ատենդ: Աղէ՛կ ուրեմն սիրելիս, ահա՛ ես այ կ'երթամ՝ որ հորս, ինձի մինչեւ հիմա ընկ տուած բարեգործութիւններուդ հաշիւը տամ: Որդեանկ իմ. ինչպէս որ ես կ'ընդունէի, անանկ այ ինքը՝ պիտի ընդունի զիս: Քեզի պիտի սպասեմ անոր քովը:

«Օրհնեալ ըլլաս հոն, ուր որ քեզ կը թողուս. երջանիկ ըլլաս, քանի որ ազատ ես. բայց, թէ որ երբևէ բռնաւոր մը, այս մեր հինաւորաց ազատութեանը՝ ամենափոքր յետս մը բերելու ձեռք գարնէ՛ թէ՛լ, մեռիւ հայրենիքիդ համար, ու պիտի տեսնես այն ժամանակ թէ՛ մահիբ հաղցը ե:»

Այս խօսքերը թէյին զգայուն սրտին վրայ անկրճանելի կերպով տպաւորուեցան: Այս պատուական ծերունիին համար ունեցած վերջին պարտքերը կատարելէն ու անոր գերեզմանը տանը մօտ եղեւնիի մը սակ փորելէն ետքը, երդում ըրաւ ինքնիրեն, ու երբևէ երգմնազանց չեղաւ, որ ամէն երեկոյ՝ այն սուրբ գերեզմանին քով երթայ առանձին, ու միտք բերէ իր ամէն մէկ գործը, նոյն օրուան ամէն մէկ մտածումները. և հարցնէ իր հօրը որ միթէ՛ գո՞հ էր իր աղայէն:

Օհ, որչափ առաքինութիւններու, որչափ կրակոտ սիրտն ու կիրքերը զսպելու ենթակայ եղաւ այս բարեպաշտ սովորութեամբը: Վարժեցուց զինքը հայրական ստուերին զխնայն ամչնայու երկիւզը: Թէլ, այնչափ տէր էր իր անձին, որ նոյն իսկ կիրքերուն բռնութիւնն այ խմսատու-

թեան օգտին կը դարձնէր. հօրը ստացուածքները ժառանգելով՝ աւելի մեծ աշխատանքներու տուաւ ինքզինքը. ու երկիրս այ՝ անոր փոխարէն, հունձքը կրկնապատիկ նուիրեց, որուն, աղքատները մասնակից կ'ըլլային միշտ:

Առուտաներն արշարայսին հետ ելլելով, երկուցուցելուն գժուարաւ քաջած արօրը՝ կորովի բազկովը կը վերցնէր. փայլուն երկաթը՝ գայլախազներով լի հողին մէջ կը մղէր, դանդաղ կենդանիները ձեռքի խայթոցովը կը փութացնէր, և երեկոյին՝ քրանահոս ձակատը, արօր չունեցող դժբախտները խցձալով կը հանգչեցնէր: Այս մտածումները՝ ցուրբը քչած ատենը կ'ընկերանար իրեն ու քնացած տեղն անգամ չէր լծողուր զինքը:

Թէլ, հետեւեալ օրը հաւախօսին ելած, կ'երթար կարօտեալ բարեկամներուն արտերը կ'արօրադրէր. տէրերուն ներկայ չեղած ատենը կը ցանէր, այն մշակած տեղուանքը. ու կը պահուրտէր իրենցմէ՛ չէ թէ զանոնք չնորհակալութիւննին նուիրելու հաճոյքէն զրկելու մտքով, այլ իր հաւասարներուն բարեգործութիւն ընելէն ամբշնայուն: Ահա, ասոնք էին իր խնամքն ու զբօսանքը. չունէր ուրիշ զբաղմունք և հանգիստ, բայց ի աշխատանքէն ու բարեգործութիւնէն:

Բնութիւնը Վիյնէյմ թէյին այսպիսի ընտիր ու մաքուր սիրտ մը պարգեւած ատենը, մարմինի ոյժն ու ճարտարութիւնն այ նաեւ չէր խնայած: Իր ամէնէն բարձրահասակ ընկերներուն զլուխը՝ հազիւ ուսերուն կը համէր. մազցելով կ'ելլէր սեպածեւ ժայռերուն վրայ. ընդարձակ հեղեղնե-

րուն մէջէն դիմացէ դիմաց կ'անցնէր. սառուցեալ գազաթներուն վրայ կը ցատքէր, ու սրարշաւ այծեամները կը բռնէր վազած առեկներն: Տապաւրով հազիւ կտրուած կաղամաղը բազուկներովը կը կտորէր, ու կտոր կտոր ընելով՝ զանիկայ բոլոր ոտներովը մէկտեղ առած կը վերցնէր կը տանէր հուժկու ուսերուն վրայ:

Տօնի օրերը, երիտասարդ աղեղնածիգներուն հանդիսաւորած խաղերուն մէջ, նետահետեւու մասին՝ նման չունեցող Թէյը թոյլ կենայու կը զսպէր ինքզինքը, որպէս զի մրցանակներուն մէջ հակաձառելու առիթ մը ըլլայ: Երիտասարդ հասակին չինայելով դատելու համար նստած ձերերուն կտրգը կ'անցնէին զինքն ալ: Հոն, այս պատուէն սարսափած, անշարժ ու հազիւ չունչ առնելով՝ արագընթաց նետերուն ուշադիր կ'ըլլար. հարուածը նշանին մօտեցնող նետածիգը բոլոր սրտանց ծափահարելով կը քաջալերէր. և բազուկները միշտ վեր բարձրացնելով՝ կարծես թէ, իրեն արժանի նախանձորդ մը գրկելու կը սպասէր:

Բայց երբ ալ՝ կապարճները պարպուէին, առանց ազանին զարնուելու. երբ թռչունը՝ անօգուտ տեղը ինքզինքը տանջելէն յոգնած, կայմին գլուխն իջնար ու սկսէր հանդարտ աչքով անկարող թշնամիները դիտել. Վիլհելմ կ'ելլէր միւս մինակ, գեանէն երեք նետ կը ժողվէր, ու մեծ աղեղն առնելով՝ առաջին հարուածը կայմին կու տար որ ազանին թռչի վերտօլն. երկրորդով՝ անոր սաժաննի ընթացքն արգիլող թելը կը կտրէր. և երրորդը, ամպին մէջ ետեւէն հասցնելով, խեղճին

դողդոջուն մարմինը ապշած դատաւորներու առջեւը կ'իջնէր:

Առանց հպարտանալու իր այսչափ մեծամեծ ձիրքերուն վրայ, ամէնէն խոնարհ բարի գործը շքեղ յայտարարութիւններէն նախամեծար կը հաւմարէր: Թէյ յանդիմանեց իր հօրը հրամաններուն հնազանդելու մասին ըրած դանդաղութիւնը: Ուղեց ամուսնանալ և երիտասարդուհին Եամէ գրաւեց անոր սիրտը: Եամէ, Իււսի մէջ գտնուած օրիորդներուն ամէնէն ամօթխածն և միանգամայն ամէնէն գեղեցիկն էր: Ոչ այն զեփեւոր՝ որ արշալոյսէն առաջ փոքրիկ բոյսերուն տերեւներուն վրայ կը խաղայ, և ոչ այն աղբերակը՝ որ ապուսածէն սողոսկելով փայլուն կաթիլներուն մէջ կը ցոլացնէ՝ արեգական առաջին շտաւիղները, չէին կրնար այս օրիորդին սրտին մաքրութեանը հաւասարիլ, որ կարծես թէ, հեղութեան, քաղցրութեան ու արդարութեան սուրբ օթեւան մըն էր: Առաքինութիւն էր բոլոր իր կեանքը, թէ և անոր անունն անգամ չէր ձանձար: Չէր կրնար համոզուիլ որ մարդ կրնայ դադրիլ իմաստուն ըլլալէ, քանի որ կեանքի օղը կը շնչէ:

Որբ և աղքատիկ, իրենց կարօտ ընտանիքին միակ ազգականն եղող՝ ձերունիի մը քովը սնած էր, մանկութենէն ի վեր. ու այն առաքինի անձին հօտը կը ինամէր: Առաւօտները, արշալոյսը դեռ տխուր ելեւիններուն գազաթը չլուսաւորած, Եամէ ոչխարներով լեռներուն վրայ էր ու հոն իր բարեբարին զգեստը կը մանէր: Երեկոյին, արեգակը մարը մանկուն էտ կը դառնար, անակը կը կարգադրէր, երեկոյեան և վաղորդեան ճաշը կը

պատրաստէր, ու կը զգուշանար այն ամէն բանը՝ որ իր մեկուսի եղած ատենը կրնար ձերունիին փափաքներուն ենթակայ ըլլայ: Ասոնք կատարելէն վերջը, նոյն օրը երախտագիտութեան քաղցր պարտքը՝ արժանիին համեմատ վճարելուն, և հետեւեալ օրն ալ նոյնպէս առաքինութեամբ անցնելուն վրայ վստահ ըլլալով, կը ջանկարար քունի կուտար ինքզինքը:

Թէլ, ճանչցաւ ու սիրեց զինքը: Եւ բնաւ ի գործ չըրաւ այն մտադիր ակնածութիւնները, այն հաճոյ ըլլալու կերպերը ու իր սրտին բոցբուր վին անձանօթ եղող այն արուեստը՝ որ շատ անգամ սէրը ամենանուրբ մտադրութեանց հետ խառնելով կ'աղաւաղէ զանիկայ, կը փութացնէ և կամ կ'ուշացնէ գորովայն կիրքերու խոտտովանութիւնը: Անձանօթ էր այս սրուեստին, ու մտքէն անգամ չէր անցած որ ինքզինքը հաճոյ ընկուծիքը՝ սիրոյ բնական ազդումէն տարրեր բան մը կրնար ըլլայ:

Թէլ Ետմէն աւելի յաճախ տեսնելու առիթներ չգնտուեց բնաւ, անոր ետեւէն զէպ ի լեռները չգնաց, ու երեկոյին անիկայ հօտը կտ դարձուցած ատենը ձամբուն վրայ չսպասեց: Վիլհելմ ընդհակառակը սիրունիին մեկուսի եղած ատենը, կ'երթար անոր ձերունի պաշտպանը տեսնելու: Հոն, անկեղծ և սրտարուզի խօսակցութիւններով Վիլհելմ ունկնդիր կ'ըլլար ձերունիին, որ կը հրճուէր Ետմէին վրայ խօսած և անոր ամենափոքր գործերը մէջ բերած ատենը, ու այս ամենասիրելի օրը աղջկանը ամէն մէկ խոսքը կրկնելով՝ իր համբերողութիւնը, քաղցրութիւնը, ու

անհասնում բարութիւններն արտասուարից աչքով կը նկարագրէր. այս առաքինութիւններն էին աճա, սրնցմով Ետմէ ձերունիին աչքին օրէ աւելի սիրելի կ'ըլլար:

Այս գովեստները՝ որ մինչև Թէլին սրտին խորը կը հնչէին, սիրունին տեսնալէն աւելի կը բորբոքեցնէր իր սէրը: Այս պատմութիւններուն միջոցին, վրայ կու գար օրիորդը. ու Թէլ, քիչ մը առաջ յաճանքը, անոր ձակափն վրայ, նայուածքէն ու ամօթխած կերպէն յայտնի կը տեսնէր: Հազիւ կը համարձակէր, զողջով քանի մը խօսք ուզուլ իրեն. շուտ մը կը մեկնէր անկէց, խոնարհ աչքով յանգանքով կը բարեւէր աղջիկը ու յուշիկ յուշիկ իր մենաւոր բնակարանը կը քաշուէր, զխոնարջով որ առանձին աւելի յաւ կրնար զբաղիլ իրմով՝ քան թէ անոր ներկայութեանը:

Վերջապէս՝ վեց ամիս անցնելէն ետքը, Վիլհելմ հաստատ ըլլալով՝ որ իր սէրն ալ՝ առաքինութիւն մըն էր, միտքը դրաւ որ զանիկայ, իր սրտին մէջ ծնցնողին յայտնէ: Անոր հետ առանձին տեղ մը եղած ատենը չպիտի կարենար համարձակիլ. բայց բոցոր մողովրդեան մը առջեւը խոտտովանիլը իրեն աւելի դիւրին գալով, տօնի օր մը տաճարէն ելած ատենին, երկուսսարդ Ետմէին սպասեց:

— «Ետմէ», ըսաւ անոր. «կը սիրեմ ու միանգամայն կը յարգեմ զքեզ. ես բարեսիրտ էի, դուն զգայուն ըրիր զիս, եթէ կը յուսաս որ ինձի հետ կրնաս երջանիկ ըլլալ, ընդունէ՛ սիրտս ու ձեռքս. եկուր բնակէ տանս մէջ. հօրս գերեզմանին վրայ հրահանգէ զիս այն առաքինութիւններուն մէջ՝ որ ինքը պիտի սովորեցնէր ինձի»:

Շտմէ խոնարհեցուց աչքերը և կարմրեցաւ մէկէն: Սակայն, քիչ մը ետքը սիրտ առնելով՝ տեսաւ որ մտքէն անցածը կրնար և միանգամայն պէտք էր ըսել. այսպէս պատասխանեց.

— «Շնորհակալ եմ զիս ընտրելուդ. և մինչև այսօր երջանկութեանս վրայ ունեցած գոհունակութիւնս թող կրկնապատկուի, այս ամենաքաղցր իրաւամբ որ կ'ըսեմ թէ ես այ գլխիդ պիտի ընտրէի:»

Այս խօսքերով ձեռքը տուաւ անոր, և երիտասարդ Թէյ՝ զայն սեղմեց իրենին մէջ. քիչ մը ատեն իրարու նայեցան ու առանց բառ մը արտասանելու բոլոր երզուները կատարուեցան:

Այս ամուսնութեամբ՝ բարեբաստութիւնը Թէյին խրճիթն իջաւ: Աշխատանքն աւելի հաճելի կու գար իրեն, վասն զի Շտմէ կը քաղէր անոր պտուղը. և թէ բարիք մը գործէր աւելի քաղցր կ'երևար աչքին, վասն զի Շտմէ կը տեղեկանար ըրածին: Միշտ մէկտեղ կ'անցնէին, և և թէ բաժնուէին այ՛ շուտ մը, վերստին միանալու նպատակով էր. իրենց խաղաղատէր և մտադիր բնաւորութեամբը՝ մշտածարաւ սիրոյ վտանգաւոր արբեցութիւնը կը չափաւորէին. կը զգուշանային անոր չափազանց չրապոյրներէն՝ բարեկամութեան ու հաւատարմութեան անխաղանցիկ հաճոյքներովը. որոնք են փոխադարձ ակնածութիւն, մէկ զմէկու բաւական արժանի չլլալու գլխալի և ամօթխած երկիւղը, ու ամէն մէկ զգացումնին իրար խառնելով՝ սրտերնին աւելի առաքինի ընելու համոզումը:

Շատ չանցաւ տղայ մը ունեցան, զորս աւելի ամրացուց իրենց ամուսնութեան կապը, և այս

ամենասիրելի հայր ու մայր անուաները՝ մինչև նոյն ատենն անձանօթ եղող բերկրութեանց աղբիւր մը եղաւ իրենց: Երկասարդ ու չքնաղ ժէմին նախ Շտմէին յանձնուեցաւ, անոր մանկութեան նոգերը միայն ինքը վրան տանել ուղերուն համար, իայց տղան վեցերորդ տարին կոխածին պէս՝ այ Թէյ չթողուց զայն: Իրեն հետ դաշտերն ու արօտները կը տանէր. կը ցուցնէր անոր փշալից երկիրը, լեռները, դաշտերն ու անտառները, և աչքերը երկինք դարձնելով յարգանք արտասանել կու տար անոր Աստուծոյ վսեմ անունը: Կ'ըսէր թէ այն Աստուածը որ մեր ամէն մէկ մտածումներուն տեղեակ ու դատաւոր է, մեզմէ գո՛հ ըլլալու համար բարի ըլլալէ զատ բան մը չպահանջէ:

Ամէն առաւօտ ու երեկոյ կը կրկնէր այս պատուէրը, իր օրինակովը կը մեկնէր անոր՝ բարութեան ինչ ըլլալը, և ամենեւին բանի տեղ չղնկելով երկչոտ աղուն տկարութիւնն ու տարիքը, ձիւներուն մէջ կը տանէր զայն իրեն հետ. սառնամանիքներուն վրայէն մագրցի ելլել կու տար, կը վարժեցնէր անոր մատղաջ ձեռքերը՝ ցուբերուն յուժը վերցնելու, այն աճարկու կենդանիներն աներկիւղ փայփայելու, և զանոնք արօրին կապել ու վարելու:

Այս խոնական ու խմատուն տղան՝ հօրը հետ խօսակցած կամ աշխատած ատենը հեզ ու հլու աղայ մը կը դառնար. երեկոյին տուն մտածին պէս կ'երթար մօրը գիրկը նետուելու: Հեզաբար, մտադրութեամբ և փայփայանքով: Շտմէին աչքերուն մէջ կը փնտռէր անոր ամենափոքր փափաքն անգամ: Կը հետազօտէր ու սրտին խորը կը թա-

փանձէր. ետմէ առանց իր միաքը յայտնելու, ժէմի կատարելագէտ կը տեղեկանար անոր: Ո՛հ, այս ամենասիրուն զուակը՝ սրչափ երջանիկ կ'ընէր իր մայրը: Քանի քանի անգամ, Թէլին մեկուսի եղած ատենը՝ սրուն անաչառ դէմքը՝ պատշաճ չափազանցութիւնն անգամ կը մերժէր, ետմէ, երիտասարդ ու սիրուն ժէմին՝ կուրծքին վրայ սեղմելով. մայրենի արբեցութեամբն ու այլալուծեամբը կը կրկնէր հետեւեալ խօսքերը.

— «Որդեանի իմ, իմ միակ սրգիս, կեանքս կեանքիդ ու հոգիս հոգիիդ կապուած է: Աղէկ գիտնաս, մի՛ տարակուսիր անոր վրայ ու հօրդ աչքին ծածկէ այդ զգացումները»:

Թէլ այսչափ բարիքներուն հետ միացուցած էր այն բարիքը որ ամէնէն պիտանին է թէ երջանկութեան և թէ գժբաղդութեան մէջ. Թէլ բարեկամ մը ունէր: Այս բարեկամը՝ որ իրեն գրէթէ հասակակից էր, կը բնակէր Իւսին Ունտերվոլտէն բաժնոց ժայռերուն մէջակողք. և մանկութենէն ի վեր, իրարու կապուելը էին աւելի սրտի քան թէ բարքերու նմանութեամբ: Մեկքթայ որ Թէլին պէս անկեղծ, քաջ ու վեհանձն էր, կը սիրէր նաև անոր չափ առաքինութիւնը, ազատութիւնն ու հայրենիքը. բայց իր սէրը անորինին չափ խոհական ու բորբոքեալ չըլլալով՝ կարող էր մեծամեծ գործերու առանց երկախն տառապանքներու համբերող ըլլալու:

Մեկքթայ, աշխոյժ, առօրդ, և եռանդուն ըլլալով՝ իր զգացումներէն ոչ մէկը կրնար ծածկել. կը յայտնէր ամէն բան խօսքերուն մէջ, ու պզտիկ առիթ մը բաւական էր՝ զինքը տոչորոց բոցավառ.

կիրքը դուրս թափելու: Թէլ՝ ընդհակառակը կը սանձէր, կը սնուցանէր և կ'աւելցնէր դաջն. չէր թողուր որ բերանը կամ դէմքին գծագրութիւնը իր խորհուրդներն արտայայտէին: Երկուքն ալ կը զգուէին անիրաւութենէն. բայց մէկը միշտ պատրաստ էր անոր դէմ սրտապու, և զայն պատժելու համար կեանքը տալու. իսկ միւսը՝ լռիկ մեջիկ կը հետեւէր, զայն դարմանելու համար:

Մէկը բուն հեղեղի նման՝ որ ամէն մէկ առջեւը եղած առարկուն առկն ու վրայ կ'ընէ, իր բորբոքած իղձերուն մէջ լանէ մը զգուշանալ չէր գիտեր. միւսը իր խորին սրտմտութեանը վրայ իշխելով՝ ոխն ու վրէժը համբերութեամբ կը դիզէր ապիրաաներուն դէմ, նման՝ ձմեռուան մէջ լեռներուն գագաթը կուտակուած ձիւներուն, որոնք արեւուն ճառագայթներէն տեղերուն բաժնուելով՝ միահամուռ կը գլորին կ'իջնան:

Մեկքթայ ու Վիլհէլմ խիստ շատ անգամ ընտանիքին միացնելու, և Թոնի օրերը միասին անցնելու համար կ'երթիւեկէին զիրենք իրարմէ բաժնոց կարճ միջոցը: Երկու բարեկամներէն այս անձկութեամբ սպասուած օրերը հաւասարապէս կը բաժնուէր իրենց մէջ: Երբեմն բարեխրա ետմէն փեսային ու զուակին ընկերակցութեամբը ճամբայ կ'ելլէր, Մեկքթային համար պատուգներ, կաթ, և իրենց այգիին կամ պարտէզին երախայրիքը հետ տանելով:

Երբեմն ալ Մեկքթայ կու գար թեւը իր ձերունի հօրը, և ձեռքը իր աղջկանը տալով. զորս մինչեւ այն ատեն զինքը արտմեցնող կորուսած ամուսինէն միակ գրաւականը մնացած էր: Թէլ դուռը կեցած

կը սպասէր իրենց: Աթոռ մը պատրաստ դրուած էր սրպէս զի ծերը նստեցնէն. բարի Ետմէն գաւաթ մը լի գինի ունէր ձեռքը անոր համար, և ժէմի սիրուն Քլէրին նուիրելու զիտուարութեամբ ծաղկէ փունջ մը պատրաստած՝ անհանդարտ աչքերով անոնց ճամբան կը նայէր:

Ո՛հ, որչափ ազդու էին ասոնց վայելած հաճոյքները. ի՛նչպէս մեծ էր՝ շինական սեղանին բուրբոխքը զգացած բերկրութիւննին, որուն վրայ կը տարածուէր իրենց սակաւապետ կերակուրները: Ընչը լիննայուն պէս ծերունի Մելքիթայը, ոչինչ սեպելով իր ութսունամեայ հասակին ծանրութիւնը, միմիայն ձեռքի գաւազանին վրայ կրթնելով՝ լերան ամէնէն բարձր գագաթը կ'ելլէր, կը նստէր բարեկամներուն ու աղաքներուն քով, կը բանար վտեմ ձակասը, սրպէս զի գլխուն սպիտակ մազերը՝ չըկուին արեւուն քաղցր ճառագայթներէն. ու երբ իր աչքերը՝ բնութեան տեսարանէն գոհանալով պահ մը յագենային, այն տեսարանը որ կը զմայլեցնէր ու կը յափշտակէր զինքը՝ իբր թէ դեռ իր աշխոյժ հասակին ամենազեղեցիկ օրերուն մէջն ըլլար, կը սկսէր իր առաջին տարիներուն, քաշած վիշտերուն, ունեցած հաճոյքներուն, կեանքերնուս անբաժանելի եղող տառապանքներուն, և մարդուս՝ իր խզմտանքովն ու առաքինութեամբը գտած մխիթարանքներուն վրայ խօսիլ:

Թէլ, Մելքիթայ ու Ետմէ ունկնդիր կ'ըլլային իրեն ուշադրութեամբ և յարգանքով. Քլէր ու ժէմի ծերունիին ծունկերուն մէջ տեղը նստած՝ երբեմն երբեմն իրարու կը նայէին և մէկգմէկու

7
2

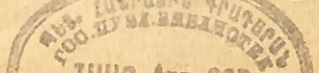
ձեռք կը սեղմէին: Վիշէլմին մէկ նայուածքն աշխոյժ կարմրութիւն մը կու տար դէմքերնուն. և ծերունին նշմարելով գանիկայ՝ ներում կը խնդրէր սողոց կողմէն:

Քլէր ու ժէմի կը մեծնային օրէ օր, և իրենց անմեղ սէրը կ'աճէր իրենց ստարիքին հետ: Արդէն այն միատեղ անցնելիք երջանիկ օրերնուն միջոցն ուշ կ'երևար իրենց: Ժէմի, եթէ այն շարթուն իր բարեկամուհին չտեսնէր, հազար ու մէկ առիթ կը հնարէր՝ անոնց տունը սքանալ երթալու համար: Երբեմն լուր կը տանէր Մելքիթային որ, արջ մը երևան կ'եր է լերան մօտերը ու կը վախնայ որ չըլլայ թէ ոչխարները մնաս մը կրեն, երբեմն կու գար իմացնելու որ զիշերուան հիւսիսային հովը որթերուն դեռարոյս բողբոջները թառամեցուցեր էր:

9654
58
Կցեր էր:

Մելքիթայ գուարթ դէմքով ունկնդիր կ'ըլլար ժէմիի ըսածներուն, և իր խնամքներուն ու մտերիմ բարեկամութեանը համար շնորհակալութիւն կը մատուցանէր: Քլէր փութալով գաւաթ մը փրփրադէզ կաթ կը նուիրէր իրեն: Ժէմի գաւաթը բռնելով՝ իր ձեռքին մէջ կ'առնէր Քլէրին ձեռքերը և չէր թողուր՝ մինչեւ որ այն առողջարար ըմպելին վերջին կաթիլը չ'մնցնէր: Ժէմի կամաց կամաց կը խմէր զայն՝ առանց աչքը սիրունիին աչքերէն բաժնելու, ու այս նայուածքէն բաւականանալով՝ ըրած ճամբէն և օրուրնէն գոհ տուն կը դառնար, նոյն ճամբորդութիւնը մէյ մըն ալ ընելու համար նորանոր առիթներու սպասելով:

Ահա այսպէս կ'ապրէին այս երկու բնտանիքները, այսպէս եղբայրանման կ'ապրէր ժողովուրդ

մը, որուն ձերերը, աղաքը, մայրերն ու հարսները՝ աշխատանքէն, անմեղութենէն, սէրէն ու հաւասարութենէն զատ հարստութիւն, երջանկութիւն ու հաճութիւն չէին ձանձնար:

Բայց Ռօտոլֆոսին մահը յափշտակեց իրենց այս երջանկութիւնը. Ռօտոլֆոս բախտին յաջողութեամբը կեսարներուն գահն ելլելով՝ յարգեր էր միշտ Զուխցերիոյ ազատութիւնը:

Իսկ իր յաջորդը՝ ամբարտաւան Ալպէրս՝ իր ունայն տիտղոսներովը, անխիւ ստացուած քննարովը և կայսրութեան ու Աւստրիոյ զօրութեան միանայուն վրայ հպարտացած, անարժան համարեց որ իր իշխանութեանը տակ՝ քանի մը հովիւ, քանի մը երկրագործ ազատ միան հպտակ անունէն: Կարծեց թէ ստակի զօրութեամբ կրցաւ գնել ժողովուրդի մը սեպհական երկիրը: Այնպէս երեւցաւ իրեն որ՝ անարգ գանձերը, զինքը միահեծան տէր կ'ընէին մարդկային սեւին: Կուսակալ մը ընտրեց որ երթայ Հելվետիոյ Նահանգներն ու այս կուսակալն էր՝ երիտասարդ կայսեր ամենէն բարբարոս և վատ պարտականը Փեպեր:

Փէպէր, զինուած գերիներու բազմութեամբ շրջապատուած, որոնցմէ գահիճներ կ'ընտրէր իր հաճոյքին համեմատ, եկաւ Ալպիորֆի մէջ բնակելու: Այնպիսի բուն, անհանգիստ ու բորբոքած և այնպիսի գործունէութենէ մը յափշտակուած էր որ միմիայն չարիք կրնային գոհ ընել զինքը. Փէպէր ինքզինքն անգամ տանջեց, որպէս զի մարդ տանջելու արհեստին մէջ կատարելութիւն ստանայ: Ինչպէս որ որսորդներէ հալածուած գայ մը՝ կը օտակայ նետին ձայնէն, այնպէս Փէպէր կը ստա-

կար ազատութիւն բառէն. խոստացաւ ինքնիրեն և երդում ըրաւ որ անոր անունն անգամ ոչնչացնէ, անյայտ ընէ:

Փէպէր, ամէն համարձակութիւն տուաւ իր թիկնապահներուն. ու ամօթխածութեան դէմ՝ հարստահարութիւն, մարդասպանութիւն և անիրաւութիւն գործածելու կենդանի օրինակն ինքն եղաւ անոնց: Պարապ տեղը տրտնջաց ժողովուրդը, վասն զի տրտնջողն այ իր պատիժը ստացաւ: Երկչոտ առաքինութիւնը զնաց խրճիթներուն խորը պահուրանցաւ: Երիտասարդ կոյսը՝ զողաց իր անարեկ ժօրը գիրկը: Յուսահատ երկրագործը՝ անիծեց այն երկիրն որ իր աշխատանքին փոխարէն առատ հունձք մը կը մատուցանէր. որ այլեւ չէր յուսար զայն քաղել: Ծերերը՝ իրրեւ ազատարար ողջունելով մահը, կը բողբոջին իրենց որդիներուն ինչիրքին համեմատ մէկտեղ գերեզման իջնել: Մէկ խօսքով դժբաղդութեան թանձր մշուշը՝ Փէպէրի ձեռքով, իրրեւ յուզարկուորական քօղ մը, այս երեք Նահանգներուն վրայ՝ ամէն կողմ տարածուեցաւ:

Փէպէրին զայն ի վեր թէլ գուշակեր էր հայրենիքին գլխուն զայիք դժբաղդութիւնը: Առանց ընտանիքին հանգիստը խառնելու, առանց նաև Մելքթային ըսելու, իր մեծ հողին պատրաստուեցաւ՝ ոչ թէ տառապանքի, այլ Հայրենիքին ազատութեանը: Ոճիրները կրկնապատկուեցան. այս երեք Նահանգները զարհուրած՝ սարսեցան Փէպէրի ոտքերուն տակ. սակայն Վիլյէյմ չտարսեցաւ, չզարհուրեցաւ բնաւ: Բռնաւարին անիրաւութիւնները, ցամաք ժայտերուն վրայ

փուշերով ծածկուած թուփերու կը նամանէր իրեն համար :

Շատ չանցաւ Մեղքթալ յայտնեց անոր իր բուռն կատաղութիւնը : Վիշէլմ ունկնդիր կ'ըլլար՝ առանց պատասխանելու : Աչքէն արցունքի կաթիլ մը իսկ չէր ելլեր . իր ամփոփոխ դէմքն ու ճակատը՝ բնաւ չէին յայտնէր իր գաղափարները : Կը յարգէր սրտանց իր բարեկամին զգացումները, որոնց անտարբեր չէր բնաւ . բայց անոր սրտմտութենէն երկնչելով՝ կը ծածկէր իր ցաւերը, որպէս զի չգրգռէ զինքն ալ . կը պահէր իր գաղանիքը, մինչեւ գործադրութեան կէտը : Կը գուշակէր այն ժամուն դեռ հեռու ըլլալը : Հանգարտ, նսեմ ու դժնդակ կերպարանքը չէր փոխուեր բնաւ, երկայն օրերը կ'անցնէր առանց որդին համբուրելու, առանց աչքն ամուսինին դարձնելու :

Առաւօտները՝ սովորական ժամէն առաջ կ'ելլէր, կը լծէր ցուկերն ու զանոնք արտը տանելով՝ անմտադիր կերպով մը կը սկսէր աշխատիլ . խթանը կը սահէր ձեռքէն . ու գէշ փորուած ախօսի մը քով կը կենար յանկարծ . գլուխը՝ կուրծքին վրայ կ'իյնար և աչքերը դէպի հողը կ'ուղղուէին . տխուր, անչարժ և չնչարգել վիճակին մէջ կը հաշուէր, կը չափէր բռնաւորին զօրութիւնն ու զայն կործանելու միջոցները . մաքուր կը կռուէր ազատասէր երկրագործի մը հետ՝ անսահման զօրութեամբ զինուած և Կայսրութեան բոլոր կարողութեամբը պաշտպանուած ժէպէրն ու արբանեակները :

Երեկոյ մը, Թէլ ու իր ամուսինն իրենց խրճի-

թին սուջուէր նստած՝ երիտասարդ ժէմիին կը նայէին, որ քիչ մը հեռուն՝ իրենց հօտերուն առաջնորդ խոյին հետ իր ոյժը կը փորձէր . այս պարզ զուարճութիւններով զբաղած աղան՝ և այն սուկայի թշուառութիւններուն մտածումը՝ որ գերութիւնը կը պատրաստէր իրեն, խորին մտածումներու ենթակայ ըրին զգայուն Թէլը, և այն առաջին անգամն էր կեանքին մէջ որ արցունքներու կաթիլներ սահեցան աչքէն :

Նամէ՛ որ ուշադիր կը հետեւէր անոր գիմազիծերուն՝ չհամարձակեցաւ երկար ատեն խօսք բանալ, բայց վերջապէս սիրոյ բուռն փափաքը և սիրեցեակին ցաւերուն մասնակից ըլլալու պարտականութիւնը՝ ստիպեցին զինքը . մօտեցաւ անոր բռնեց ձեռքէն և անթարթ աչքով նայելով, ըսաւ .

— «Բարեկամ, ի՞նչ ըրի քեզի որ այսպիսի զրկանքներու արժանանամ . ի՞նչ բան կրնաս պատճառ բռնել, այն ինձի պատիւ բերող վստահութիւնը վրայէս վերցնելուդ . այնպիսի ցաւեր կը տեսնեմ վրադ, որոնց բոլորովին անծանօթ է ամուսինդ . կ'ուզե՞ս ուրեմն որ անոնք ինձի աւելի ցաւալի ըլլան : Չե՞ս գիտեր միթէ որ տանեհնիւք տարիէ ի վեր իմ մտածումներս քու մտածումներէդ կը կախուին, և չեմ ուզեր հաւատալ երջանկութեան, չեմ զգար, չեմ վայելեր զայն՝ առանց հաւատարի ըլլալու որ քեզմէ կը բղխի : Աւսո՛ղ, պարագ աղբ կը քննեմ իմ անփոփոխ սիրոս, և կը զարմանամ թէ ինչո՞ւ այդպէս փոխուեցաւ : Բնակարաննիս փոփոխութիւն մը չկրեց, պէ՞տք է որ դուն փոխուիս : Նայէ՛ մեր խրճիթին, ահա ստոր մէջ կը սիրէինք զիրար : Նայէ՛ քու մշակած ար-

տիւղ, որուն հունձքը բոլոր ներկայ տարիին մեզի պէտք եղած ապրուստը կը խոստանայ: Տե՛ս պայծառ լուսինը՝ որ սա լեռներուն ետեւէն բարձրանալով՝ վաղուան համար այսօրուան պէս գեղեցիկ օր մը կ'աւետէ: Նկատէ մէյ մը մեր որդին, որուն ուրախութիւնն ու անմեղ խնդումները՝ կարծես թէ կը հրամայեն որ մենք ալ խնդանք, մենք ալ երջանիկ ըլլանք իրեն պէս: Ի՞նչ բանի կարօտ ես, խօսէ՛, ո՛վ Թէլ, արդէն իմ անհամբեր սիրտս կը մազթէ քու խնդիրքներուդ կատարումը»:

— «Շտմէ՛», պատասխանեց Թէլ, «մի՛ արտասաներ բնաւ երջանիկ բառը. քան զի զիս ամէն ժամ ճնշող բեռին ծանրութիւնն անով աւելի սուկալի պիտի ըլլայ: Կը ցաւիմ վրադ, ո՛յ դժբաղդ թէ որ կը հաւատաս այս երջանկութեանը, թէ որ բանի մը տեղ կը դնես այս ամօթապարս հանգիստը՝ որ միմիայն ստանձնակեաց ըլլալուս պտուղն է. երբ բոլոր Զուլցերիան գերութեան տակ կը հեծէ, երբ բարբարոս Ժէպէրը՝ ամբարտաւանագոյն տիրոջ մը ժպիր՝ գործակալը կը տիրէ մեր վրայ և երկաթէ գուռազաններովը կը զարնէ մեր ճակտին: Կը ցուցնես ինծի այս աշխատանքներովս առաջ եկած հունձքը, Ժէպէր՝ մէկ խօսքով մը կրնայ զիս զրկել անկէց, և դուրս ընել մեզ այս խորճիթէն ուր որ նախահայրերս երեք հարիւր տարի առաքինութեամբ անցուցեր են. մեր սիրոյն գրաւականն եզոզ սա որդեակը, որուն համար հոգիս կու տամ, անոր կենաց բախան անգամ Ժէպէրին ձեռքն է: Երկիրս, ամուսինս, որդիս և մինչեւ իսկ հօրս գերեզմանը, իմս չէ՛ այլ բռնաւորին. որ իրմէ՛ գաղտնի չնշուած օդն

անգամ գողութիւն կը համարի: Ո՛վ ամօթ և մեծ նախատինք. բովանդակ ժողովուրդ մը, աղգ մը, մէկ մարդու մը ցնորքներուն կը հպատակի... Ի՞նչ կ'ըսեմ, մարդու մը... ո՛վ Աստուած իմ, ներէ քու ամէնէն գեղեցիկ ձեռագործիդ անունը պղծելուս: Մարդկութիւնը գործ չունի բնաւ բռնաւորներու հետ: Պէտք է զոհուի ինքը՝ մինչեւ այն կէտն որ իր իրաւունքները վերստին ձեռք ձգելով մէկ օրուան մէջ՝ հազարաւոր դարերու անիրաւութիւններուն վրէժը լուծէ: Այս փափաքն ու յոյսը կը քաջալերեն զիս: Բոլոր հոգիս չբաւէր խորհուրդներուս ընդարձակութեանը: Մի՛ արգիլեր զիս. չըլլայ որ բոլոր մտադրութիւնս քու և որդւոյս գրաւելով արգելք ըլլաս ինծի: Գերի մը համար չկայ որդի ու ամուսին, բնութիւնն անկենդան է ինծի համար: Քու սիրով կուրացած աչքերդ՝ բերկրութեամբ կը պառտին այս խորճիթին ու գեղեցիկ երկրիս վրայ, ուր որ երբեմն երջանիկ էին. իսկ իմիններս՝ առաքինութեան ետանդով վառուած, սա ժայռին գագաթը կեցող ահարկու ամբողջութիւններէն զատ բան մը չեն տեսներ. որոնք իւրին չլթայակապ պահելու համար կատուցուած են»:

— «Կը կարծէիր», ըսաւ Շտմէ, «թէ իմ սիրտս այնչափ անարժան ըլլար քեզի՝ որ երկարատեւ գերութեան անունէն չգարչէի: Կը կարծէիր որ կըրնայի սիրել Թէլը, աւանց ատելու բռնաւորները: Ա՛հ, մի՛ անարգեր այն խոնարհ ու անկեղծ սրտերը որ խանդակաթ զգացումներով կը անանին: Գիտնաս թէ, զիւրազգածութիւնը որ երբեմն մայր է տկարութիւններու, շատ անգամ մեծամեծ առա-

ԳԼՄԻ
1916

քինութիւններ կը ծնի: Այն անձն որ թշուառութեան և բարեգործութեան վրայ պատմութիւն մը լսելով՝ կ'արտասուէ, կը ցուցնէ որ կարեկցութիւնն ընտանի զգացումներ են իր սրտին: Քու անձիդ վրայ դատէ կինդ ալ. միթէ երկուքնիս ալ անլոյծ կցորդութեամբ իրարու հետ կապուած չե՞նք: Դուն կը պաշտես հայրենիքդ, միթէ պարտական չե՞մ ես ալ խանդակաթ սիրով կապուած ըլլալ անոր. որովհետեւ քուկդ միանգամայն իմս ալ է: Քու սրտիդ յատկութիւնները զերազանց գեղեցկութիւն մը ունին աչքիս, վասն զի քեզի կը վերաբերին. և առաքինութիւնս կրկնապատիկ եղած է զքեզ սիրելովս: Խօսէ՛ ուրեմն վատահոլութեամբ, և մի՛ ծածկիր խորհուրդներդ: Իմ սեռս՝ չներէր ինձի որ քեզի օգտակար ըլլալու յոյսն ունենամ. սակայն ամուսնիս հետեւող մը ըլլալու համար՝ մահն արգիլուած չէ բնաւ»:

Թէլ, այս խօսքերուն վրայ Նամէին գիրկը կը նետուի և կը պատրաստուի՝ սիրան անոր բանալ. երբ յանկարծ հառաչանքներով խառն ձայն մը կը լսուի խրճիթին կողմէն: Շուտ մը ոտքի վրայ կ'ելլեն երկուքը միատեղ, ու կը տեսնեն որ ժէմի ափոյն, արտատուելով՝ ձեռքերն երկինք վերցուցած, զարնուրած դէպի իրենց կը վազէր կու գար.

— «Ո՛վ հայր իմ», կ'ըսէր ընդմիջուող ձայնով մը. «ե՛կ ու հասիր, օգնէ՛ իրեն... Մեկքթալ, ծերունին Մեկքթալ... բարբարոսները յանդգներ են...»

Այսպէս խօսած ատենը, տեսան Քլէրն որ թշուառ ծերունիին քայելուն կ'օգնէր:

Մերն աջ ձեռքովը գաւազանին վրայ կրթնած, ձախ ձեռքովն ալ անմխիթար Քլէրը բռնած էր: Ամէն մէկ քայլ առնելուն, այսպէս կը պոռար.

— «Թէլ, իմ սիրուն Թէյս, ո՛ւր ես».

Թեւեքը կը տարածէր չորս կողմը Թէլը գտնելու համար, և ոտքերը քարերու զարնելով՝ կը ստիպուէր վայրկեան մը առաջ ձգած նեցուկը վերստին խնդրել:

Թէլ, վազեց, զրկեց ծերունին, ու սեղմեց կուրծքին վրայ, զիտեց աղէկ մը և սոսկալի աղաղակ մը փրցուց. մազերը տնկուեցան, տեսնելով՝ որ այս պատուական դէմքին վրայ՝ աչքերուն փոխարէն արիւնոտ հեռք մը մնացէ՛ր էր, զորս քիչ մը առաջ երկաթը փորէր էր: Ստեղծմն ու արհաւիրքը պատեցին Թէլը, դողբալով խոյս տուաւ անկէց ու կէս մը ինչպու պէս հեռուն ժայռի մը վրայ սարսափած մնաց: Նամէ մարած էր արդէն կեցած տեղը. ժէմի գնաց որ օգնէ անոր, ու Քլէր Վիլհէլմը կանչելով՝ վերստին ցուցուց իրեն կոյր ծերունին և սկսաւ արտասուել երկինք նայելով:

— «Կը հեռանաս, իմ միակ բարեկամս», պոռաց Մեկքթալ նուազեալ ձայնով մը. «միթէ կը վախնաս, որ չըլլայ թէ վէրքերէս վազած արիւնով ազտեղիս: Ա՛հ, զարձի՛ր, եկուր գիրկս նորէն: Սիրտս, դեռ սիրտս դրած է. թող գտնէ անիկա բարախէ քու սրտիդ վրայ. գտնէ զքեզ համբուրելով և զրկելով հատառ ըլլամ որ բարբարոսները զիս աչքերուս յոյսէն զրկած ատեննին բարեկամս թողուցին ինձ»:

— «Ներէ՛», պատասխանեց Թէլ, անոր գիրկը

նետուելով . Շներէ՛ իմ գթութեանս ու սոսկումիս առաջին այլայլութեանը : Ո՛վ մարդերուն առաքինազօյնը , թշուառութիւնդ՝ քեզի համար ունեցած յարգանքս չկրնար աւելցնել . սակայն կ'աւելցնէ գութս , և աւելի զօրաւոր ու սրբազան կ'ընէ զմեզ իրարու հետ միացնող քաղցր կապը : Է՛հ ինչո՞ւ , ի՞նչպէս , և ս՛րտեղ , այս մեղքերուն ծարաւի չարերը համարձակեցան ձեռքերնին ձեր առաքինիի մը վրայ ծանրացնելու : Ի՞նչ ըրիր իրենց , Մեղքթալ , ուրեմն որդիդ մեռաւ զքեզ պաշտպանելով : Թէ որ ողջ է , պէ՞տք էր որ զքեզ յանձնէր պաշտպանութեանը տկար ու թշուառ աղջկան մը , որ՝ աւա՛ղ , ողբալէն զատ ուրիշ բան չգիտէր : Բայց ես որդւոյդ տեղը կ'անցնիմ , թող ինձի ժառանգ ըլլայ այսօր իր գութն ու վրէժինդրութիւնը) :

— «Որդիս բնաւ մի մեղադրե՛ր» , պատասխանեց ձերունին . «մի՛ դատեր բարեկամդ , առանց իր իրաւունքներուն ունկնդիր ըլլալու : Նստեցուցէ՛ք զիս ձեր մէջտեղը . զքեզ քովս կ'ուզեմ թէլ . թող Քիչրս չբաժնուի ինչ , և Եամէդ ու Ժէմիդ աղէկ ունկնդիր ըլլան») :

Նոյն ատենը Մերը զալարիկներով ծածկուած տեղ մը տարին : Նստաւ թէլին քով , և Եամէ անոր հետեւն անցնելով՝ Մեղքթալին յարգելի գլուխը բռնեց ծունկերուն վրայ հանգչեցուց : Քիչր ու ժէմի ծունկ չոքած , արտասուելով ձեռքը համբուրեցին :

— «Մտիկ ըրէ՛ք» , ըսաւ Մեղքթալ , «չափ դրէ՛ք ձեր գորովին ու բարկութեանը : Այս առտու՝ արեւը — որ իմ աչքերուս համար վերջինն է եղեր

լեւներուն զագաթն ոսկեզօծած ատենը , որդիս , ես ու Քիչր արտն էինք : Քիչր որաները կապելու համար կ'օգնէր ինձի . որդիս ալ զանոնք կառքին մէջ կը գիգէր , որ երկու լծուած երինջները զայն խրճիթնիս պիտի տանէին : Մէկէն անգութ ժէսլերին արբանեակներէն զօրական մը երեւցաւ : Շիտակ մեր վրայ դարձաւ , ու հասկերուն վրայ կոխկռտելով՝ եկաւ կառքին քով , ու քիչ մը քննել նայելէն վերջը՝ յանդուզն ձեռքով քակեց երինջներուն լուծը :

« — Ի՞նչ իրաւամբ» , ըսաւ տղաս , «կ'առնես այս կենդանիները՝ որոնք իմ միակ ստացուածքս , միակ հարստութիւնս են . ասոնք են ընտանիքս անուցանողը , ասոնք են որ մեր վրայ դրուած հարկը կու տան տիրոջդ» :

« — Հնազանդէ՛ » , պատասխանեց զօրականը , «և մի հարցաքննի տէրերդ» :

«Ասոր վրայ տեսայ որ կատաղութիւնը վառեցաւ որդիիս աչքերուն մէջ . բռնեց թիկնապահին քակած լուծը , քաշեց ձեռքէն , բարձրացուց օդին մէջ , բայց իմ աղաղակներէս ես կենալով .

« — Բարբարո՛ս» , ըսաւ , «չնորհակալ եղիր հօրս . իր ձայնը՝ որ արդար բարկութենէն աւելի ազդու է որդիին սրտին վրայ , չի թողուր որ երկիրս մարդկութեան թշնամիէ մը ազատեմ . փախիր վատ , աճապարէ՛ ու հեռացիր ասկէց . դողա՛ , որ այս արտը գերեզման չըլլայ բռնութեան անարգ արբանեակի մը» :

«Զօրականն արդէն հեռացած էր : Իսկ ես , Մեղքթալը գրկեր կեցեր էի :

« — Որդեակս» , ըսի իրեն , «Երկնքին , հօրդ

ու որդիիդ սիրոյն ըլլայ՝ ազատէ ինքզինքդ ժէս-
լէրին վրէժննդրութենէն, առանց ժամանակ կոր-
անցնելու: Կը ճանչնամ անոր ինչ անգութ ըլլալը,
արեանդ մէջ պիտի թաթխէ ձեռքերը. զայն հօրդ
ճերմակ մազերուն վրայ պիտի ցատքեցնէ. խնայէ
ինձի որդեակ. ազատէ կեանքդ, սիրուն որդեակս
եթէ կ'ուզես որ ապրիմ»:

« — Զէ հայրս », պատասխանեց որդիական
սիրով, բարկութեամբ և յուսահատ կերպով մը.
« Կէ՛ քեզ հոս մինակ չեմ թողուք, աւելի կ'ուզեմ
մեռնիլ զքեզ պաշտպանելով՝ քան թէ վայրկեան
մը դողալ քու վրայ: Փէպէր ու իր բոլոր գորու-
թիւնը չեն կրնար բաժնել զիս կենսատուիս թե-
ւերէն: Կ'ուզեմ և պարտքս է... »

« — Հնազանդիլ ինձ », կտրեցի խօսքը անա-
չատ ձայնով մը. « վախ չկայ բնաւ ինձի համար,
թող որ հսկեմ խրճիթիդ ու աղջկանդ վրայ, թող
ինձի իր ժառանգութիւնն ու հայրը պահելու հոգը:
Գնա պահուքտէ քանի մը օր Ռենտերփոյտի լեռնե-
րուն մէջ. ես ու Քլէր կու գանք ետեւէդ երբ փո-
թորիկն անցնի: Գնա՛, վաղէ առանց վայրկեան
մը կորսնցնելու: Մինչև հիմա աղաչեցի քեզ,
արդ կը ստիպեմ, կը հրամայեմ իրրեւ հայր »:

« Այս խօսքերուս վրայ՝ կատարի Մեղքթալը,
սխտեր զէմքով խոնարհեցուց. գլուխը, ձունկը
գետնը դրաւ, վերջին բարեւն ընծայեց, և օր-
նութիւնս ուզեց: Սեղմեցի զինքը սրտիս վրայ և
արցունքներովս թրջեցի: Քլէր գիրկը նետուեցաւ,
համբոյցներով սրբեց իր թշուառ հօրը թափած
արցունքը, զորս պարագ սեղը պահելու կը ջա-
նար: Մէկէն աղջիկն իր գրկէն քաշելով իմ գիրկս

առուաւ, ձեռքս սեղմեց ու մեկնեցաւ առանց հա-
մարձակելու, որ գլուխն ետեւը դարձնէ:

« Քլէր ու ես մինակ մնալով, խրճիթնիս դար-
ձանք. միտքս զրբեր էի որ երթամ Ալթորֆի մէջ
բռնաւորը գտնեմ, ու փորձեմ թէ արդարութեան
զգացումները բոլորովին անծանօթ են սրտին:
Կ'ուզէի միս մինակ ներկայանալ իր ահարկու տե-
սիլքին, որդիիս ազատութիւնն ընդունիլ, և կամ
մեռնիլ զայն ինդրելով: Բայց մէկէն տեսայ որ
չատ մը զօրք պաշարեր էին խրճիթս: Ամէնքը
բարձրաձայն Մեղքթալ կը պուսային, ամէնքը կը
հարցաքննէին կը ստիպէին զիս, և չլթայակապ
Փէպէրին ներկայացուցին »:

« — Ո՛ւր է տղադ », ըստ զժողով ձայնով
մը: « Մասնէ՛ զինքն իմ կատարութեանս, եթէ
չես ուզեր որ իր յանցանքին պատիժը քու վրայ
դառնայ »:

« — Զարկ », ըսի իրեն, « չնորհակալ պիտի
ըլլամ Աստուծոյ. եթէ քու անդթութիւնդ պատ-
ճառ ըլլայ կրկին անգամ կեանք տալ իմ որդիիս »:

« Փէպէր աչքը վրաս անկեց մէջ մը, որով
յայտնի կը տեսնուէր իր արեան ծարաւն ու իմ
յամբաքայլ օրերս չկարճեցնելու համար նոր տան-
ջանք մը հնարելու փափաքը: Վերջապէս երկայն
լուծեանէ մը վերջ՝ նշան ըրաւ զահիճներուն և
առանց երեսն անդին դարձնելու, առանց եղեւ-
նագործութեան ստակալի ծիծաղը դէմքէն պակ-
սելու, սրով կարծես թէ հաստատ էր իր անպա-
տիժ մնալուն, բռնեցին պառկեցուցին զիս բար-
բարոսները, ու ձեռքերուն սրածայր երկաթովը
փորեցին տկար աչքերս »:

« — Այսչափը բաւական է », ըստ ժէպէր.
« Թո՛ղ սուէք որ ապրի աստ տկար կոյրը, քակեցէք շղթաները, թող երթայ գտնէ սրղին »:

« Քաշկուտելով պապատին ղոււը աստին նետեցին զիս: Թեւերս բաց սկսայ քայլել և Քլէրին ծոցն ինկայ: Քլէր հետեւեր էր ինձ և անողորմ թիկնապահները՝ առաջին փակարանին մէջ արգիւիւր էին զինքը: Գրկին մէջ սկսաւ սեղմել և արցունքներու հեղեղներով թրջել զիս. լսեցի իր ցաւալի աղաղակներուն մէջ՝ այս բառը, սրտիս այս ամենաքաղցր եղող անունը.

« — Հայր իմ, հայր իմ, ես եմ »:

« Քաշկուտեցի զինքն սր լսէ, ու ցաւերս իրմէն ծածկելով ուղեցի որ զիս բարեկամիս, որդիիս բարեկամին տանի:

« — Ծամբան ենք », պատասխանեց. « դուն չըսած՝ ես զգացի դայն »:

« Հասանք ո՛վ սիրելի Վիլհէլմ, աւա՛ղ, այ չեմ տեսներ զքեզ. բայց կը զգամ որ քովս ես, ձեռքդ ձեռքիս մէջն է, և կը դողդղաս իմ թըշուառ պատմութեանս վրայ. որդիս ազատեցաւ, բարեկամս դրած է. ան դեռ չեմ կորսնցուցած ամէն բան »:

Գ Լ Ո Ւ Խ Բ.

Այսպէս խօսեցաւ Մերունին: Պատմութիւնը լինցներուն պէս, ետմէ, Քլէր ու ժէմի, պարտնոցը նետուելով՝ հառաչանքներով և արցունքներով ծածկեցին զինքը: Թէլ, անչարժ, անխօս, ճակատը ձեռքին կրթնցուցած գեպինը կը նայէր, ու կիսարաց աչքերը՝ արցունքներու խոշոր կաթիլներ կը սրսկէին հողին վրայ. չունջն արգիւրուեր էր, և գլուխը վերցնող ձեռքը կը գողար սաստկապէս: Երկայն ու տխուր լուսննէ մը վերջը՝ սոք ելաւ, յանկարծ համբուրեց կոյր ձերունին. լաւ մը սեղմեց զինքն երկու անգամ՝ զո՞ղործուն սրտին վրայ, ջանաց խօսելու, և հազիւ կրցաւ երբուն ձայնով մը՝ սա լառելին արտասանել.

— « Հայր իմ, անվրէժ չափաի մնաս »:

Այս խօսքերն ըսելէն վերջը, Վիլհէլմ խորին մտածումներու մէջ ինկաւ վերտաին: Տխուր, արտում, սոքի վրայ կեցած, քննեց, մտածեց, ինչ որ արդէն մտածած էր. և քիչ մը ետքն ինք-

զինքին դալով հանդարտ կերպով մը հարցուց ծե-
րունիին, թէ՛

— «Արդեօք գիտէ՞ր Մելքթալին որ կողմ
քաշուած ըլլալը»:

— «Այո՛», պատասխանեց թշուառ հայրը,
«որդիս Ֆայկիկի խոր այրերէն մէկուն մէջ, քաշ-
ուած ըլլալու է: Այն անապատ ու անմատոյց
ժայռերը, բռնաւորին լրտեսներուն և արբանեակ-
ներուն անձանօթ են: Մելքթալ, խոտաքսու և
երգուժ ըրաւ որ առանց իմ հրամանիս անկից
չելլէ»:

— «Ուրեմն հրաման տուր» . պատասխանեց
Վիլհելմ, «կ'ուզեմ, որ ազատ ընես զինքն իր
խօսքէն, իր օգտին համար. և դուն որդեակ,
պատրաստուէ, ու հիմայ ճամբայ պիտի ելլես:
Գիշերն ի բուն երթալով, կրնաս վազն արշալոյ-
սին Ֆայկիկ լեռը հասնիլ: Փնտռէ Մելքթալը, ու
մի դաղրեցներ ճամբադ, մինչեւ որ չգտնես զին-
քը. տեսածիդ պէս ըսես, բարեկամդ կը խրկէ զիս.
հոս, որպէս զի իմացնեմ քեզ, նողկալի ժէպէրին
նորանոր ոճիրները: Անգուժը հօրդ աչքերը փորել
տուաւ: Վիլհելմ խրկեց քեզ այս դաշոյնը»:

Միեւնոյն ատենը Թէլ, սուր մը քաշեց մէջ-
քէն, որ միշտ վրան կը կրէր: Ժէմի յարգանքով մօ-
տեցաւ, առաւ զայն ու ծոցը զրաւ: Ետմէ ու
Քլէր կը դողդղան և չին համարձակիր Վիլհելմին
բան մը հարցնելու. մէյնը ժէմիին կը նային, մէյ
մը իրարու, և կը վախնան՝ երիտասարդ տղու մը
համար այսպիսի վտանգաւոր ձեռնարկութեանը
վրայ խօսք մը ըսելու:

Ծեր Մելքթալը՝ այս հրամանէն զարմանալով,
կը հարցնէ Թէլին, թէ՛

— «Ի՞նչ է իր միտքը»:

— «Որդիդ գիտէ անոր ինչ ըլլալը», պատաս-
խանեց Վիլհելմ. և միմիայն այս դաշոյնը տեսնե-
լով՝ պիտի իմանայ ինչ ընելիքը: Ժամանակը
սուղ է, չկորսնցնենք զայն պարապ տեղը, քեզի
այս մէկ խօսքէն զատ ըսելիք մը չունիմ: Հայրս,
անյրէժ չպիտի մնաս»:

Մէկէն կը բռնէ ժէմիին ձեռքէն, և առանց
բան մը ըսելու՝ կը տանի զինքն իր հօրը զերեզ-
մանին քով. հոն երգում ընել տայէն վերջը, իր
գիտաւորութեան մէկ մասը կը հազարդէ անոր,
կը յայտնէ իրենց յաջողութեան միջոցները. ու կը
հրահանգէ զայն, Մելքթալին ըսելիք խօսքերուն
վրայ:

Երկուքն ալ վե՛ն յոյսով մը վառուած էտ կը
դառնան. ժէմի պատրաստ է ճամբայ ելլելու,
Քլէր կ'ուզէ որ ընկերակցի անոր. երթայ համ-
բուրէ հայրը, պտուղ, հաց և ուրիշ ուտելիքներ
տանի անոր: Ծեր Հանրին, կը հաւանի այս ճամ-
բորդութեանը: Ետմէ, ուռնիի ստերէ շինուած
կողով մը՝ պաշարներով կը լեցնէ, կաթն ու գի-
նին անգամ չմտնար անոր վրայ աւելցնելու. և
կողովն որդիին ձեռքը տալով՝ կը սեղմէ գաջն
զրկին մէջ, «երթաս բարով» կ'ըսէ, կը համբուրէ
զարձեալ, և կամաց մը կ'ապստղէ Քլէրին որ
հսկէ իր սիրելի տղուն վրայ:

Ժէմի երկաթածայր գաւազանով մը զինուած,
որուն գործածելու կերպը՝ հայրը սովբեցուց իրեն.
կողովը գլուխը կը դնէ, թեւն երիտասարդ Քլէրին
կու տայ, և այսպէս իրար բռնելով ճամբայ կ'ել-
լեն, նման զոյգ մը մատող եղջերուներու, որ նոր

արօտ մը գտնելու նպատակով մութ տեղը կը թափառին:

Վերջէն կը դիպէ անոնց ճամբայ կլկլը, ինքն ալ գալլի մտրթով կը դգեստաւորուի, ինչպէս որ սովոր էր հեռու տեղերն որսի գացած ատենը: Լայն գօտրով մը մէջքէն սեղմուած այս մտրթին մէջ՝ գլուխն ալ կը ծածկէ, ու կենդանիին սկստնելը ճակոթին վրայ կախուելով՝ սկսան փարփիլ: Սրունքներուն մինչեւ կէտը՝ արջի մտրթով պատած, և փայլուն նեղերով լի կապարճ մը ուսէն կախուած էր. ու ձեռքն ունէր այն ստոկալի աղկղը, որ երբեք պարտալ տեղը չյարուեցաւ: Այս մեծ աղկղին վրայ կրթնած, հանդարտ աչքով ետմէին նայելով:

— «Ամուսինս», ըսաւ. «պէտք է որ գրեկ թողու՛մ, ու մեկնիմ առանց ժամանակ կորսնցնելու: Քեզի կը յանձնեմ մեր ձիւրը. բարեկամին հայրը. այն ծերունին որ հօր պէս կը յարգեմ ու կը սիրեմ. միտիայն իր վրայ զարծուր խնամքնելու: Հսկէ իր քովը, քնացած ատենը: Գիշեր ցորեկ նայէ որ օգնես իրեն, ու ամենափոքր ցաւերն անգամ գուշակելով թեթեւցնես. կատարէ ամէն ժամ, ծերութեան, գժրախառութեան, ու բարեկամութեան համար ունեցած պարտքերին: Քիչ ատենէն դարձեալ պիտի տեսնես զիս. երկու օրն ինծի բաւական է: Մտրց չիմանայ իմ մեկնելիս, ու չըլլայ որ ասնը գուռը բաց թողուս մինչեւ որ ես դառնամ»:

Այս ըսելով ելաւ խրճիթէն, ու ժէմբին գացած ճամբայէն սարբեր ճամբայ մը բռնելով աննրեւոյթ եղաւ:

Այս ատեն, Քէր ու ժէմբի միտակը կ'իջնային լեռնէն, սրպէս զի Ունտերվօյա ասնող նեղ ճամբաները գտնեն: Այլմտրթի վրայէն շրջան մը ընելով, Թէլին ձկնորս բարեկամներէն մէկուն խրճիթը կը հասնին. և կը խնդրեն որ զիրենք լիճին միւս կողմը անցնէ: Բարեխիտ ձկնորսը, այս սողաքներուն օգտակար ըլլալու համար փութալով՝ կ'երթայ կը քակէ լատար, ձեռքերնուն կը բռնէ, ներս կը մտցնէ գաննք, և թիակներն ստնելով, չուս ու հաւասար հարսածներով կը սկսի գարնել թափանցիկ ջուրը: Գիմացի եզերքն երածնուն պէս սողաքները շորհակալ կ'ըլլան ձկնորսին. ու կը սկսին լիճը չորս կողմէն պաշարող անրեր ժայռերէն վեր ելլել:

Քէր կ'ուզէ որ ժէմբին վերցուցած բեռը կարգաւ ինքն ալ տանի. կը վիճէ այս՝ քաղցր պաշտօնին համար, գորս ժէմբի չուղէր թողուլ: Վերջապէս կը բռնեն գայն մէջերնին, և երկուքնին մէկտեղ կը բռնեն կողովին վերի ծայրէն: Այսպէս իրարու հետ խօսելով, և մերթ փոքր արտաւ, մերթ գորովայն աչքերով իրարու նայելով, նեղ ու մոլոր ճամբաներէն վեր կ'ելլեն, տեղ տեղ շնչաուլիսան պատճառով կանգ առնելով. բայց բուն իրենց նպատակը խօսին ու աւելի մօտէն իրարու նային էր:

Լուսինն արդէն աներեւոյթ եղած էր: Սրչաչալոցն որ խիտ ծոյ ու յամբարայլ է այս ցուրտ եղանակին մէջ արդէն սկսած էր լեռներուն ձիւնադաս գազախն ոսկեղօծել, երբ երխատարդ ճամբարդները ֆայկիլի ստորաքը հասան: Կը սկսին բլուրն ի վեր ելլել, ու չորս կողմը կը նային, որ-

պէս զի, այժարած մը կամ հովիւ մը գտնեն՝ որ ցոյց տայ իրենց Մեկքթալին պահուըտած առանձնակեաց քարայրը: Ոչ ոք կը գտնեն այս անապատ ժայռերուն մէջ: Ի զուր հեռուները կը պորտոցնեն աչքերնին. սառուցյններէ ու վայրի քօշերէ (եապակ ֆէյլակ) զատ բան մը չերեւիր. որոնք բարձրաբերձ գահավէժներուն վրայէն ծակով, մարդ տեսնելնուն պէս, օդային թռչունի մը նման կը պտնան կ'երթան:

Վերջապէս, ժամը ութնին⁽¹⁾ միջոցները ժէմբարակ մաւխ մը կը նշմարէ ժայռերուն մէջտեղը, և զանկակայ Քյէրին ցուցնելով, կը սկսին միասին դէպ ի նոն զիմել: Կը ցատքառեն սառուցեայ հեղեղներուն վրայէն, ու մայրիներու անտառակի մը մէջէն անցնելով՝ կը հասնին քարայրի մը քով որուն խորը հուրի բոց մը կը շտապէր: Այս կրակին զիմացը, մարդ մը նստած, չոր սասերով կ'արծարծէր զայն:

Առաջին սոնտձայնն ակամօջը հասածին պէս, գլուխը կը դարձնէ. ու ոտքի վրայ ելլելով, կացինը ձեռքը, սպառնալիքով երիտասարդ ճամբորդներուն վրայ կը վազէ:

— «Ի՞նչ կ'ուզէք». կ'ըսէ անոնց կատաղի ձայնով մը:

— «Բու որդիներն ենք հայր իմ». կը պատասխանէ Քյէր, գէպ ի իրեն զիմելով՝ «ժէմին և աղջիկդ է, հետերնիս ուտելիք բերինք, ու եկանք դքեզ գրկելու»:

Այս ըսելով, պարանոցը կը նետուի Մեկքթալին, որ մէկդի ձգելով ձեռքի տապարը, ուրա-

(1) Պէտ է եւրոպական ժամ իմանալ:

խաթեան ազադակ մը կը վերցնէ. կ'ընդունի իր աղջիկը, կը սեղմէ կուրծքին վրայ, ու համբուրներով կը ծածկէ զայն: Մէկէն ժէմին կը դառնայ որ լսիկ մնջիկ իրեն կը նայէր. կը համբուրէ, ու Քյէրին հետ թեւերուն մէջ կ'առնէ զինքը. իր հօրն ու Թէլին անունը կ'արտասանէ. մէկ խնդիրէն միւսը կ'անցնի, ու իր գորովալի գգուանքները կը բաժնէ, երկու աղաքներուն մէջ: Վերջապէս խորոյկին քովը կը տանի զիրենք, ու իր երկու կողմը նստեցնելով արաստուալից աչքերով ունկնդիր կ'ըլլայ:

Քյէր գգուելութեամբ կ'իմացնէ անոր, իրենց գայտն պատճառը, ու ծերանի Հանրին զրկած սուրը հրամանները, բայց ձայնը կը մարի, կ'ուզէ ու չի կրնար ըսել՝ իր արցունքներուն առիթ եղող ստեղծի դժբաղդութիւնը, ժէպէրին զարհուրելի ոճիրը. երեք անգամ պատմութիւնը կը սկսի, և երեք անգամին ալ կը ստիպուի ընդմիջելու: Ժէմի օգնութեան կը հասնի իրեն:

— «Ո՛վ Մեկքթալ», կ'ըսէ, «նայէ մեր աչքերուն արցունքներուն, ու պիտի հասկնաս մէկէն որ քեզի նորանոր գժրազգութիւններու զոյժը կը բերենք: Հայրս զրկեց զիս, որ եղելութիւնն իմացնեմ քեզ, հայրս ըստ որ բարեկամն իմատութեամբ պիտի մտիկ ընէր, և իր աղջկանը՝ Քյէրին վրայ զթալով՝ պիտի զապէր սրտին ցաւը»:

Յետոյ երիտասարդ պատանին՝ վայրագ ժէպէրին, ինչ կերպով տկար ծերունիէն վրէժ առած ըլլալը կը պատմէ: Կատաղի Մեկքթալը, այս պատմութիւնը լսելով՝ ոտքի վրայ կ'ելլէ մէկէն, ու կացինը յափշտակելով կ'ուզէ որ քարայրէն

դուրս գիմէ և երթայ անդուժ ժէպէրին արեանը մէջ թաթխէ ձեռուըները: Քյէր սուքը կ'իճայ, ժէմի դէմը կը կենայ:

— «Յիշէ՛ հայրս», կ'ըսէ, «ուրեմն մուցար գինքը, ուրեմն բարեկամդ չէ՛ անիկա. դոնէ ունկնդիր եղիր, ու ան'ս ինչ որ իմ բերնովս քեզի կ'ապարէ, Վիյնէրմ վրէժդ ասնելու կը գրազի: Հիմա Վիյնէրմ Վէրնէրի քոջն է. և սա միակ խօսքը բաւական պիտի տեղեկացնէ քեզ: Ահա՛, հօրս հրամանը, երկու անգամ կրկնեց զանիկայ: Գհա՛ որդեակս, ու իմացուր Մեյքթալին՝ բռնաւորին նոր ոճիրը, կատաղարար վրէժ չենք կրնար ասնել. այլ քաջութեամբ ու խոհեմութեամբ. և Շուխց կ'երթամ, որպէս զի Վէրնէրը գոնեմ, ու զինել տամ իր նահանգը: Մեյքթալ թող Սթանց երթայ. հոն կը բնակին, իր բարեկամներն ու Ունտերվորտի գլխաւորները. թող գումարէ ու հրաւիրէ զիրենք, զէնքերնին պատրաստելու, ու վերջը թող գտանայ Կրիւթիի քարայրին մէջ սպասէ, ուր Վէրնէրն և ես պիտի փութանք, իբն գալու »:

Մեյքթալ, մտիկ կ'ընէ ժէմիին ըսածները, ու վրէժի արտաճիտուն ուրախութիւն մը կը վառի գէմքին վրայ ու աչքերուն մէջ:

— «Հնազանդ եմ թէլին», կը պոռայ յափըշտակութեամբ. «երթամ ժողկեմ բարեկամներս: ժէմի՛, վաղուան համար կրնաս հօրդ, երկու հարիւր քաջ, հուսատարիմ ու ազատութեան սիրով վառուած անձեր խոտանայ, որոնք պատրաստ են մահուան՝ Հայրենիքի Ազատութիւնն ստանալու համար և անտարակոյս եմ որ չմուսած հագա-

բաւոր գերիներ կրնան գետինը փակ: Անոնք պիտի բարձրացնեն ազատութեան դրօշակը Սթանցի հրապարակին մէջ: Ահա՛ այն կէտն որ սրտիս քաջութիւնը կը սպասէր, ու միտայն թէլին և յարգելի հօրս սուրբ հրամանները շղթայակապ ըրած էին: Հայրս ու բարեկամս այ չեն արգելիւր զիս. վազենք, սլանանք, յաղթանակն անտարակոյս մերն է: Սիրտս կը լափի որ մէյ մը անիրաւ ժէպէրին հետ ձեռք ձեռքի մըքլմ: Թո՛ղ գայ, թո՛ղ գայ մեր վրայ իր բիւրաւոր թիկնապահներոջն ու անթիւ զօրութեամբը. աւելի զօրաւոր եմ ես, կը զիմեմ մարդկութեան ազգը նախատուի մը գէմ, յանուն ազատութեան և որդեական սիրոյ»:

Այս կ'ըսէ, ու կ'ուզէ մէկէն գէպի Սթանց գիմիկ: Երիտասարդուէի Քյէրը, երկրորդ անգամ կ'արգիլէ զինքը. կը ստիպէ որ գոնէ մէկ քանի վայրկեան բնութեան զգացումներուն զոնէ, մէկ ժամ մը նուիրէ ազջկանը, որ իր խանդակաթ գորովանքը կարենայ վայելիլ. և բերած ուտելիքներովն իր տկարացած մարմինը զօրացնէ: Զգայուն Մեյքթալը լայով կը համարէ սիրելի օրիորդը, ու երիտասարդ ժէմին թեւերուն մէջ սեղմելով յանձն կ'առնէ վառարանին քով նստիլ, և երկու տղաքը մէյմէկ կողմն սառմ՝ շտապաւ սակաւապետ ու կիտկատար ճաշ մը կ'ընէ անոնց հետ: Շուտ մը կացինը կ'առնէ նորէն. «մնաք բարով» կ'ըսէ տղաքներուն, ազջիկը կը գրկէ և ժէմիին ձեռքը բռնելով:

— «Մտիկ ըրէ՛», կ'ըսէ, «որդեակ՛, կրնայ ըլլայ որ մեռնիմ մեր այս ձեռնարկութեամբ պատ-

ճառով. այս մահն անգամ բերկուրքիւն մը ունի. վեհ սրտի տէր եղողները, պիտի նախանձին իմ վիճակիս: Սակայն կ'ուզեմ իմ միակ գանձս տեղաւորել, որուն հայրենիքիս ազատութիւնը կըրնամ նախամեծար համարիլ: Այս գանձը որդեակ, Քլէրիկո է և հիմակուրնէ զինքը քեզի կու տամ: Ահա՛ քու հարսդ ժէմի. իրարու ձեռք սեղմեցէք, իմ ձեռքիս մէջ: Երգում ըրէք սրտիս վրայ՝ որ հայրենիքիս, ձեզի ու հօրս համար կը բարբախէ. երգում ըրէք որ միշտ զիրար սիրէք, ապրիք ու մեռնիք մէկմէկու համար. և ձեր բուռն ու անաբաստ սիրոյն հետ խառնէք ամէն մէկ խորհուրդներդ: Ամուսին էք իրարու՝ որդեակներս, կ'օրհնեմ զձեզ իմ հօրս և ընտիր բարեկամիս անունով:»

Քլէր ու ժէմի ծունկ կը չոքին, ձեռք ձեռքի տուած կը խոնարհեցնեն գլուխնին, ու յարգանքով հայրական օրհնէնքը կ'ընդունին: Արցունքներն երեսնուն վար կը վազէ: Մեղքթայ անգամ լայլ չի կրնար բռնել, և իր բուռն կիրքերուն յափշտակութեամբը վառուած աչքերը՝ արցունքներուն տակէն կրակ կը փայլեցնեն: Կը վերցնէ զաւակները, կը համբուրէ զանոնք զարծեալ, «մտք բարով» կ'ըսէ, և Վիլհելմի բսելիքնին մէկ մըն ալ կրկնելով՝ կ'առնէ կացինը, մէկէն կ'ելլէ քարայրէն ու Սթանցի ճամբան կը բռնէ:

Երկու ազաքն առանձին մնալով՝ նախ չեն համարձակիր որ աչքերնին իրարու դարձնեն: Կորագլուխ, և ձեռք ձեռքի տուած անշարժ պահ մը, ուրախութիւնը, երջանկութիւնն ու երկիւղը, իրար խառնուելով կը դողացնէ զիրենք: Զսնազան զգացումներով ալեկոծուած սրտերնին, չի

կրնար դիւրութեամբ իր առջի վիճակը գտնել. սուրայական ու անկեղծ ամչկոտութեամբ առջի բերանը կը վախնան այսպիսի առանձնակութենէ մը: Ժէմի վերջապէս սիրա առնելով՝ դողդոջուն ձայնով կ'ըսէ.

— «Քլէր՝ իմս ևս դու. շատոնցունէ ի վեր գիտես որ ժէմի քեզմէ զատ մէկու մը չէր կրնար ըլլալ: Բայց սա վայրկեանս, հօրերնուս այսպէս վտանգալի ձեռնարկութեանց միջամուխ եղած ըլլալը. կ'արգելի մեզ իրարմով զբաղելը. միմիայն անոնց կը պարտինք. սրտերնուս և ժամանակնուս ամէն մէկ մանրերկրորդը: Մեկնինք, Քլէր, երթանք մօրս պատմեք մեր ճամբորդութիւնը. և երբոր հայրս ու յարգելի պապը՝ Մելքթային երբոր հայրս ու յարգելի պապը՝ Մելքթային տուած օրհնէնքը հաստատեն, այն ատեն դուցէ համարձակիմ իմ որչափ երջանիկ ըլլալս ըսելու»: Գրեմք ձեռքը, քարայրէն դուրս կ'ելլէ մէկէն, ու կը սկսին եկած ճամբանուն հետեւիլ:

Սակայն արեգակը, թէեւ հազիւ իր ընթացքին կէսը կատարեր էր, նսեմ ամպերուն մէջէն ազօա նշոյլ մը միայն կ'արձակէր: Երկնից կապոյտը համատարած մոխրագոյն առագաստով մը ծածկուեր էր, և ձիւնի տարափ մը կը թռչտեր օդին մէջ՝ մորենիներուն վրայ պլոււած գառնուկներու բուրդի նման, ու հետզհետէ կ'աւելնար հիւսիսային կողմէն: Յանկարծ ցուրտ հով մը ելլելով, կը սկսի աւելի սաստկացնել այս սպիտակափայլ ձիւնը: Իբրեւ ուժգին տեղատարափ մը կ'իջնայ, կը լեցնէ ճամբաները, կը ծածկէ գահավէժները, և վատարախտիկ ճամբորդնե-

բուն աչքին նայուածքը՝ կ'արգիլէ, որուն սաստկութեան ալ չէին կրնար դիմանալ:

Քէր ու ժէմի կենաց ստիպուելով՝ ապրուածներուն տակ հովանի մը կը փնտռեն: Չիւնն ամէն կողմ կը համի ետեւնուն ու առաջնաւոր կ'իջնայ գլուխնուն վրայ: Ժէմի կը տագնապի Քէրին համար. իսկ Քէր անոր սիրտ ապու մտքով՝ սպիտակացած զգեստները թօթիկելով կը խնդայ: Վերջապէս փոթորիկը իր առաջին սաստկութիւնը կը կորսնցնէ. և սրեւուն սակեզօծ ճառագայթներն այն համատարած քօղը թափանցելով՝ ձիւներուն վրայ աղամանդի պէս կը ցոյցանան:

Երկու սղաքը ճամբայ կ'եկն վերստին. բայց իրենց շաւիղը չեն կրնար գտնել: Դեղաղէզ սպիտակ օթոց մը՝ ժայռն ու գահալէժը հաւասար կերպով ծածկեր էր: Ժէմի Քէրին ձեռքէն բռնած՝ կը սկսի զգուշութեամբ յառաջանալ. ձեռքի գաւաղանովը ձիւներուն խորութիւնը կը չափէ ու վտանգ մը չըլլալուն ապահով չեղած՝ չթողուր որ Քէր քայլ մը առաջ երթայ: Իսկ Քէր, որ մի միայն իր ընկերոջը վտանգ մը չհանդիպելուն կը նայի, անոր կոխած տեղաւանքը կոխելով՝ աւելի ամուր կը բռնէ ձեռքէն, որպէս զի եթէ սահելու ըլլայ՝ կարենայ օգնել իրեն. և այս երկուսն ու ցաւալի ընթացքն ու անընդհատ վտանգներն անգամ գորովայն Քէրին համար քաղցրութեամբ խառնուած էին:

Շրջաններ ընելով՝ հեղեղներուն եզերքը հետեւելու կը ստիպուին, ուր ջուրին արագութենէն գետինը չէր ծածկուեր. օրուան մնացորդը կ'անցնի ու հազիւ իրիկուան դէմ էր ֆէյա գիւղի մօ-

տերը կը հասնին: Ժէմի ապահով է որ Բրտեն վեր կելլով՝ զիչերը կրնան Այթորֆ մտնել: Սիրտ կու տայ ընկերուհին, և լուսինն երեւնայ սկսելով՝ վերստին մայրելու երկիւզը կը փարատի իրենցմէ: Կը քաջալերուին և Իւոթի մէջ տեղէն անցնող գետին ձախ կողմը բռնելով կը սկսին յառաջանալ. երբ երկայն բաղիստրով մը զինուած և լայն վերարկուով մը ծածկուած մէկը կը տեսնեն իրենց մօտ. միմիայն ձիւն ու սասուց կը կը տեսնուէր, գլխարկին, վերարկուին ու ցուրտէն իրարու կապած մազերուն վրայ: Այս մարդը շիտակ աղաքներուն գալով՝ սրնք զինքը տեսածնուն պէս կանգ առին, այլապէս ձայնով մը ըսաւ.

— «Երիտասարդ բարեկամներս, մայրած որսորդ մըն եմ ես: Կորուսի բոյսը ընկերներս ու միանգամայն Այթորֆի ճամբան. ուր որ հաստատ եմ թէ մեծ անձկութիւն պատճառած է իմ այսպէս բաժնուիրս: Կրնա՞ք առաջնորդել ինձ, որդեակներ: Չեր ջանքն ու ինձի ըրած օգնութիւնն արժանապէս կը վարձատրեմ»:

— «Վարձքն արդէն իսկ ծառայութեանը մէջն է», պատասխանեց մէկէն Քէր. «զիտենք Այթորֆի ճամբան. ու քեզ ընտանեացը ամենիլը՝ մեզի այնչափ ուրախութիւն պիտի պատճառէ, որչափ որ կրնար պատճառել եթէ դուն զմեզ մեր բարի ծնողքներուն տանէիր: Հետեւէ մեզի ու ապահով եղիր որ մէկ ժամէն քաղաքը կը համիս»:

Որսորդը, կը միանայ երկու աղաքներուն հետ, ու պայծառ լուսինն լոյսովը զգուշութեամբ գննելով զիրենք. լսիկ մեծիկ կ'երթայ քովերուն:

Քիչ մը հոգը որսորդը, խոսքը ժէմիին ուղղելով .

— «Երիտասարդ», կ'ըսէ, «ո՞վ են քու ծնողքդ . ո՞ւր կը բնակիք Այլթորֆի մէջ» :

— «Երկրագործի մը որդին եմ ես», կը պատասխանէ ժէմի, առանց անոր նայելու . «հայրս բնաւ քաղաքը չի բնակիր» :

— «Ո՞վ է ուրեմն իր ազատամարտը» :

— «Անապատի մը մէջ տեղը լեռներուն վրայ . հոն իր արտը կը մշակէ, ու առաքինութեամբ կեանքը կ'անցնէ» :

— «Առաքինութեամբ», հեղնարար կը կրկնէ որսորդը . չէի կարծեր որ այս անունը ձեր մատաղ հասակին ծանօթ ըլլար» :

— «Այս առաջին բառն է որ թոթովելով պրտասաներ եմ», կ'ըսէ ժէմի անվեհեր ձայնով մը :

— «Գիտե՞ս ուրեմն անոր ինչ նշանակելը» :

— «Գոնէ կը յուսամ» :

— «Մեկնէ ինձ դայի» :

— «Երեք բառ բաւական են . երկիւղն Ասուծոյ, սէր մարդիկներուն վրայ ու ասելութիւն ներդիներուն դեմ» :

— «Եւ ո՞վ են այդ նեղիչները» :

— «Բռնաւարներն ու իրենց արքանեակները» :

— «Զուիցերիոյ մէջ բռնաւոր չի կայ» :

Քիչը ինքզինքը չկրնայով բռնել մէյ մը կը պոռայ : ժէմի բնաւ չի պատասխանէր . և որսորդը՝ լուռ ու կորագլուխ կը շարունակէ ձամբան քիչ մը ատեն :

Երթալով Այլթորֆի ամբուլթիւններուն կը մօտենան, արդէն դուռները սպասող պահապան

զօրքերուն նիղակները կը փայլէին հեռուէն : Տրտում անծանօթը մէկէն դժուրակ ձայնով մը կը հարցնէ ժէմիին թէ՛

— «Ո՞վ է իր հայրը» :

Քիչը զողբալով՝ աւելի ուժով կը սեղմէ ժէմիին ձեռքը : Իսկ ժէմիին համար սուտ խօսիլն անկարելի ըլլալով՝ կը վարանի քանի մը վայրկեան . բայց վերջապէս անծանօթը բռնադատելով զինքը, վստահութեամբ մէյ մը երեսը կը նայի ու այսպէս կը պատասխանէ :

— «Մենք հաճեցանք քեզի ձամբող ցուցնելու, սակայն ասկէց աւելի վստահութիւն մի պահանջեր մեզմէ : Անկարելի է որ հօրս անունն իմանաս . ինքը միայն իր բարեկամներուն ծանօթ է» :

— «Յանդուգն երիտասարդ», կը պոռայ այն ատենն որսորդը բարկութեամբ . «հայրդ չի կրնար պահուրով ինձմէ . քանի որ քու ապստամբ ընտանիքդ որն ըլլալը չիմանամ, չլթաներէ ազատելիք չունիս : Աղէկ գիտցիր, ինչպէս որ մեղապարանները պատժելը, նոյնպէս և զիրենք գտնելու կերպն անծանօթ չէ ինձ» :

Այս խօսքերով դուռներուն կը հասնի, ժէմիէր անունը կ'արտասանէ . և զօրականները մէկէն դուրս ելլելով զբահմին կը խոնարհեցնեն իր աւջեւը :

— «Թող բռնեն սա երկու տղաքը», կ'ըսէ անողորմ իշխանը . բանար նետեն, ու իմ դիմացս բերուի, ո՞վ որ զիրենք ուղղելու գայ» :

Կը հնաշանդին . պահապան զօրքերը կը պաշարեն Քիչին ու ժէմին . և առանց գլխալու անոնց հասակին ու այն տաժանելի ձամբորդութենէն

պատճառած ակար վիճակնուն, դղեակը կը տա- նին, և խաւարաչին բանս մը բնակարան կ'ըլլայ իրենց :

Երկուքն ալ հանդարտ, ու գորովալից աչքով իրարու նայելով՝ մտովի շնորհակալ կ'ըլլան իրենց դահիճներէն, զիրենք իրարմէ չբամեննուն հա- մար. առանց երկնչելու կը սպասեն երկու տղաք- ներն որ ստեղծի բանտերնուն հասա գոները գոցուին. կը հանգչին այն յարդին վրայ որ զթա- լով նեակը էին. և քովերնին գրուած սեւ հացը միտալն կ'ուտեն: Երկուքն ու իւզմասնքի խայ- թոցը՝ որակերուն մէջ բնաւ անզի չուեննալով, միմիայն բնտանիքնուն կրելիք ստղնաղը ու եթէ Վիլհելմ բուսուարին գէնն ելլէ, իրեն սպասնացող վտանգներուն վրայ կը մտածեն: Կը յուսան ու կը մաղթեն որ Եամէ ու ծեր Հանրին, զիրենք Մեկթալին քով մնացած կարծեն, սրպէս զի քա- շած զգրագրութիւններուն ծանրութիւնը միայն իրենց մնայ:

Երբ այս երկու տղաքներն ասոնց նման բա- րեպաշտական մտածումներով զբաղած՝ բանտին մէջ անուղքելի բարբարոսի մը սուրին տակ, խա- զաղ և անվրդով կը քնանային առանց աղէտալի երազներով սրահերնին խառվելու. և կը վայելէին այն անդսրութիւնն ու հոգիի հանդիստը, որ առաքինութիւնը՝ շղթաներու ծանրութեանը տակն անգամ կը պարզուէ. իշխանը՝ իր սրայտալն մէջ, բազմութիւ գորքելով շրջապատուած, իր բոլոր գորութեամբը գինուած, և մէկ խօսքով իրեն անհաճոց երեւցողին կեանքը վերցնելու կարող ըլ- լալով, գարծեալ չէր կրնար քնանալ. և ամէնէն

ստեղծի երկուքն իր անհանգիստ միտքը կը խօսովէր- Տրամութիւն, մայրգնութիւն, և շ շատ մը իրարու հակառակ մտածումներ կը շարձարէին զինքը. մահը միշտ աչքին զիմաց տեսնելով՝ նո- բանոր պատուհաններ կը հնարէր, սրպէս զի վախ- յնէ կասկածելի եղող անձերը, ու անխնայ կտառ- բած մը տայ իր թշուառ կեանքը պաշտպանելու համար, մէկ խօսքով՝ արեան լայն դեռ մը դնէ, իր ու մտնուան մէջ տեղը:

— «Ա՛հ, ինձի դէմ միթէ սրչափ ստեղծի տակութիւն մը կը սնուցանէ այս ժողովուրդը», կ'ըսէր ինքնիրեն. «որովհետեւ տղաքնին, իրենց ակար տղաքները չեն կրնար ծածկել զայն ճամ- բարդէ մը, ու զիպուածով ճանչցած մէկ ծանօթ- նուն: Ի՛նչ կ'ըսեն ուրեմն ասոնց ծերերն ու չա- փահանները. սրչափ վախնալու եմ ես այս իսո- վայոյդներու բազմութենէն, որոնց սերունդը՝ իմ վայոյդներու բազմութենէն, որոնց սերունդը ու գորութիւնս ձեռքէս յախշտակելու յուսովն ու փոփաքովը կ'աճի ու կը բազմանայ, և անշուշտ իմ արեանս կը ծարաւին: Ո՛հ, պիտի վանեմ անոնց հարուածները, ու ձեռքէս փախշտակները՝ անուանս սարսափովը պիտի նուտձեմ. նոր պա- տիժներ ու նորանոր միջոցներ գտնեմ հնարեմ, թշնամիներս սրաչելու համար. անտարակոյս եմ որ ամէնքն ալ թշնամի են ինձ, բայց անոնց ամէնքը չեն կրնար համարձակիլ երեւան ելլելու. գոնէ ամէնէն ժպիրհներն ստաջինը կ'ըլլան տապարիս տալին ինչալու»:

Վերջը՝ բարկութեան ու հարստութեան մո- լեղնութիւնը կը արբապետէ իր վրայ. հազար ու մէկ անգործադրելի վաղափարներ կը սլորտոյնէ

յիմարացած մտքին մէջ . ու որոնք որ աւելի սն-
ճունի են , խելքին մօտ կ'երեւնան . նոր հնարք
մը կը մակարերէ այն իրեն կատկածելի եզող մու-
ղովրդեան ատելութիւնը ազէկ մը երեւան հանելու
համար , կ'ընտրէ վերջապէս սա ապուշ գաղա-
փարը , որ սխալէ Իււրի բնակիչները , իրենց անու-
ղորմ իշխանին փետրոյին առջեւը վասաբաւ նա-
կասնին խոնարհեցնելու . ի դուր իր կիսակորոյս
դատողութիւնը կ'ուզէ ցուցնել իրեն այս անտե-
զի ու անօգուտ հրամանէն ծագելիք վտանգները .
ալ չուզէր դատողութեան ախանջ կախել . քովը
կանչել կու տայ իր բազմաթիւ զօրքերուն զխա-
ւորները , անձկութեամբ կը հարցաքննէ ու կ'ուզէ
իմանալ վարձկան զօրքերու փոյթին ու յօժարա-
մտութիւնն որ աստիճանի ըլլալը . սրտին երկիւղը՝
ազահութեանը յաղթելով , դանձր բաշխել կու
տայ անոնց , և խօսքը՝ իր ամէնէն մեղապարտ
փախաքներուն հաւատարիմ գործադիր և խոր-
հրդապահ հրամանատարին ուղղելով՝ կ'ըսէ .

— «Վազը՝ արշարյաէն առաջ մէկ երկայն
ցից մը սնկել տուր Այթօրֆի մէջ տեղը . սա ,
քեզի կը յանձնեմ իմ զլխարկս ու կ'ուզեմ որ այն
ցիցին ծայրը դրուելով տեսնեն ամէնքը : Բազմա-
թիւ զօրքերս՝ թող զինուած չըջապատեն հրա-
պարակը , ճամբաներն արգելեն , ու ստիպեն անց-
նողները , որ Երեք Նահանգներու իշխանին կարու-
ղութեան նշանին առջեւը յարգանքով խոնարհին .
փոքրիկ զիմադրութիւնն ու մէկ թեթեւ արտունջն
անգամ անմիջապէս չզլթաներով պատժուի : Չկրի
կը թողու՞մ , բնութիւնէն այս գերի ըլլալու համար
ստեղծուած անարդ մարդոց զէմքէն , աչքերնուն ,

ու դժագրութենէն իմանալ , ատելութեան , ազա-
տութեան , և մինչև քաջութեան համար անգամ
ուճեցած զազանի կիրքերնին , վասն զի քա-
ջութիւնը , հազանդելու նախասահմանեալ անձի
մը համար ոճիր մըն է : Գացէ՛ք , կատարուի
հրամանս , ու թո՛ղ մեր լրտեսները բանտար-
կել տուած տղաքներուս յանցաւոր ծնողքը զը-
նելու զբաղին » :

Սարնէմ վազեց ամէն բան պատրաստելու :
Զօրականներն իրենցմէ պահանջուած ոճիրներուն
հատուցումը կանխիկ կ'ընդունին : Ոսկին ու զի-
նին շուայութեամբ կը արուի իրենց . լրտեսներ կը
տարածուին քաղաքին մէջ ու չըջակաները , որ-
պէս զի ընտանիքներու մէջ մաննն , որ իբր գլխու-
թեամբ շարժուած պատմեն անոնց թէ՛ ինչպէս
երկու մանուկներ ժէպէրի խստութիւններուն զո՞հ
կ'ըլլային . և այս լուրին ընելիք ազդեցութիւնը՝
ժողովրդեան նայուածքին մէջ կարդալով՝ ճշն
զայն . մէկ խօսքով ցաւէն ու կարեկցութենէն
անգամ ոճիր մը հանն :

Բայց արդարադատ երկինքը , որ կը հակէր
Թէլին խրճիթին վրայ , ծածկեց զանիկայ՝ այս
լրտեսներուն աչքէն : Բնաւ չեն երթար բարի Ետ-
մէին , որ կոյր ձերունիին հետ մինակ մնալով՝
առանց ամուսինին ու որդիին անցուցած ժամերը
կը համբէր : Գիշերը տապնապով կ'անցնի իրենց
համար . ո՛չ տունը լուսաւորող մենաւոր կանթեղը
կը մարեն , և ո՛չ ձեր Հանրին ու բարի Ետմէն
վայրկեան մը աչքերնին կը գոցեն : Միշտ իրենց
որդիներուն վրայ կը խօսին :

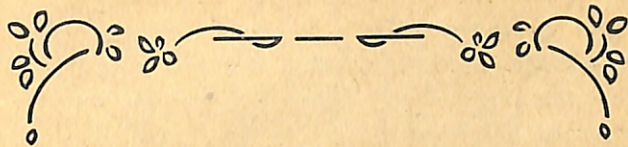
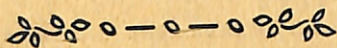
Հարիւր անգամէն աւելի իրարու խօսք կ'ընդ-

միջեն, դրանը կողմէն եկած ձայնը մտիկ ընկուհամար: Անտերեւ ծառերուն մէջ՝ հիւսիսային հովին փչումը, կամ ասնը բոլորովքը պարտող հաւատարիմ շանը հաչելը կը ցնցէր Եամէն: Կը ցատքէր նստած տեղէն ու դուռը կը վազէր՝ ամէն անգամին յուսալով որ Ժէմին է. կը նայէր ու խաւարէն զատ բան չէր տեսներ. ունկնդիր կ'ըլլար զգուշութեամբ, ու հեղեղներու ձայնէն զատ բան չէր լսեր: Տխուր տրտում կը դառնար շուարած ծերունիին քով, իր անձկութիւնն ու կրկիւզը ծածկելու ջանալով՝

— «Տղադ վար դրած ըլլալու է զիրենք», կ'ըսէր հառաչելով. «ննջէ՛ ննջէ՛, ո՛վ բարի ծերունի, ես արթուն եմ, մինչեւ առտու»:

— «Այո՛, դուստրս», կը պատասխանէր Հանրի, «տղաս արդիլած ըլլալու է զանոնք. ես կը քնանամ, իմ վրաս մի՛ մտածեր, ու հանդարտէ դուն ալ»:

Ասանկով՝ ծերունիին հանդարտ ու քնացած կը ձեւանար, որպէս զի Եամէն չտառապի. երկուքն ալ կը լռէին իրար խարելու մտքով, երկուքն ալ կը ծածկէին իրենց արցունքները. բայց ամենափոքր ձայն մը անգամ՝ երկուքը մէկէն վեր կը ցատքեցնէր, ու յոյսերնին պարապը կ'ելլէր միշտ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ.

Այն ատենը Թէլ, արշալոյսէն առաջ Եուրիցի պարիսպներուն հասեր էր: Կ'երթայ Վէրնէրին դուռը կը զարնէ, դաւթին մէջ հսկող Գամփոռը (մեծ շուն, սամսուն) հաչիւններով օղը կը հնչեցնեն: Անհանգիստ Վէրնէրը, որ արդէն խանձոտած փայտի մը դիմաց՝ ոտքի վրայ կեցած էր, փութալով դրանը կը մօտենայ, բարեկամին ձայնը լսածին պէս կը բանայ՝ կը համբուրէ զինքը, ու կը տանի կրակարանին քով. և այն սպառնացող Գամփոռը, իրենց տիրոջը հաւատարիմ բարեկամը ճանչնալով՝ կը շոյեն, կը շրջապատեն զայն, ու անագին գլուխներնին Վիլհելմի բրտացած ձեռքերուն տակ կը ծածկեն:

— «Բարեկամ», կ'ըսէ զիւցազնը Վէրնէրին, «անձ՝ հատաւ վերջապէս այն ժամանակը, որ կամ հայրենիքնիս պիտի ազատէ, և կամ այս անարդ կեանքերնիս պիտի վերջացնէ: Այս անգամ քու խոհեմ ու իմաստուն խորհուրդներուդ տեղեկա-

նալու չեմ եկած . ձայն կու տամ քաջութեանդ ,
ու զէնքեր կը բերեմ քեզի : Խորհուրդ պէտք չէ
այ , գործադրութեան նայինք . վասն զի ժէպէրի
նորանոր սփիրները վերջին նշանը տուին մեզ » :

Այս խօսքերով , Վէրնէրին առջեւ կը դնէ
նիզակներու , աղեղներու , սրահատ դաշոյններու
ու բազիսափներու խուրձ մը , որոնք ուսն առած
բերեր էր : Վէրնէր հանդարտ ուրախութեամբ մը
կը նայի անոնց վրայ :

— « Ըստձեռնիդ մտիկ ընելէս առաջ » կը պա-
տասխանէ , « տանինք սա թանկագին գանձը
գաղանի տեղ մը պահենք . կրնայ ըլլայ որ բըռ-
նուինք հոս . վասն զի բռնաւորներուն ձեռքին
տակ ընկճուած քաղաքացին՝ ապահով տուն տեղ
չկրնար ունենայ » :

Այն ատեն երկուքը մէկտեղ կը վերցնեն զէն-
քերը , ու ստորերկրեայ տեղ մը պահելով՝ դարձ-
եալ կու գան կը նստին կրակարանին քով : Թէլ՝
կը պատմէ իշխանին բարբարոսութիւնը , ծերունի
Հանրիին գլխուն եկած դժբաղդութիւնը , անոր
որդիին Մելքիթային փախուստը , և երիտասարդ
ժէմիին ճանապարհորդութիւնը՝ որպէս զի երթայ
իմացնէ իրեն այս ժամուս , որ երեկոյին կրիւթի
գանուի անպատճառ , իրենց վրէժխնդրութիւնն
ապահովցնելու համար :

Վէրնէր ունկնդիր կ'ըլլայ մտադրութեամբ ,
ու կրկնել կու տայ անոր , իր բարձր խորհուրդ-
ներուն մանրամասն պարագաները . կը կռէ , կը
քննէ գանձը իրեն հետ , կը հակաճառէ այն ար-
դելքներուն վրայ՝ որ կարելի է թէ զիմացնին
եղէ . ու գոհ ըլլալով Թէլին պատասխաններէն , որ

ամէն բան նախատեսեր ու ամէն մէկ հար-
ցումներուն արժանիին համեմատ կը պատասխա-
նէր : կը գրկէ զինքը սա խօսքերն ըսելով .

— « Յարեկամ , սկսինք , պատրաստ եմ ես » :

Մէկէն կը սկսին՝ գատ գատ ու իրարու հա-
կառակ ճամբաներէ իրենց իբրև աւանդ պահած
զէնքերը , Ծուխի շրջակայ գիւղերը ունեցած
բարեկալներուն տանիլ . միջոց մը կու տան՝ բռնա-
ւորութեան թշնամի եղողներուն ձեռքը , որ
կարենան գանիկայ ջնջել ու վրէժնին առնելու :
Փոռք կու տան միգամած օդին ու ձիւնին , որ
առատ առատ իջնելով՝ կը խաւարեցնէր ցերեկ-
ուան լոյսը , ու անապատ կը դարձնէր՝ իրենց
անց ու դարձ բրած ճամբաները : Հարիւր անգա-
մէն աւելի կ'երթան կու գան զէնքերը բաժնելու
համար , որոնցմէ մէկ մէկ հատէն աւելի տանիլ
չեն համարձակիր . ամբողջ տասներկու ժամ կը
տեւէ՝ այս կարեւոր բաժանումը . կը քաջայերեն
ու կը վառեն ամէն մէկ զինուած անձերուն
սիրտը . երդում կ'առնեն իրմէ՝ Աստուծոյ վրայ .
ժէպէրի վերջին սփիրն կը տեղեկացնեն զինքը ,
վրէժխնդրութեան կը գրգռեն , ու ճառերուն փո-
փոխութիւն տալու և Ազատութիւնն անհրաժեշտ
պարտք մը ըլլալուն նորանոր փաստեր գանելու
համար , նոր ձայն մը և նոր զօրութիւններ չի
պակիր իրենց :

Այս դրազումներով երեկոյ էր եղեր , բոլոր
զէնքերը բաժնուեր էին . Վիլնէլմ միմիայն իր
աղեղը կը պահէ , Վէրնէր նիզակ մը վար կը դնէ :
Երկուքն այ վերջին աստիճանի յոգնած՝ Վէրնէրի
տունը կը մտնեն , քիչ մը անուշ կ'առնեն , տկա-

բացած ոյժերնին կը նորոգուի, և առանց վայրկեան մը հանգիստ առնելու, ճամբայ կ'ելլեն դէպի Կրկնթիի քարայրը՝ որպէս զի ժամանակ չկորսընցնեն և Մելքթալի հետ եղած ժամադրութեան հասնին:

Կը յառաջանան այն ձիւներուն մէջէն որ հիւսիսային հովը՝ իրենց չորս կողմը կը դիզէր, կը հասնին լիճին եղերքը, մութ տեղը նաւակ մը կը փնտռեն, վերջապէս ամուր կապերով կապուած կը գտնեն փոքր մակոյկ մը, որ հիւսիսէն զայրացած բուռն ալիքները, շարունակ եղերքին կը զարնէին: Վէրնէր՝ լիճը այնպէս սաստկացած տեսնելով, կը կենայ ու կը հարցնէ Վրլհէլմին որ՝

« — Միթէ թիավարութեան արուեստին մէջ իր անուանի եզող յաջողակութիւնը, կարո՞ղ է մրրկին դէմ դնել: »

« Մելքթալ կը սպասէ մեզի », կը պատասխանէ Թէլ, « ու մեր հայրենիքին բազըը՝ անոր հետ ընելիք մեր խորհուրդէն կը կախուի: Ի՞նչպէս կը համարձակին՝ լիճին անդիի կողմը անցնելու կարողութեանս վրայ հարցում ընել: Անձանօթ է ինձ՝ գործին կարելի ըլլալը, բայց սա զիտեմ միայն՝ որ պէտք է անցնինք: Արհեստիս վրայ չէ որ կը վստահիմ, այլ երկնքի Աստուծոյն՝ որ կը հսկէ անմեղ հողիներուն վրայ ու ազատասէրները կը պաշտպանէ: »

Կ'ըսէ, ու կը ցատքէ մակոյկին մէջ. Վէրնէր՝ ինքզինքը անոր հետեւէն կը նետէ: Թէլ կը կորէ կապանքը, կ'անցնի նաւավարին տեղը, ու մէկէն կը հեռանայ եղերքէն: Բայց՝ կամ զիպուածով և

կամ ամենակարող Աստուածը, որ Թէլ օգնութեան կը կանչէր մտքէն, կը հսկէր Զուխցերիոյ ազատիչներուն վրայ, հովը կ'իջնայ մեկէն, ալիքները կը հանդարտին, խաղաղ ջուրը կը սկսի տանի՝ Թէլն մակոյկը, որուն թիակները ձեռքն առած՝ նետի մը արագութեամբ կը յառաջացնէր զայն: Քիչ ատենի մէջ կ'անցնին լիճը, միւս կողմը կը հասնին, կ'եյնեն կը կապեն մակոյկը, ու երկու բարեկամները՝ իրենց վաղուց ծանօթ այն քարայրը կ'երթան:

Մելքթալ, այրին բերանը կեցած կը սպասէր անոնց: Թէլը տեսածին պէս, գիրկը կը նետուի, կը սեղմէ ու արցունքներով կը թրջէ զայն, և և հառաչանքով կ'արտասանէ, հօրն ու բարեկամին անունները. իրար կը խառնէ այս ամենատիրելի անունները, ու հազիւ կը զսպէ զինքը ճընչող այն շատ մը զգացումները: Թէլ կու լայ իրեն հետ, սեղմելով կը բռնէ ձեռքէն կը տանի քարայրին խորը: Հոն՝ անթափանց մթնութեան մը մէջ երեք բարեկամները ժայռերու վրայ նստած, իրենց անձնական օգուտն ու ցաւերը մէկ կողմ ձգելով, իրենց հայրենիքին օգտին ու բազըին վրայ կը սկսին մտածել: Թէլ այսպէս խօսք կը բանայ:

« Մելքթալ, հայրդ ողջ է, հայրդ՝ իմ տունս է. թող անկասկած ըլլայ գութդ, ու որդիական սէրդ լուէ՝ Հայրենիքի ննդիրին առջև: Մեր Հայրենի Երկրին անկախութիւնը ձեռք ձգելու ապահովագոյն և զիւրագոյն միջոցները փնտռենք ու գտնենք, ազատենք զայն, այն անիրաւութիւններուն, բարբարոսութիւններուն,

րուն ու կատաղութիւններուն վրէժն առնենք, որոնցմով երկար ատեն է որ կը ճնշուի: Ամէն մէկերնուս նահանգին ընակիչները, մեր վրայ մեծ յարգ, սէր ու վստահութիւն ունին. Շուիցի քաջերը՝ Վէրնէրի ձայնովն սաք պիտի ելնեն, միմիայն զէնքի կը կարօտէին, այսօր Վէրնէր ու ես այս պակասութիւննին լրացուցինք. ահա՛ սա զէնքերը մեր Շուիցի բարեկամներուն բաժնածններնուս նեւ մեզի երկու հարիւր զօրական կը խոստանան, որոնց հրամանատարն է Վէրնէր: Խոստում ու երգում առած ենք իրենցմէ, և մենք մեր վրայ ունեցած վստահութիւնը անոնց վրայ ալ կրնանք ունենալ: Իւուրի և Այթորֆի պարիսպին մէջ աւելի դժուար եղաւ ինձի ընկեր գտնելը. վասնզի բռնաւորին ներկայութեանը պատճառով, ստկուժը չափազանց արմատանալով վրայ է հոն. ու կարծես թէ նոր կառուցանել տուած բերդը յաւիտեանական ապահովութիւն մը կու տայ իր զօրութեանը: Ամէնուն սիրտը ազատութեան սիրով կը սոչորի, բայց ժէպէրին բազմաթիւ թիկնապահները, այն վատ լրտեսները՝ աւելի մեծ ինամքով մը կը հսկեն հոն, այս սուրս կրակին մէկ ամենափոքր կայծն անգամ գտնելու և պատժելու համար: Այթորֆի ժողովրդեան վրայ դեռ չեմ կրնար վստահիլ. տիրապետական խարաղանին տակ կը դողան ու կը հեծեն. կը տեսնեն միշտ որ աչքն իշխանին դարձնողը՝ կացինով կը պատժուի: Այթորֆի ժողովուրդը չպիտի յանդգնի անոր դէմ յարձակիլ, բայց դոյն ալ չպիտի պաշտպանէ: Պէտք է որ գրաւենք Այթորֆը: Անոր շրջակայ գիւղերը՝ ինձի նեւ մեռնելու պատրաստ հարիւր

ընկեր գտայ, քաջ ու զինուած են ամէնքն ալ, իմ ձեռքէս եկած նուէրն ահա այսչափ է: Խօսէ՛ Մելքթալ, պատմէ՛ մեզի, քու Ունտէրվօլտի մէջ քրածներդ, և անդարձ կերպով որոշենք այն ժամը՝ այն վայրկեանը, որ մեր բոլոր զօրութիւնը գումարելով՝ պիտի երթանք, մեռնելու կամ ազատութիւննին ձեռք ձգելու»:

— «Բարեկամ», կը պոռայ Մելքթալ բարձր ձայնով, «ես առանց ձեր այդ պատրաստ ունեցած զօրութիւնը գիտնալու, գործին յաջողելուն անտարակոյս էի: Հարիւր յիսուն քաջամարտիկ երիտասարդներ, արդէն պատրաստ են Ունտէրվօլտի մէջ. դեռ այսօր տեսայ զիրենք ամէնքն ալ. և զիս հրամանատար ընտրեցին. սա հասարակ ամէնը՝ պատերազմելու եռանդէն վառուած են: Բարեկամներ, վայրկեան մը անգամ չկորսնցնենք, այս գիշերուընէ Այթորֆի ամրութիւններուն տակն երթանք, մեր քաջամարտիկ ընկերները նոյն իսկ քաղաքին մէջտեղը գումարենք. յանկարծ յարձակինք բերդին վրայ, և ժողովուրդը կը նետելի մեզի. պատժենք իշխանը, կ'ուզեմ որ անոր աչքերը փորուի՝ ուր որ իմ հօրս... բայց ինչ կ'ըսեմ, ներեցէք ինձի պէս ամենաթշուառ սրբիլի մը. ըսել կ'ուզեմ որ՝ առանց նայելու գիշերուան մթնոլթեան ու չորս կողմը ծածկող ձիւնին, որ դժուարանցանելի քրած է ձամբաները, վաղը՝ արշալոյսէն առաջ Այթորֆի հրապարակին մէջ ըլլանք, և նոյն նետայն պատերազմ բանալով՝ կամ միջնաբերդին տիրենք և ամէնքս մէկ մեռնինք»:

— «Այո՛, կը մեռնինք», հանդարտ ձայնով

մը պատասխանեց Վէրնէր, «ու այս մահը թէպէտ և փառաւոր, բայց ապարդիւն պիտի ըլլայ մեր երկրին համար: Չլսեցիր ուրեմն Մեղքթալ, Վիլհէլմին մեզի ըսածը. Իււրի մէջ իր ունեցած հարիւր բարեկամները՝ որոնց վրայ ինքը վստահ է, շրջակայ գիւղերը տարածուած են, ատեն պէտք է զանոնք գումարելու համար. և չորս հազար հոգիով թիկնապահներու խումբ մը, բռնաւորին բոլորտիքը պատրաստ կը սպասեն միշտ:

«Այթորֆի ժողովուրդը՝ որ Ժէպէրի և իր պահապան զօրքերուն ու բանակին ներկայութեամբն ընկճուած կը հեծէ, երբեք չպիտի համարձակի մեզի հետ միանալու: Մեր տկար խումբերը՝ խառն ի խուռն իրարու ետեւէ հասնելով, չպիտի կարենան քաղաքին մուտքը ձեռք ձգել, ու պատնէշներուն տակը պիտի ցրուին կորսուին. Երեք Նահանգները՝ Ժէպէրի զօրութեանը դէմ դնելու համար խիստ տկար են. վասն զի Կայսրութիւնն է իր վահանն ու սպաւէնը, և ձեռքին տակը շատ մը ամբութիւններ ունի, որոնց պաշարունն որչափ շուտ ալ դործադրենք, դարձեալ բաւական ատեն կրնայ մնալ Գերմանիոյ՝ որ մեր բոլոր ժողովուրդէն աւելի բազմաթիւ զօրքերու խումբեր հանէ մեզի դէմ:

«Վստահ եղիր փորձառութեանս: Չեանարկութիւն մը չըրած՝ պէտք է որ մեծ օգնութիւններով ապահովցնենք ինքզինքնիս. կարծես թէ միմիայն մենք ենք՝ ազատութեան սիրով վառուած. միթէ Յուրիք, Լուչէրնա, և Զիւք, Բլաւրիս ու Աբընցել լեռներուն բնակիչներն ինքզինքնին չլիթանելով պաշարուած տեսնելուն վրայ՝

սրտերնին չէ՞ վրդալած: Մի՛ տարակուսիր ընաւ, այս արի ժողովուրդը՝ ազատութեան ծարաւով կը սոսորի. օր մը՝ հոգիս կը վկայէ, մեզի հետ մէկ մարմին պիտի ըլլան, ու այնպիսի հասարակապետութիւն մը կազմեն՝ որ բոլոր աշխարհիս թագաւորներուն զարհուրելի ու յարգելի ըլլայ:

«Յառաջանանք, ատեն է յաղթութեան, Լուչէրնա, Զիւք ու Յուրիք ապահով դեսպաններ խրկենք, որպէս զի մեզի հետ միաբանին. օր մը որոշենք, սուրբ օր մը ըլլայ այն, ու մէկ ժամուան մը մէջ՝ բոլոր Զուրիցերիս գանուող ազատութեան բարեկամները, յանկարծ իրենք բռնաւորներուն վրայ յարձակին: Այն ատեն մենք երեւան կ'ելլենք, ու Այթորֆի ժողովուրդն ալ սիրտ կ'առնէ. իշխանը՝ զինուած ժողովուրդէն պաշարուած տեսնելով ինքզինքը, կը շուարի կը մնայ, իր զատազաւաւորները՝ ամէն կողմէն կ'արգիլուին. ու անոր վտանգի մէջ ըլլալուն գոյժը կայսեր հասնելէն առաջ, ինքը կը ճնշուի մեր զօրութեանը տակ»:

Վէրնէր կը լռէ, ու Մեղքթալ կը մրմոյս. Մեղքթալ կ'ուզէ Վէրնէրին դէմ խօսիլ. սակայն Վիլհէլմ խօսքը կ'առնէ, և երկուքն ալ անձայն ունկնդիր կ'ըլլան:

— «Քու համարձակութիւնդ կը սիրեմ» կ'ըսէ Մեղքթալին, «կը ներեմ քու բորբոքած եռանդիդ բայց ազէտալի կ'ըլլայ մեզ: Կը պատուեմ քու խոհմութիւնդ Վէրնէր, սակայն ան ալ կրնայ վտանգաւոր ըլլալ: Վայ այն դաշնակցութեան, որ ժամանակի կարօտ է. ու գաղանիքը սակաւութիւ հաւատարիմ սրտերու մէջ ամիսփուած չէ:

միակ սխալում մը, մէկ խօսք մը, ամենաթեթեւ պարագաներ՝ կրնան տակն ու վրայ ընել շատ տարիներու աշխատանքը: Թէ որ քու մեզի հետ ընկերացնելու համար առաջարկած այնչափ բազմաթիւ քաղաքներուն մէջ՝ մէկ մատնիչ մը գըտնուի, բաւական է հայրենիքնիս շղթայակազ ընելով՝ անոր արժանագոյն զաւակներուն ընտիրները՝ չարատանջ կորսնցնելու:

«Ձէ, մէկու մը չի վտահինք մեր վեհ, ու վսեմ խորհուրդները: Կը յուսամ որ բաւական ենք ազատութեան հիմնադիր ըլլալու համար. և երբ մէյնը Իււրի, Շուից և Ունտերվոյտ ազատութեան գրօշակը լեռներուն գագաթը բարձրացնեն, մենք՝ կամ մեր որդիքը պիտի տեսնեն, որ միւս նահանգներուն բնակիչները գալով պիտի պատերազմին այն գրօշին տակ և կամ անոր հովանին իրենց հանգստարան պիտի ընտրեն:

«Վէրնէր՝ ատեն է սոք ելլելու. բայց Մեկքթայ, դեռ քանի մը օր ալ կ'ուզեմ քեզմէ: Ահա յայտնեմ ձեզ իմ խորհուրդներս:

«Ունտերվոյտ և Շուից զինուած են: Այս երկու ընտիր նահանգներուն մէջ՝ երեք հարիւր յիսուն պատերազմիկ պատրաստ ունինք կ'ըսէք, ձեզի հետեւելու. տեղ մը որոշեցէք իրենց, բայց չէ թէ քաղաք մը, գիւղ մը. այլ դաշտ մը, անապատ մը որ տարբեր ձամբաներէ հոն ժողովուրդով կարենան միահամուռ յառաջ խաղալ: Քանի որ դուք աստով կը զբաղիք, ևս Իււրի կը դառնամ, ու քաջ Փուրսղին հետ միանալով՝ վասն զի ինքն է միայն իմ խորհուրդներուս տեղեակ, կը ժողովեմ, եթէ կարելի է, այն հարիւրի չափ անձերը,

որոնց բռնութեան դէմ ունեցած ատելութիւններէն արժան դատեցի մեզի հետ պատերազմելու:

«Քաջ Փուրսղը պիտի երթայ Մատրանի և Ուրբէնի մէջ մինչև այն բարձր լեռներուն վրայ փնտռէ զիրենք, ուսկից կը գահավիժին Այար, Թէսէն, Հոէտոս և Հոողանոս գետերը: Ես մինակ կը մնամ Ալթորֆի մէջ. և Փուրսղ, լրտես մը զըրկելով պիտի խնայէ ինձ իր բանակին որ կողմ երթալիքը: Այս լուրին վրայ կրակ կուտամ տանս քովի լեռան գագաթն արդէն իմ ձեռքովս զիդուած մեծ փայտակոյտին: Այն բոցը տեսածուդ պէս, դուք, Վէրնէր և Մեկքթայ ձամբայ ելէք ձեր ընկերակիցներուն հետ մէկտեղ՝ դէպի գումարման տեղը:

«Ամէնքնիդ ժողովուածնուդ պէս՝ հոնկէց մէկէն Ալթորֆի վրայ քայեցէք: Ես պէտք եղած ժամանակն ու հեռաւորութիւնները չափեր եմ: Փուրսղ՝ Իււրի, Վէրնէր՝ Շուիցի և Մեկքթայ՝ Ունտերվոյտի քաջերովը՝ կրնաք, գրեթէ միւսնոյն ժամուն, քաղաքին հարաւային, հիւսիսային և արեւելեան կողմերը համնիլ: Հոն պիտի ըլլամ ևս, ընտիր բարեկամներս, հոն միայնակ՝ ժողովրդեան մէջ ձայնով ու ջանքով զանոնք Ազատութեան պիտի հրաւիրեմ: Բերանս այն սուրբ ձայնը պիտի հնչեցնէ իբրև նշան պատերազմական: Արտասանեցէք զայն քաղաքէն ձեր ներս մտած ասանք:

«Ժողովուրդը՝ Ունտերվոյտի, Շուիցի և Իււրի ընտիրները միաբան իրեն օգնութեան գալուն լուրն առնելով ու տեսնելով, զարմացումով նոյն միջոցին ամէնքը մէկէն ատելութենէ զատ քանի մը ունկնդիր չեն ըլլար. և իրենց Ժէպէրի

դէմ ունեցած կատաղութենէն մղուած գունդա-
 գունդ կու գան կը խառնուին ձեր հուժկու բա-
 նակներուն մէջ: Պէտք է բերդին վրայ յարձակինք
 նախ. ուր, ապշած և շուարած բռնաւորը,
 չկրնար երկայն դիմադրութիւն ընել մեղի: Քիչ մը
 ետքը կը տեսնէք մեր դրօշակներուն այն սոսկալի
 որմերուն վրայ ծածանիլը, և բոլոր Զուլիցերիան,
 այս առաջին յաղթանակէն սրտայոյզ, մեր յառա-
 ջիկայ պատերազմներուն ընկերանալու պատիւը՝
 պիտի գայ խնդրել մեզմէ:»

Մելքթայ գիրկը կը նետուի և ուրախութեան
 արցունքներով կը թրջէ դիւցազնը: Նոյն իսկ Վէր-
 նէր ալ կը համոզուի ու կ'ընդունի անոր կարծիքը:
 Երեք ազատարարները՝ առանց իրարու հետ նորա-
 նոր երգումով կապուելու, որ բոլորովին աւելորդ
 էր իրենց մեծանձնութեանը, կը բաժնուին իրարմէ,
 դարձեալ խօսք դնելով՝ որ Վիլհէլմ կրակէ նշանը
 չտուած ճամբայ չեղին: Մելքթայ Սթանց կը դառ-
 նայ՝ բարեկամներուն հետ պատրաստութիւն տես-
 նելու: Վէրնէր ու Թէլ ալ մակոյկը կը դառնան,
 խաղաղացած լճին միւս կողմը կ'անցնին, և
 եզերքն ելլելով՝ Վէրնէր Շուլիցի ճամբան կը բռնէ,
 Վիլհէլմ ալ Ալթորֆի:

Առանց եզերքէն հեռանալու, կը սկսի առաջ
 քալել. կը մտածէ որ ետմէին չգացած՝ երթայ իր
 Ալթորֆի բարեկամները տեսնէ, ու այն վսեմ
 խորհուրդներուն տեղեկացնէ զանոնք: Քաղաքը
 մտած ատեն, արգէն արեւուն ճառագայթներն
 ամէն կողմ տարածուեր էր: Մինչև հրապարակը
 կը յառաջանայ, իր աչքին զարնող առաջին առար-
 կան երկայն ցից մը կ'ըլլայ, որուն ծայրը բարձ-

րացած էր ոսկեհիւս թանկագին փեղոյր մը: Այս
 ցիցին բոլորտիքը, բազմաթիւ զօրականներ լուռ
 ու անձայն կը պտըտէին, և կարծես թէ տիրապե-
 տական նոր նշանը կը պահպանէին յարգանքով:

Վիլհէլմ զարմանալով կը յառաջանայ. քիչ մը
 անդին կը տեսնէ որ Ալթորֆի ժողովուրդն այն
 փեղոյրին ու ցիցին վրայ առջևը նուաստաբար
 կը խոնարհէր, ու զինուած թիկնապահներ իրենց
 նիզակներուն ծայրի երկաթովը՝ գեանամած ճա-
 կամները աւելի կը խոնարհեցնէին: Թէլ՝ սրամտու-
 թիւնը հօգիւ զսպելով, կանգ կ'առնէ այս տե-
 սարանին առջևը, չկրնար հաւատալ աչքերուն,
 և իր մեծ ազեղին վրայ կրթնած՝ այս վատ ժո-
 ղովուրդն ու անարգ զօրականները դիտելով, ան-
 շարժ անբարբառ կը կենայ:

Սարնէմ կ'իշխէր այս պահապան խումբին.
 Սարնէմ, որուն գագանային եռանդը կ'ուզէր ըն-
 դունած հրամաններն ալ գերազանցել, տեսաւ
 մէկէն այն մարդը՝ որ երկրպագու ժողովուրդի
 մը մէջտեղը, գոռոզաբար հպարտ գլուխ մը կը
 բարձրացնէ. կը զիմէ անոր քով, ու հրացայտ
 աչքով զինքը քննելով.

— «Դողա՛», կ'ըսէ, «ով որ այ ես, որ չի
 պատժեմ զքեզ՝ ժէպէրի հրամաններուն հնազան-
 դելու դանդաղութիւն ընելուդ: Միթէ չգիտե՞ս
 նոր հրատարակուած օրէնքը, որ կը ստիպէ բոլոր
 Ալթորֆի բնակիչները, այս իշխանութեան նշանին
 առջևը յարգանքով խոնարհելու:»

— «Զէի գիտեր», կը պատասխանէ Վիլհէլմ,
 «և բնաւ չէի կրնար մտածել որ գերագոյն իշխա-
 նութեան արբեցութիւնը՝ բռնաւորութեան ու

յիմարութեան այս աստիճանին կրնայ հասնիլ : Սակայն արդարացած է ինքը, այս ժողովրդեան կհամարդի բարքովը : Կը ներեմ ու իրաւունք կու տամ ժէպէրին, պէտք է որ մեզի հետ գերիի պէս վարուի. ամէն տեսակ անարգանք քիչ է՝ այսպիսի նուատ հաճոյքներու հնազանդիլը յանձն առնող ժողովուրդ մը արհամարհելու համար : Իսկ ես՝ ճակատս միմիայն բարձեալ Աստուծոյ առջեւը կը խոնարհեցնեմ) :

— «Յանդ՛ւղն», կը պատասխանէ Սարնէմ. «քու այդչափ ժպրհուլթիւնդ անպատիժ չպիտի մնայ. ծնրադբէ՛, որ զինաթափ ըլլայ զքեզ պատժող ձեռքը» :

— «Ես իմ ձեռքովս ինքզինքս կը պատժէի», կ'ըսէ Թէլ անոր նայելով՝ «եթէ կարող ըլլայի քեզի հնազանդելու» :

Այս խօսքին վրայ, անգուլթ Սարնէմը նշան մը տալով՝ շատ մը թիկնապահներ մէկէն Վիլհէլմին վրայ կը նետուին : Աղեղն ու կապարճը կ'առնեն ձեռքէն : Փայլուն կացինները դէպի սիրան ուղղելով կը պաշարեն զինքը և քաշկռտելով իշխանին պալատը կը տանին :

Իսկ Վիլհէլմը զօրքերուն մէջտեղը հանդարտ կենալով, և առանց ունկնդիր ըլլալու անոնց վայրենի սպառնալիքներուն, թեւերը կուրծքին վրայ հաստատած՝ կը ներկանայ բռնաւորին առջեւը : Արհամարհոտ աչքով կը դիտէ զայն, ու առանց զինքն ամբաստանողին խօսքն ընդմիջելու կը թողու որ ուզածն ըսէ. և անխռով լուսթեամբ կը սպասէ ժէպէրի հարցախորձին :

Իր խաղաղ կերպարանքը, ճակատն ու դէմքը

կ'ապշեցնեն իշխանը : Ակամոյ երկիւղով և դաղտնի նախազուշակութեամբ մը կը զգայ՝ որ այս էր այն անձը, ուսկից իր ոճիրներն արդար պատուհասին պիտի ընդունէին : Կը վախնայ շարունակ անոր նայելու. խօսք մը հարցնելու կը վարանի. վերջապէս այլայլած ձայնով մը կ'ըսէ .

— «Ի՞նչ բան կրցաւ առիթ տալ քեզ՝ իմ հրամաններուս անհնազանդելու. և իմ կարողութեանս որ և է նշանը մերժելու, դուն որ կը սարտիս յարդիլ ու մեծարնլ զիս : Խօսէ, պաշտպանէ ինքզինքդ. կրնամ ներել» :

Այս խօսքին վրայ, Թէլ՝ դառն ժպիտով մը անոր կը նայի .

— «Պատժէ զիս», կը պատասխանէ. «և մի՛ հարցներ մտածումներս : Իրաւունքն երբեք չես լսած, և անհանդուրժելի է սրտիդ : Քու բերնէդ կ'ուզեմ լսել զայն. կ'ուզեմ որ դուն տեղեկացնես զիս՝ իմ պարտքերուս ու յանցանքներուս : Բռնաւորները հրահանգող չեմ ես. սակայն իրենց ներկայութենէն զզայցած տակութիւնս, սրտիս քաշութիւնը չպակսեցներ բնաւ : Կը յիշեցնեմ անոնց՝ իրենց գործած ոճիրները, և կը նախազուշակեմ իրենց ճակատագիրը : Լսէ՛ ուրեմն, ժէպէր, սրովհետեւ յանձն առիր ունկնդիր ըլլալ ինձ :

«Այ չա՛ին եկաւ լեցաւ այն դառնութիւններուն բաժակը՝ որ Երկինք մեզի դէմ բարկանալով քու ձեռքդ էր յանձնած, ամէն կողմէն կը յորդէ : Աստուած քու ձեռքովդ իր բարկութիւններուն բոլոր նետերը թափեց մեր գլխուն վրայ. իր արդարութիւնը մօտ է զքեզ զարնելու : Մտիկ բրէ խաւար բանտերու մէջ արգելուած անմեղներուն

ողբը . լսէ այն տղաքներուն ու այրիներուն աղա-
 զակը , որոնք քու հրամանովդ տանջանքներու
 մէջ կորսուած իրենց փեսաներն ու հայրերը քեզ-
 մէ կը պահանջեն : Տես , անոնց արիւնաշաղափ
 ստուերները , որ բնակարանիդ բոլորափքը կը թա-
 փառին . քունիդ մէջ քեզի հետամուտ են , ու
 զիմացդ կը ներկայանան՝ որպէս զի անբուժելի
 վէրքերնին և չարատանջ ու դողդոջուն մարմին-
 նին ցուցնեն :

«Ձեռքերուդ վրայ ցայտող անոնց անմեղ
 արիւնը յանկարծ կ'արթնցնէ գրեզ . գիշերուան
 աղջամուռըն անգամ այն արիւնը չծածկէր քու
 սեւտութենէդ . կը տեսնես՝ և աչքերդ ի զուր կը
 գոցուին զայն աներեւոյթ ընկու համար : Իսկ
 սակաւաթիւ ողջ մնացողները՝ իրենց ժառանգու-
 թիւնը , հարստութիւնն ու իրենց աշխատանքնե-
 րուն պտուղը՝ քու անյագ ագահութեանդ թող-
 նելով , կը փախչին կ'երթան անտառներուն խորը
 ժայռերուն խոռոչը պահուելու : Հոն ի՞նչ կ'ընէ
 այս անարեկ ժողովուրդը , որուն համար քու
 անունդ աւելի սոսկում կը պատճառէ , քան զայն
 բարձրարեւմ լեռներէն իջնող ձիւնի շրջակայս-
 ները՝ որ ատեն ատեն մեր գիւղերը տակն ու
 վրայ կ'ընեն :

«Ի՞նչ կ'ընէ : Ժայռերուն վրայ ծունր դնելով
 առ Աստուած կը բարձրացնէ ձեռքերը՝ ու վրէժ-
 խնդրութիւն կը պահանջէ . կը պաղատի Ամենա-
 կալին , որ բնաջինջ ընէ մարդախոչ ու բռնաւորը :
 Գիտնաս ուրեմն ժէպէր , այս ամբողջ ժողովուր-
 դին պաղատանքը . քու հրամանովդ չարչարուած ,
 կողոպտուած , հարստահար և կենազրաւ անմեղ-

ներուն ողբն ու կոծը , այն արիւնը՝ որ ձեռքովդ
 կը թափուի անպագար , և որուն թանձրածած չու-
 գին ամպ մը կը ձևանայ բոլորափքը , մինչև եր-
 կինք բարձրացած է , մեր մշտամուտնչ ձայնը
 մինչև Ամենակարողին գահը հասած է , իր արդար
 բարկութիւնը քիչ ատենէն պիտի զարնէ գրեզ .
 հայրենիքս մօտ է իր ազատութեանը . այս է՝ իմ
 յոյսս , իզձս ու մտածումս :

«Կը հարցնէիր ինձ , դո՞ քրի գրեզ . այ բան
 մը ըսելիք չունի՞մ , վասն զի այն յիմարտան
 հրամանիդ վրայ՝ բաւ մը անգամ արտասանելու
 չափ միտքս նուաստացնել չեմ ուզեր . այն մպեղ-
 նութեանդ համար կ'ըսեմ որ այսօր գլխուդ փե-
 դայրին առջևը խոնարհեցնել կու տայ Իւսիի
 դժբաղդ բնակիչները : Ամէն բան խմայար , արդ
 կրնաս հրաման տալ որ տանջանքներս սկսին» :

Ժէպէր անձայն ունկնդիր կ'ըլլար . բարկու-
 թիւնը կը հանգչէր՝ հարուածներն աւելի ապահով-
 ցնելու համար , կատաղութիւնը կը յապաղէր՝ մէկ
 նոր չորչարանք հնարելու՝ գանկու յոյսով . որ-
 պէս զի այս մահուանէ չվախցու անձէն կարենայ
 կատարելագէս վրէժն առնել : Առջի գիշերը բան-
 տարկել սոււած երկու տղաքը մտքին մէջ կը պտը-
 տէին : Կը յիշէ անոնց համարձակախօսութիւնը ,
 ու հիմակուան լսած խօսքերն անոնց հետ բաղ-
 դատելով՝ իր հանձարեղ մոլեգնութիւնը կը կա-
 կածի , կը գուշակէ որ անխորձ հասակի մը մէջ
 այնչափ յանդուգն ու այնչափ բռնաւորներուն
 դէմ ատկութիւն ունեցող տղաքները՝ իրմէ զառ
 մէկու մը չէին կրնար պատկանիլ : Իմանալ կ'ուզէ
 նոյն հետախ . ու գազանապէս կը հրամայէ որ այն
 երկու տղաքները զիմացը բերուին :

Սարնէմ կը վազէ զանոնք բերելու: Այս միջոցին խորամանկ ժէպէրը, կը ծածկէ բարկութիւնը, ու առանց զրգուռած ըլլալը յայտնելու անտարբեր կերպով կը հարցնէ Վիլհէլմին իր վիճակը, ընտանիքը, և Իււրի մէջ ունեցած աստիճանը: Թէլ չի պահեր բնաւ իր սով ըլլալը, և այն Այթորֆի մէջ հռչակաւոր եղող անունը՝ իշխանը կը զարհուրեցնէ:

— «Ի՞նչ», կ'ըսէ զարմանքով, «զ՞մն ես ուրեմն այն անձը՝ որուն յաջողակութիւնն այնչափ մեծ համբաւ ստացած է թիալարութեան մէջ: Դ՞՛ւն ես այն, որուն նետը նշանէն չէ շփոթեր երբեք»:

— «Ես եմ, այո՛», կը պատասխանէ Թէլ, «և կը խոսիմ որ ինչո՛ւ անուշա հայրենիքիս անօգուտ յաջողակութիւններով միայն ճանչցուած ըլլայ: Այս սին փառքը, բնաւ չարժէր այդ մահը՝ որ պիտի դիմադրաւեմ «Կեցցէ՛ Ազատութիւն» գոչելով»:

Այս խօսքին վրայ՝ Սարնէմ կու գայ Քլէրն ու ժէմին բերելով: Թէլ իր սրդին տեսածին պէս, ուրախութեան ձայնով գէպ ի անոր նետուելով՝

— «Ժէմի», կ'ըսէ, «ս'վ սրդեակս, դեռ կրնամ գրկել զքեզ. և ս'ւր... ինչո՞ւ... ի՞նչպէս...»

— «Չէ՛, չէ՛, դուն իմ հայրս չես», կը պատասխանէ մէկէն ժէմի՝ հօրը գպիք վտանգը տեսնելով. որովհետեւ գիտէր արդէն ժէպէրի պատրաստած ճակատագիրը՝ իր թշուառ ծնողքին համար. «չէ՛, երբեք չեմ ճանչար զքեզ. իմ ընտանիքս հոս չէ բնաւ»:

Վիլհէլմ, զարմացած թեւերը տարածած ան-

չարժ կը մնայ. չկրնար հասկնալ թէ, ինչո՞ւ որդին իր գրկախառնութիւնը կը մերժէ ու կը համարձակի զինքն ուրանալու: Քլէր կը յաւերու իր զարմանքը, ժէմին ըսածը հաստատելով՝ ու անոր հետ կրկնելով թէ «Վիլհէլմ իրենց հայրը չէր»: Թէլին սիրտը կը վշտանայ ասոր վրայ, ախրութիւնը կը պատէ զինքը. և ժէպէր՝ որ խոժուռ աչքով անոնց ամէն մէկ շարժումքը կը դիտէր, իր փնտուած գաղտնիքն խմանալով՝ տղաքներուն ու հօրն երկիւղը, զարմանքն ու վիշտերը տեսնելով կը հրճուի:

Սոսկալի ուրախութիւն մը կը պատէ ճակատը. թախճագին հուր մը կը փայլի աչքերուն մէջ:

— «Չեմ խարուիր բնաւ», կ'ըսէ, «անձ տղադ Վիլհէլմ, և այս տղան էր որ անարգեց զիս, համբերութեամբ երկար ասին լուցի նախատինքներուդ, որպէս զի յանդգնութեանդ համեմատ պատիժ մը կրնամ գտնել, անա կը վճուեմ, լսէ՛: Կ'ուզեմ զքեզ պատժած ատենս անգամ, մեծարել այն հազուագիւտ յաջողակութիւնը, որով կը պարծի երջանիկ երկիրդ. կ'ուզեմ որ, երբ ես իրաւունքներուս գործադրութեանը կը զբաղվիմ, Այթորֆի ժողովուրդը զմայլի ըու բնական ձիրքերուդ վրայ. քեզի պիտի արուի աղեղդ, զիմացդ, հարիւր ոսնաչափ հետուն սրդիդ պիտի կայնեցնեն. ինձոր պիտի դրուի գլխուն վրայ, ու այն ինձորը նետիդ նշանը պիտի ըլլայ: Թէ որ անվրէպ ձեռքդ, կրնայ տաքով ինձորը վերցնել՝ երկուքիդ այ յանցանքներուն կը ներեմ ու կ'ազատեմ զձեզ. իսկ եթէ այս փոքրը յանձն չառնես, աչքիդ առջևը տղադ սպաննել կու տամ»:

— «Բարբարոս», կը պատասխանէ Թէյ, «ո՞ր դժոխային սատանան աղբեց քեզ այս սոսկալի գաղափարը: Ո՛վ արդարադատ Սատուած, դուն որ մեր ձայնը կը լսես, միթէ պիտի համբերե՞ս անդժմութեան: այս գարշուրերի հնարքներուն: Չէ՛, չեմ ընդունիր երբեք այդ փորձը. չէ՛, որդեսպան չեմ ըլլար բնաւ. ես իմ մահս կ'ուզեմ, ու զայն դահիճներէդ կը սպասեմ. ամէն մարդ դահիճ է հոս. չկայ մէկը՝ դքեզ չըջապատող անձերուն մէջ, որ ձեռքը հարիւր անգամ արիւնով ներկած չըլլայ. թող իրենց կայններն իմ վրաս դառնայ, թող սրտիս ուղղութիւն անոնք, այս կ'ուզեմ, այս կը պաշտտիմ, բայց գոնէ արդար մեռնիմ, գոնէ մեռնիմ իրրեւ մարդ և հայր:

«Տես, Ժէպէր. բազմաթիւ պահապաններդ՝ բոլոր ժողովուրդի մը օրինակն աչքիս առջեւն էր, և ասնջանքներու մատնուելուս անտարակոյս ըլլալով դարձեալ յանձն չառի շխտարհեցայ գիջանիլ քու առջեւդ. մահը՝ այս անարդութիւնէն աւելի նախաձեռնար սեպեցի. սակայն արդ՝ սրպէս զի այն մահն ընդունիմ, և որդիիս սիրաբ ծակելու սոսկալի վատնգէն ազատիմ, ծուռը կը կրկնեմ առջեւդ, խոտաղիւր ինձ Ժէպէր կեանքս վերջացնել ատը՝ ու խոտարհիմ քու հպարտութեանդ առջեւը »:

— «Չէ՛», կը պտտայ մէկէն Ժէմի, որուն ազդու ձայնն ի գութ կը շարժէ չորս կողմը չըջապատող թիկնապահները, «մի՛ յանձն առնիր իր խնդիրքը, կ'ընդունիմ, կ'ընդունիմ ես այն փորձը: Ինչ որ ալ ըլլայ, մէյմը խոտաղար, հայրս պիտի ազատես. ինքզինքիդ եկուր, ազնիւ հայրս:

գիտնաս որ երկինք պիտի ուզղէ քու ձեռքդ, ապահով եղիր որ որդիդ բնաւ վտանգի մէջ չէ, ներէ՛ ինձ, եթէ որդիական գութս վայրկեան մը ուրանայ ուղեց քեզ:

«Կը դողայի քեզի համար, միայն քեզի համար. ու զքեզ ազատելու դիտմամբ, իմ աչքիս աշխարհիս ամէն հարստահարութիւններէն գերազանց եղող իրաւունքս թողուցի, որ է քու որդիդ կոչուելու քաղցր անունը: Ո՛վ հայրս, ներէ՛ ինձ, հայրս, սիրելի հայրս. թող ալ հարիւր անգամ կրկնեմ այն անունը՝ ուսկից զրկեր էի ինքզինքս: Մի՛ վախնար, դուն զիս չպիտի մեռցնես. գաղտնի ձայն մը կը ծանուցանէ ինձ զայն: Թո՛ղ տանին, թող տանին զիս, իսկ դուն Քլէր, գնա՛ հոս մի՛ կենար, բայց չըլլայ թէ մօրս բան մը ըսես»:

Այն ատեն Ժէմի Վիլհէլմին բազուկներուն մէջ կը նետուի, որ գրկելով զայն՝ կը համբուրէ ու սրտին վրայ կը սեղմէ. կ'ուղէ հետը խօսիլ, բայց արտասուելէ վատ բան մը չկրնար ընել. դողդոջուն ու մարած ձայնով մը սա խօսքերը կը կրկնէ միայն.

— «Չէ՛, որդեակս, չէ՛ սիրելի որդեակս»:

Քլէր կը մարի կ'իյնայ. զօրականները՝ զինքը պաղատին մէկ ուրիշ կողմը կը տանին, և անողբելի Ժէպէրն առանց այս տեսարանէն գութը շարժելու, կը կրկնէ իր դաժան հրամանը, և վերջին անգամ այն սոսկալի ընտրութիւնը կ'առաջարկէ Վիլհէլմին, որով «կամ որդիին մահը պէտք էր տեսնել և կամ այն փորձը յանձն առնել»:

Վիլհէլմ, առանց Ժէմին իր գրկէն բաժնելու գլուխը խոտարհած մտիկ կ'ընէ ու անբարբառ կը կե-

նայ քանի մը վայրկեան . վերջը՝ գլուխը վերցնելով յանկարծ , արտասուածոր և հրացայտ աչքով իշխանին կը նայի ու կ'ըսէ .

— «Կը հնազանդիմ , թող հրապարակը տանին զիս » :

Հայր ու տղայ ձեռք ձեռքի կու տան և պահապան զօրքեր կը շրջապատեն զիրենք : Սարնէմի առաջնորդութեամբն ամէնքը միասին պալատէն կ'իջնան : Ժողովուրդը՝ ներկայանալիք ասն զարհուրելի տեսարանն իմացած ըլլալով արդէն՝ ամէն կողմէն դէպ ի հրապարակը կը դիմէ : Գրէթէ առ հասարակ ամէնքը կը հառաչեն սրտի խօրերէն , բայց ոչ ոք կը համարձակի գթութեան նշան մը ցոյց տալ : Երկչոտ նայուածքով Վիլհէլմը կը փնտռեն , կը տեսնեն զինքն որ նիզակներով պաշարուած՝ տղուն քովէն կը քայլէր . և Ժէմի մը պատելով կը նայէր անոր երեսը : Հօրը դէմքը տեսնողը կարծես թէ պիտի արտասուէր , սակայն ստուգուած կ'արգիլէր իրենց արցունքը , վասն զի Ժէպէր լայն անգամ ոճիր մը կը համարի : Ամէն մարդ աչքը գետինը կը դարձնէ . տխուր լուսովն մը կը տիրէ ժողովուրդին մէջ . կը հեծեն ու կը վշտանան ու ձայն չեն հաներ :

Մնագորոյն Սարնէմն արդէն հեռաւորութեան միջոցը չափեր էր . երկու կարգ զօրք՝ այս միջոցն երեք կողմէն կը պաշարեն : Ժողովուրդը կը խոնարի անոնց ետեւը : Ժէմի մէկ ծայրը կեցած՝ խաղաղ ու անտարբեր աչքով ուշադիր կ'ըլլայ այս պատրաստութիւններուն : Ժէպէր հեռուն թէլին ետեւը՝ պահապան զօրքերուն մէջտեղը կեցած , կը զիտէ տագնապով ժողովուրդին տխուր լուսովները , և Վիլհէլմ նիզակներէ շրջապատուած անթարթ աչքով գետինը կը նայի : Իրեն կը ներկայայնեն իր աղեղն ու մէկ պաք մը որուն ծայրը

փորձելով՝ կը կտորէ մէջտեղէն ու կապարճը կ'ուզէ . կը բերեն զայն , կը պարպէ ոտքերուն առջեւ , կը փնտռէ անոնց մէջ . միասնի կը փորձէ անհափ պաքները . երկար ատեն խոնարհած կը կենայ , ու յաջող վայրկեան մը գտնելով՝ պաքն մէկը զգեստներուն տակ կը պահէ . մէկ ուրիշ մըն ալ ձեռքը կ'առնէ՝ որ էր գործածելիքը : Սարնէմ , մնացորդը վերցնել կու տայ , և Վիլհէլմ ուշադրութեամբ կը լարէ իր մեծ աղեղը :

Տղուն կը նայի , կը կայնի , աչքերն երկինք կը վերցնէ , աղեղն ու պաքը կը նետէ և կ'ուզէ Ժէմիին հետ խօսիլ : Չորս զօրական զինքն անոր կը տանին :

— «Որդեակ իմ» , կ'ըսէ , «կ'ուզեմ որ քեզ մէջ մըն ալ գրկեմ ու կրկնեմ ըսածներս : Անշարժ կեցիր , որդեակ , ծունկիդ մէկը գետինը դիր , յուսամ որ այնպէս աւելի հաստատ կրնաս ըլլալ . ազաչէ Սասուձոյ , որդեակս , որ պաշտպանէ քու դժբաղդ հայրդ : Ո՛հ , չէ միմիայն քեզի համար ազաչէ՛ , չըլլայ թէ իմ վիճակս միաքը գալով՝ ի դուրս չարժիս և կորսնցնես այդ առնական քաջասարտութիւնը , որուն վրայ կը դարմանամ առանց նմանող ըլլալու : Ո՛վ որդեակս , այս՛ , չեմ կրնար ինքզինքս քեզի չափ վեհանձն ցուցնել :

«Չգոյշ կեցիր , չըլլայ թէ կորսնցնես այդ քաջասարտութիւնը , որուն օրինակը՝ ես քեզի տալ կ'ուզէի : Այս՛ , այդպէս կեցիր որդեակ , ճիշդ այդ է ուզած զիրքս . . . ճիշդ այդ է , սրչափ դժբաղդ եմ ես , և դուն կը համբերես , Սասուձո՛ւ Սասուձո՛ւ . . . մտիկ ըրէ՛ . . . դարձուր գլուխդ . . . Չես գիտեր , չես կրնար նախատեսել ճակտիդ ուղղուած այս փայլուն սրածայր երկաթին քու վրագը ընելիք աղղեցութիւնը : Դարձուր գլուխդ որդեակ , ու մի՛ նայիր ինձի» :

— «Չէ՛, չէ», կը պատասխանէ տղան, «մի՛ վախնար, քեզ կ'ուզեմ տեսնել, ես բնաւ պաքին չեմ նայիր, միմիայն հօրս պիտի նայիմ»:

— «Ա՛հ, սիրելի որդիս», կը պտտայ Թէլ, «մի՛ խօսիր ինձի հետ, մի՛ խօսիր, ձայնդ ու հնչուովդ, ոչ թէ չեն թողուր վրաս: Լուռ կեցիր, աղաչէ Աստուծոյ, ու մի՛ երերար տեղէդ»:

Վիլհէլմ, այս խօսքերն ըսելով՝ կրկին կը դրկէ, կը փարէ զինքը, դարձեալ կը ձիշկցնէ անոր՝ իր վերջին խօսքերը, ու ինձորը գլխուն վրայ դնելով՝ շտապով և անհաւատար քայլերով իր տեղը կը դառնայ:

Գարձեալ ձեռքը կ'առնէ հոն՝ աղեղն ու սաքը. աչքն այն թանկագին նշանատեղին կը դարձնէ, երկու անգամ աղեղը վերցնելու կը ջանայ, և երկու անգամին այ իր հայրական ձեռքերը կը ձգեն զայն: Վերջապէս իր բոլոր ոյժը, արուեստն ու քաջութիւնն ամփոփելով՝ աչքերն անգաղար խաւարեցնող արցունքը կը սրբէ, օգնական կը կոչէ ամենակարող Աստուծոյ՝ որ երկնքի բարձունքներէն կը հսկէ հայրերուն վրայ. ու հազար ջան բազուկը պնդացնելով՝ ոչ թէ կու տայ նաև աչքին ու կը վարժեցնէ ինքզինքը միմիայն ինձորին նայելու: Յարմար կը դատէ երեւակայութեան պէս արագաթուփչ այն վայրկեանը, երբ որդին մտնալով՝ նշան կ'առնէ, կը քաշէ, կը սրանայ նետը, ու ինձորը կը թռի, կը վերնայ անոր հետ մէկտեղ:

Հրապարակը ցնծութեան ազդակներով կը հնչէ. ժէմի կը վազէ իր հայրը դրկելու: Իսկ Վիլհէլմ իր այն վերջին ձիգին պատճառով բոլորովին ակարացած, տագոյն ու անչարժ կը մնայ, և չի փութար որդին գգուանքներուն պատասխանելու: Գունաթափ աչքով կը նայի անոր, ու չի կրնար

խօսիլ. հազիւ կը լսէ սղուն ըսածները, կ'երերայ քիչ մը ատեն, թեւերուն մէջ կ'իյնայ ժէմիին, որ իրեն օգնելու ջանացած ատենը, զերարկուին տակ պահուած պաքն երեւան կ'ելլէ:

Արդէն ժէպէր մօտեցեր էր իրեն, ժէպէր կը յափշտակէ պաքը: Վիլհէլմ ինքզինքին կու գայ, ու մէկէն աչքերը ժէպէրին կը դարձնէ:

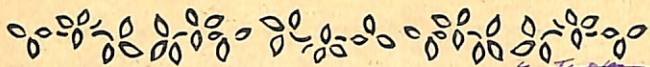
— «Ո՛վ անզուգական նետածիգ», կ'ըսէ իրեն անիկայ, «պիտի կատարեմ խոստումս ու հատուցանեմ քեզ այդ հազուագիւտ յաջողակութեանդ վարձատրութիւնը. բայց՝ նախ ըսէ նայիմ ի՞նչ պիտի ընէիր այս ինձմէ՛ զաղտուկ պահած պաքը: Քեզի միայն մէկ հատ պէտք էր, ինչօւ պահեցիր ամիկայ»:

— «Քու սիրող պիտի ծակէի, բռնաւոր, եթէ թշուառ ձեռքս որդիին կեանքի թելը կտրէր»:

Իշխանն այս խօսքէն զարնուրելով՝ որ հայր մը չկրցաւ պահելու, իր թիկնապահներուն մէջ տեղը կը մտնէ: Ստատանն ետ կ'առնէ, ու անգուլթ Սարնէմին կը հրամայէ՝ որ Վիլհէլմ մէկէն շղթայակապ պարիսպը տարուի: Կը հնազանդին. կը բռնեն զայն գրկէն ժէմիին, որ ի գուր կ'աշխատի հօրը հետ երթալու. պահապանները մէկ կողմ կը հրեն ժէմին:

Ժողովուրդը կը քրթնոյճէ ու կը վրդովի. ժէպէր փաթով պալատը կը քաշուի, կը զինէ բոլոր զօրքերը: Ետն մը Աւարիական պահապան խումբեր կը տարածուին քաղաքին չորս կողմը, ու կը ստիպեն զարնուրած բնակիչները որ սուներնին քաշուին: Սուկումը կը տրբէ Ալթորֆի մէջ և մշտապատրաստ դահիճները՝ նորանոր գոհերու կը սպասեն:

Գ Լ ՈՒ Խ Դ.

Մինչդեռ անհանգիստ բռնաւորը պարիսպին մէջ գոցուած՝ զօրքերը պատնէշի պէս բոլորտիքը կը գումարէր ու կը դողար որ չըլլայ թէ զայրացած ժողովուրդը՝ Վիլհէլմը յափշտակելու զիս. մամբ իր վրայ դիմէ, ժէմի, խեղճ ժէմին, թեւերը ձգած, արտասոււթոր աչքով ամէն անցնողին «հայր»ը կը հարցնէր, անցքերը պահպանող անգութ թիկնապահները՝ հրելով կը մերժէին զինքը, և դասն հաւաչանքով կը թափառէր պարիսպին պատերուն բոլորտիքը:

Քլէր, որ այն սոսկալի տեսարանին ասանը պայտափն մէջ արգելուեր էր, ազատելով վերջապէս ամէն կողմ ժէմին փնտռէ: Կը համոզուի անոր, գիրկը կը դիմէ, ու կ'ուզէ աչքերուն արցունքները սրբել:

— «Հայրս չզխաներու մէջ է», կ'ըսէ ժէմի, «իմ դժբաղդ հայրս, կորստեանը մօտ է: Մտիկ ըրէ՛ Քլէր, այ համոզուեցայ որ իր բանան երթալ, հոն անոր ծառայելն ու իմ կեանքս իրենին հետ վերջացնելն անկարելի պիտի ըլլայ. հիմա հօրս

ազատութիւնը ձեռք ձգելու համար ունեցած միակ միջոցին վրայ պիտի զբաղիմ. ես կը վազեմ Ունտէրվոյա կ'երթամ, որպէս զի հօրդ իր բարեկամին ինչ վտանգի մէջ ըլլալն իմացնեմ. Մեյքթալի համար՝ ոչ բարեկամ կը պակսի, ոչ քաջութիւն և ոչ զէնք. Մեյքթալ կու գայ ու կ'ազատէ զինքը: Կ'ուզեմ, սիրելի Քլէրս, որ դուն մօրս քով վերադառնաս, պատմես իրեն բոլոր եղելութիւնը. ու զինքն արդի ձեռնարկութեանս տեղեկացնես: Գնա՛, Քլէր, գնա՛ մխիթարէ մայրս: Ես Մեյքթալին հետ պիտի դառնամ, պիտի մեռնիմ կամ ազատեմ հայրս. քեզի կ'իյնայ բարի մօրս քով իմ տեղս անցնելը»:

Ժէմի Քլէրէն բաժնուելով մէկէն, կը սկսի անհաւասար քայլերով յառաջանալ, քաղաքէն դուրս կ'ելլէ ու ձեռք կը ձգէ լերան ճամբան:

Քլէր փութալով Թէլին խրճիթը կը դառնայ. ուր ծեր Հանրին և բարի Եամէն, Վիլհէլմէն և իրենց զաւակներէն բաժնուած, ու անոնց ինչ եղած ըլլալուն անմանօթ, անձկութեամբ կը մաշէին: Եամէ, Քլէրին այնպէս ամբոյն, արտում, ու արտասոււթից գալուստը տեսնելով աւելի եւս կը սոսկայ:

Ոտքի վրայ կ'ելլէ, կը դիմէ դէպ ի անոր. ու — «Ժէմի՛, ժէմի՛» պուարով, «ինչ եղաւ աղաս» կ'ըսէ:

— «Ո՛ղջ ու ազատ է», կը պատասխանէ մէկէն Քլէր, կայր ծերունիին գիրկը նետուելով: Կը համբուրէ նախ զինքը, և յետոյ Եամէն. ու երկրուն ձայնով կը պատմէ, ժէպէրին իրենց ըրած անգութութիւնները, Վիլհէլմին առջևը ներ-

կայանալու համար իրենց բանտէն դուրս հանուելը . և այն սոսկալի փորձը, որուն՝ հայր ու աղայ դատապարտուեցան: Կ'ըսէ թէ անկէջ վերջն ինչ դարձած ըլլալը չի զիտեր . սակայն Վիլհելմ շլիմաներու ծանրութեանը տակ կը հեծէ . Ժէմի, հայրն ազատելու դիմամբը գացեր է որ Մելքիթալը գտնէ . մահ կը սպառնայ իշխանը Թէլին, այս մասին երգումն ըրած է:

Յամէլին սիրա՛ր՝ այս պատմութեանէն ստատիկ ճշուելով՝ գրէթէ կիտամեռ կ'իյնայ քիչ մը առաջ թողուցած աթուին վրայ, կայր ձերունին դատազութիւնը կը կորսնցնէ և կը սկսի ցաւազին ազազակներով հառաչել: Կ'ուզէ որ զինքը իր որդիին ամսին, որպէս զի անոր հետ երթայ պատերազմի, կեանքը զոհէ՝ Վիլհելմն ազատելու համար: Նրիտասարգունի Բելքը, ձերունին համուզելու կ'աշխատի, դալկացած Յամէլին օգնելու կը ջանայ, և չի կրնար այս երկու դժբախտներուն պէտք եղած գորովական խնամքներուն համնիլ:

Վերջապէս, ասանկ ամենապատռն ու ստատիկ կոկիծանքներուն առաջին վայրկեաններն անցնելէն յետոյ, ձեր Հանրին՝ ինքզինքին գալով, ձեռք կ'աննէ խնոեմութիւնը, դատումն ու քաջութիւնը, և Յամէլին ձեռքերը կուրծքին դնելով՝

— «Մի՛ լար», կ'ըսէ, «առաքինի բարեկամունիս . այսպիսի մէկ սուղ ատենն արտասուելով չկորսնցնենք: Արդէն Ժէմի Ունտերվոյա ըլլալու է . անոր՝ որդիիս երթալը մէկ քանի ժամէն աւելի չի տուեր: Մելքիթալը կը ճանչնամ ես . նոյն իսկ այս գիշերուքնէ իր բոլոր բարեկամները հետն առած Ալթորֆի ճամբան պիտի բռնէ: Վազն առ-

տու հոն կը համնի ու Վիլհելմն ազատելու համար ձեռքէն եկածը չի խնայէր: Բայց իր ամենիք սակաւաթիւ բարեկամները, այս մեծ նպտտակին չեն կրնար բաւական ըլլալ: Քաղաքին մէջ քանի մը բարեկամ ալ ես ունիմ . երթամ, ձայն տամ իրենց քաջութեանը . գրգռեմ ու խրախուսեմ զիրենք: Պիտի պահանջեմ որ հրապարակը ամսին զիս, արեգակին ծագած ատենն առաջնորդեն ինձ ժողովրդեան մէջտեղը երթալու:

«Հոն պիտի խօսիմ ու ցոյց պիտի տամ Ժէլէրէն դեռ նոր ընդունած վերքերս . իր կատաղի ձեռքովը փորուած աչքերուս հեաքը: Ծեր հասակս, սպիտակ մազերս, կերպարանափոխ դէմքս, արիւնս որ դեռ զգեստներս կ'ապականէ, և այս ակար սողուն ուղն ու կոճը պիտի օգնեն պերճաօտութեանս . կը յուսամ և ապահով եմ որ ժողովուրդին սիրա՛ր վրդովելով՝ վրէժխնդիր պիտի ըլլայ ինձ . ժողովուրդը պիտի ընդարձակէ իմ ժողոված բարեկամներուս ամբողջը:

«Նոյն միջոցին տղաս քու տղուդ ընկերակցութեամբը վրայ կու գայ և իրենց հետ միանալու պատրաստ խումբ մը կը գտնեն: Կը յարձակինք պարսպին վրայ . հարուածներուն մէջտեղը կը կենամ ես, մեր քաջ զօրքերը խրախուսելու համար: Վրեժխնդրութիւն, պիտի պոռամ . ու անդադար հնչեցնեմ հայրենիքին և ազատութեան անունները: Տանիլ կու տամ զիս, թէ որ չեմ կրնար հետեւիլ իրենց՝ մինչեւ փեսայիդ քով, որ քեզի պիտի դարձնենք: Այո՛, հաստատ եմ թէ՛ Աստուած է որ կ'ազդէ ինձ և կ'իմացնէ նաեւ մեր յաղթող ներկայանալիքը: Եկո՛ւր աղջիկս,

մեկնինք այս վայրկենիս, տուր ինձ գաւազանս ու ձեռքդ: Գիշերը մօտ ըլլալու է. եկուր որ օգուտ քաղենք զգիշերուան մթութենէն»:

— «Կը հաւանիմ այդ առաջարկութեանդ, ու կ'ուզեմ ես անձամբ առաջնորդել քեզ. բայց հաճէ, ասկից չհեռացած ունկնդիր ըլլալ, ու քու իմաստուն խորհուրդդ հաղորդել ինձ: Թէեւ ինքն ըսած չէ, սակայն գիտեմ որ ամուսինս երկայն ատենէ ի վեր, իր հայրենիքն ազատելու բարձր նպատակին վրայ կը մտածէ: Շուիցի, Ունտէր-վոյտի, Ուրսէնի մէջ ըրած գաղանի ձամբորդութիւնները, պահած զէնքերուն չեղձակոյտը, զիշերները դուրսը կենալը, ու զէմքին վրայ նըշմարուած մտաւորական զբաղումները երկայն ժամանակէ ի վեր անտարակոյս ըրած են զիս, որ Երեք Նահանգներուն մէջ դաշնակցութիւն մը կը դաւեն, որուն հողին է Վիրձիյմ:

«Անձանօթ է ինձ միւս առաջնորդներուն անունները, բայց գիտնաս որ այսպիսի առաջնորդներ կան. և անշուշտ մէջերնին ժամանակ մը նշան մը որոշեր անօրիններ են: Չկրցի իմանալ թէ ո՞րն է այդ նշանը. բայց շատ չընեմ որ մը, ամուսնիս բերնէն փախած մէկ խօսքը, լուսոյ շառաւիղի նման զարկաւ զիս. այ՛ր բառն ու անոր պէս մէկ քանի ուրիշ խօսքեր, կասկածի ձգեցին ու հաւատարի ըրին զիս որ միաբանեալներուն նշանը՝ «այս լեռան գլուխը վառուած խարոյկ մը պիտի ըլլար»:

Այս գիշեր փայտակոյտ մը զիգելու համար, ոչ ատեն ունինք ոչ ալ կարողութիւն: Սակայն գաղանի ձայն մը կ'ըսէ ինձ, որ կարենանք այն

բոցը փայլեցնել՝ ամուսնոյս բոլոր բարեկամները պիտի վազեն զինքն ազատելու: Ի՞նչ խորհուրդ կու տաս Մեյքթալ. տկար ձեռքս քաւակաւն է մեր բնակած տունը կրակ տալու: Ասիկոյ ամենէն բարձր տեղը կառուցուած է: Այն մեծ հրդեհը Երեք Նահանգներուն բնակիչներուն անտեսանելի չլինար ըլլալ: Տունն ու հարստութիւնն ի՞նչ ընեմ թէ որ ամուսինս կորսուի: Եթէ ազատեմ զինքը, դուն կ'ընդունիս մեզ. թէ որ կորսուելու ըլլայ, գերեզման մը միայն պէտք է մեզի» կ'ըսէ:

Ծեր Հանրին իր այս նպատակը կը քաջայերէ: Ետէ կ'իլլէ մէկէն դէզ մը չոր սօտ կ'առնէ, կը բռնկցնէ վառարանէն, կիսավառ փայտեր կը նետէ անոր բոլորաիքը, ինքն իր ձեռքովը կ'արծարծէ կը տարածէ կրակը, մինչեւ տղուն օրօրոցն ու իրենց հարսանիքին պարկեշտ անկողինն անգամ առանց կսկծալու կամ զղջալու կը վառէ. ամէն կողմէն բոցը կ'աւելցնէ, և երբ ալ տարակոյս չմնար ու կ'իցէ կերպով կրակին չմարելուն. թեւը կու տայ ծերունիին, որ միւս ձեռքով տղայի իր կրթնելով անոնց հետ լեռան գառիվայրը կ'իջնայ, ու Ալթորֆի ձամբան կը բռնեն:

Մինչդեռ, անարեկ ժողովուրդը, ստակոյով իր տեղը քաշուած՝ համատարած լռութիւն մը տիրեր էր քաղաքին մէջ. ծերունիին, հարսն ու թշուառ տղան, կ'երթան իրենց բարեկամներուն դռները զայնելու: Ետմէին բռնկցուցած կրակը տարածուելով՝ մինչեւ խողանները կը հասնի, որոնցմով միայն տանը վրայ ծածկուած էր: Խոզանը կը սկսի շառաչմամբ վառիլ. բոցն աւելի փայլունութիւն մը կը ստանայ, չորս կողմն ըն-

դարձակ լոյս մը կ'արձակէ. ու իբրեւ օդին մէջ կ'երեւնայ հեռուէն :

Վէրնէր Շուեյգէն կը անսնէ զայն, եռանդոտ Մերքթալը՝ որուն քով զեռ չէր հասեր ժէմի, զայն նշմարելով ուրախութենէն կը հրճուի. և Փուրազ՝ Ուրորէնի մէջ անտարակոյս կը կարծէ որ, Վիլհելմ Սլոթորֆի քաջերուն գլուխն անցած՝ զինքն օգնութեան կը կոչէր : Այս երեք զօրագլուխները, մի և նոյն վայրկեանին՝ կը զինուին կ'ելլեն իրենց բնակարաններէն, հաւատարիմ բարեկամներին վնասելու կ'երթան ու զանոնք ազատութեան կը հրաւիրեն :

Բարեկամներին կ'արթննան, կը յափշտակեն զէնքերնին, լուրթեան մէջ կը ժողվին՝ գունդեր կը կազմեն. և երեք կողմէն՝ գրէթէ մի և նոյն ատենին, երեք զօրապետները՝ իրենց խումբերովը մէկտեղ զէսի Սլոթորֆ կը քայլեն. որոնք թէեւ տկար էին թիւով՝ բայց զօրաւոր քաջութեամբ, և հայրենեաց ազատութեանը համար մահն աչքերնին ստած :

Ամէնքն ալ կ'աճապարեն. ձիւնը, հեղեղներն ու ճամբաներուն աւրուածութիւնը զամէնքն ալ ուշացնելով՝ կը դողան որ չըլլայ թէ ուշ հասնին, այն ահարկու պարիսպին վրայ ըլլալիք յարձակուին, որ պէտք էր բռնաւորին հետ մէկէն նուաճել : Սակայն բռնաւորը, ժողովուրդին մէջ տեսած շարժումներէն խուլած և տաքնապած, կը վախնայ որ չըլլայ թէ իր բանտարկեալը կրօսընցնէ. ու ինք իր կեանքի վրայ կասկածելուն արդէն նորանոր միջոցներու ձեռք զարկած էր. որոնցմէ միայն մէկը, երեք զաշնակիցներուն

նիւթած բոյր հնարքներն ի գերեւ կը հանէր. ժէսէր, նոյն իսկ այն իրիկունը մտածեր էր որ իր բազմաթիւ զօրքերով լի ամրոցին մէջ բնական ուտեստ չկար երկարատեւ պաշարման մը զիմանալու համար. այս անտոիկ սպաստանարանին մէջ ճնշուելէ բնաւ չէր վախնար, այլ զինքը խռովեցնողը, իր Լուչէրնայի բանակին հետ անհաղորդակից մնալու երկիւղն էր : Ժէսէր Սարնէմը կանչել կու տայ, հետեւեալ նոր հրամանը սպառ համար :

— «Բարեկամ», կ'ընէ անոր, «ես հոսկեց պիտի մեկնիմ, և դուն պիտի իշխես իմ բացակայութեանս ատենը : Քնդի կը թողում իմ քաջ զօրքերս, որոնք միմիայն քու հրամաններուդ պէտի հնազանդին : Քիչ ատենէն բերելիք զօրութիւններովս պիտի նուաճեմ այս անարգ ժողովուրդին ստահակութիւնը : Մեծ նուազ մը պատրաստել տուր ինձ, որպէս զի բանակիս մէջէն զատուած յիսուն ընտիր թիկնապահները կրնան ինձի հետ ճամբայ ելլել երեկոյցին : Մութը կոխածին պէս, նուազը զրկել տուր այն յանդուգն Վիլհելմը, որ զիս արհամարհելու համարձակեցաւ. մանաւանդ թէ չզիմայակապ ըլլայ և զօրքերուն մէջտեղէն սարուի : Ես իմ ձեռքովս կ'ուզեմ զինքը՝ Լուչէրնայի լիճին միւս կողմն եզող, Քիւսնաչի անտոիկ գոլեակը տանիլ : Հոն առկից աւելի սպահով կերպով պահուելով, խուարոջին բանասերու մէջ պիտի սպասէ, որ զօրքերուն խումբերուն հետ ինքն ալ վերադառնայ, այն ատեն տաժանի չարչարանքներով պիտի ցուցնեմ Սլոթորֆի ժողովուրդին, թէ որոնք են զիս նախատողին վարձքը» :

Սարնէմի իշխանին տեղը ընտրուելուն վրայ հպարտանալով՝ կը փութայ անոր հրամաններուն կատարումին: Մէկէն նուակը կը պատրաստուի, և յիսուն ընտիր նետաձիգ զինուորներ նոյն իսկ Սարնէմի առաջնորդութեամբը Թէլլին բանալին դուռը կ'երթան: Դիւցաղնը՝ որ չլիթաներու ծանրութեանը տակ հազիւ կրնար երերալ, յիսուն աղեղնաւորներուն պահպանութեանը կը յանձնուի, ու գիշերուան միթութիւնը վրայ հասածին պէս, լուիկ մնջիկ կը քաշեն կը տանին զինքն ետեւսուն դէպի եզերքը. ուր ժէպէր, առանձին ու ծըղտած գաղտնի գացեր էր: Ժէպէր՝ իր գերին նաւուն խորը նետկ կու տայ, աղեղնաւորները անոր բոլորտիքը կը նստեցնէ, զեկին կողմը կ'անցնի ինքն ալ. ոսկի ու գինի բաժնել կու տայ զօրքերուն ու թիաւարներուն. ու աներեւոյթաբար կը մեկնի:

Նաւակն արագ արագ կը սահի ալիքներուն վրայէն: Օդը պարզ էր, ջուրը խաղաղ, և աստղերը կը փայլէին երկնքի կամարին վրայ: Հարաւային թեթեւ հով մը կ'օդնէր՝ թիաւարներուն աշխատանքներուն ու կը մեղմացնէր ցորալին ստատկութիւնը. որ անանց անոր՝ գիշերը, ձմեռնային եղանակն ու մերձակայ սառուցցներն աւելի եւս ստոժանելի կ'ընէին: Ամէն ինչ յաջող էր ժէպէրին: Չորս նահանգներուն առաջին լիճին երկայն ու անձուկ ճամբոսն կ'ուարտէ. շիտակ դէպի Պրունէն ուղղել կու տայ նաւակը, որպէս զի երկրորդ լիճը ամառը ջրանցքը մտնէ:

Թէլ այս ատենը, չլիթաներու ծանրութեանը տակ, ու թիկնապահներուն մէջտեղը պառկած,

դարձեալ կը տեսնէ ձախ եզերքին վրայ Կրիւթիի անրնակ ժայռերն ու այն քարայրը՝ ո՛ւր որ դեռ առջի գիշերը, բարեկամներովը մէկտեղ հայրենիքին ազատութեանը կը պարապէր: Այս տեսարանն ու այն յիշատակը կը վրդովեն իր քաջ սիրտը: Վրիճէմ կը զգայ իր աչքերուն արցունքներով լեցուիլը՝ ուսկից պիտի ամէնար: Մէկէն անհետ կ'ընէ զայն, կը դարձնէ գլուխը, ու կը սկսի երկինքը նայիլ, որ կարծես թէ զինքն երեսէ ձգեր էր: Այս միջոցին Ալթորֆի կողմը կարմրագոյն աղօտ լոյս մը կը նշմարէ: Երթալով այս լոյսը կ'աւելնայ, ու Թէլ կը տեսնէ որ Իււրի վրայէն մեծ բոց մը կը բարձրանար:

Սիրտը կը հրճուի. չկրնար համկնալ թէ ուսկից կու գար այն նշանը, որուն գաղտնիքը մէկու մը հազորդած էր: Կը տարակուսի, կը քննէ ու աներկբայ կ'ըլլայ որ այս բոցը՝ իր բնական լեռանը վրայէն կը ցոլանար: Գոհութիւն կը մատուցանէ Աստուծոյ, դեռ եղածին բարիք մը ըլլալն առանց զիտնալու. չյուսար բնու չմտածեր որ այս եղելութեան առթիւ իր կեանքը կ'ազատի. սակայն կ'ենթադրէ թէ կրնայ իր հայրենիքին փրկուէտ ըլլալ. այս կարծիքը՝ կը մտցնէ անոր, իր անձին կորուստը:

Ժէպէր և իր արբանեակներն ալ կը տեսնեն այն բոցը: Զարմացումով ցոյց կու տան իրարու. հրկիզութեան մը տեղ կը դնեն զայն, ու իրենց թշնամիին միայն սպառնացող ֆնաթը՝ հոգ չեն ընէր: Ժէպէր կը փութացնէ թիաւարները. ժէպէր ժամ մը առաջ հասնելու անհամբերութեամբը՝ կը ստիպէ որ աշխատանքին կրկնապատկեն:

Նաւը՝ արեւմտեան կողմը կը դառնայ, նեղուցէն կ'անցնի, ու կը սկսի Ունաէրվօյտի վտանգաւոր լիճին ամէնէն խոր ջուրերուն մ'ջ յառաջանայ:

Հոն, յանկարծ հարաւային յաջող հովը կը դադրի, և հիւսիսային ու արեւմտեան հովերը տիրելով՝ կ'ալէկոծեն օդը:

Մին՝ մրրկաբեր, կը բորձրացնէ կը դիզէ ալիքը, ու շառաչումով կը փչրէ զանոնք նաւուն կողերուն վրայ. նաւը՝ ջուրին կատաղութենէն ու բուռն հարուածներէն ընկրկելով, կը խտտորի թիաւարներուն ջանքերուն հակառակ, ու բոյւրովին մէկ կողմին վրայ ծոած՝ կը սկսի խոյս տալ. իսկ միւսը, եղեամբ, ձիւնն ու ամպերը կուռելով՝ սգայի քօղով մը կը ծածկէ երկնքի նրկսը, աղջամուղջը կը տարածուի ծովուն վրայ, սրածայր սառույցներ կը գարնեն թիաւարներուն ձեւքերուն ու դէմքին՝ և կը ստիպեն զիրենք՝ աշխատանքնին ձգելու. սրոնց գեանախոնար՝ աչքէն մինչև անձերնուն կորուստն անգամ կը ծածկուի. նաւը՝ առատ ձկնի հետ խառնուած սառնամանիքներուն կտորներովը կը լեցուի. արեւմտեան բուռն փոթորիկը ձակաէն անոր ընթացքն արգիլելով՝ կը սկսի մէկ քալէն նաւուն վրայ յարձակող հիւսիսային դառնաչունչ հովուն հետ պատերազմիլ. մէկէն հակառակ կողմը կը դարձնէ զայն, նոյն վիճակին մէջ փրփրապէս ալիքներուն կատարը կը կեցնէ, ու երբեմն այ թողնելով՝ մինչև անդունդներուն խորը կը գտնալիժէ:

Գունաթափ և անաբեկ զօրքերը՝ մերձակայ մահն ակներեւ տեսնելով՝ ծուներ կը դնեն, ու օգնական կը կանչեն Աստուածը, որ երկար ատե-

նէ ի վեր մտքերնուն հաներ էին: Կնամարդի ժէպէրը, անոնցմէ աւելի կը սոսկայ, կ'երթայ կու դայ նաւուն մէջ, ու գանձեր խոտանալով կը հարցնէ նաւատարներուն որ՝

— «Միթէ յոյս ունի՞ն իր կեանքն ազատելու»:

Թիաւարները, անշարժ ու տրտում կեցած, լուռթեամբ միայն կը պատասխանեն իր հարցումներուն: Իշխանին խոժոռ աչքերը, մեղկութեան և երկչոտութեան նշան նախատելի արցունքներով կը լեցուի առաջին անգամ: Կորուստը մօտ է, այ տարտուկոյս չկայ, հարստութիւնն ու կարողութիւնը, տանջանքներն ու դահիճները չեն կրնար զինքը մահուանէ ազատել. կու լայ, կ'ողբայ կեանքին վրայ. այ չպիտի կրնայ արիւնով զուարձանալ:

Թէլ, իր առջի տեղը հանդարտ կը կենայ. զօրքերուն պոռչտալը, փրփրապէս ալիքներուն պայթիլը, և ալէկոծ հովերուն փչումը, իր Կրիսթիի քարայրը տեսնելու ատենը զգացած խոսվութեանը չափ անգամ չեն աղղեր սրտին վրայ. Թէլ մահուան կը սպասէր, և իշխանին կորուստովը, իր հայրենիքին ծագելիք բարութիւններուն վրայ միայն կը մտածէր: Ժէպէրին երկիւղը, հեծութիւնը, ու չարչարուիլը տեսնելով՝ կ'ուրոսխանայ ինքնիրեն. երբ թիաւարներէն մէկը՝ այս անգութ մարդուն դառնալով՝

— «Կորսուեցանք», կ'ըսէ. «այ մենք անկարող ենք այս հիւսիսային հովուն առջևն ինկած նաւն ալիքներուն մէջ զործածելու, որ մէկ քանի վայրկեանէն եզերքի ժայռերուն դարնելով պիտի փչրի: Միայն մէկը կայ՝ որ այս լիճին մրրկնե-

րուն զէմ զներու մասին ամէնէն համբուսաւորն ու յաջողակն է մեր Երեք Նահանգներուն մէջ, ինքը կրնայ մեզ մահուանէ ազատել: Այն մարդն ա՛նա հոս է, ա՛նա քու շղթաներուդ տակը կը հեծէ: Ընա՛՛ք ժէպէր, ընտրէ՛ մի ուշանար՝ մանք կամ անու ազատումը»:

Ժէպէր կը սարսափի այս խօսքերը լսելով: Այն սաստիկ ատելութիւնը որ Թէլին զէմ կը սնուցանէր, մինչև կեանքին վրայ ունեցած սիրոյն հետ անգամ կը մաքառի վաս սրտին մէջ. զեռ կը վարանի, ու չուզեր պտտասխանել. սակայն զօրքերուն և նաւաստիին աղաչանքն ու մրմունջը, որ կը խնդրեն ու կը ստիպեն բանտարկեալին ազատութիւնն ստանալու, որպէս զի, թէ ինքը և թէ իրենք ազատին մահուանէ: Այնչափ մարդոց աղաչանքը մերժելու անհամարձակութիւնն ու մշտախոյզ մրրիկը վերջապէս կը հարկադրեն ժէպէրը, ընտրութիւն ընելու:

— «Թող կտորին շղթաները», կ'ըսէ, «կը ներեմ բոլոր իր յանցանքներուն, կը չնորհեմ իրեն՝ կեանքն ու ազատութիւնը, թէ որ իր յաջողակութեամբը կրնանք նաւակայանը հասնիլ»:

Զօրքերն ու թիավարները կը փութան Վիլհէլմն ազատելու: Շղթաները կ'իյնան, ոտքի վրայ կ'ելլէ զիւցազնը ու առանց բառ մը արտասանելու զէպի զգեակը կը դիմէ: Ինչպէս որ սղայ մը ցուպը թեքելով՝ ուղածին պէս կը դարձնէ զայն, այնպէս այ Վիլհէլմ՝ հաճոյքներուն համեմատ կը խաղցնէր ձեռքին տակ. նաւուն գլուխն երկու հովերուն զէմ կու տայ, որոնց ոյժն այնպէսով բաժնուելով՝ հաւասարակշռութեան մէջ կը բռնեն զայն:

Յետոյ, կայծակի նման վազանցիկ՝ անդորր վայրկեան մը ձեռք ձգելով, նաւուն գլուխը հակառակ կողմը կը դարձնէ ու զինքն ազատելու միակ միջոցն եղող զիւքին մէջ կը դնէ զայն. իր սուգած կերպովը՝ միայն երկու հոգիի թի դարնել կու տայ, և հովուն, այիքներուն ու մրրիկին հակառակ, կը յառաջանայ զէպի այն վերադառնալ ուղած նեղուցը: Գիշերուան անթափանց մթութիւնը չի թողուր որ՝ ժէպէր ետ դարձած ըլլալնին նշմարէ: Վիլհէլմ կը շարունակէ ընթացքը. գրէթէ բոլոր գիշերը կ'անցնի. սակայն արդէն դարձեալ Իււիի լիճը մտած էր. և կը տեսնէ Ալթորֆի լեռան վրայ արուած նշանին վերջին փարիլումը: Նոյն իսկ այն լոյսը՝ աստղի տեղ կը ծառայէ իրեն. լիճը շտտոնց կը ձանձնայ. վտանգաւոր ժայռերէն հեռանալով՝ մէկ կողմէն զէպի Շուից նահանգի եզերքը կը մօտենայ. Վէրնէրին վրայ կը մտածէ, կը հաշուէ որ Վէրնէր զեռ ձամբան ըլլալու է. և ձիւնափակ ձամբաներուն պատճառաւ նեռուներէն դառնալու ստիպուած: Այս սկար յոյսովը կը նաւարկէ, և մրրիկը զիրենք ուր ձգած ըլլալուն անմանօթ ձեւանալով՝ ժէպէրին ու զօրքերուն ստիպումը կը կրկնապատկէ:

Վերջապէս գոյն կ'առնէ արեւելք, և կարծես թէ փոթորիկը՝ արշալոյսին առաջին նշոյններն երեւան երած ատենը, քիչ մը կը տկարանայ: Լոյսին ծագելուն՝ բռնաւորը, զեռ ուր ըլլալնին որոշելու ատեն չունեցած, Թէլ կը նշմարէ Ալթորֆի մերձակայ ժայռերը: Վիլհէլմ զէպի անոնց կ'ուզէ նաւը, ու աւելի արագութեամբ կը յառաջանէ զայն: Ժէպէր, որուն կատաղութիւնը՝

քանի որ վտանգը հեռանար այնչափ աւերապու վրայ էր, կը սկսի թախծազին աչքերով Վիլհելմը դիտել: Կ'ուզէ, բայց դեռ չհամարձակիր զինքը շղթաներու զարնել տալ:

Շատ չանցնիր զօրականներն ու հաւատարին կ'իմանան ուր ըլլաինն և կ'իմացնեն իշխանին ալ, որ բարկութեամբ Թէլին վրայ երթալով՝ ստեղծի ձայնով կը հարցնէ թէ՛

— «Ի՞նչու իր ուղղած հաւը զարձեպ Այթորֆ զարձած էր»:

Վիլհելմ ստանց պատասխանելու, հաւակը՝ եզերքէն քիչ հեռու ժայռի մը վրայ կը մղէ, արագածեւեռութեամբ, աղեղնաւորին մէկուն ձեռքէն նետն ու սլաքը կը յսփշտակէ. և կայծակի պէս հաւէն՝ ժայռին վրայ կը նետէ ինքզինքը: Հո՛ն, ստանց կենալու, վայրի քօշի նման ուրիշ ժայռի մը վրայ կ'ոտանու, և անկէ եզերքը հասածին պէս, կը սկսի սեպացած ապառաժէն վեր մագլցի դիմել ու գազաթը կ'ելլէ, Այպեան արծիւին նման որ ամպերուն մօտ հանգչելով՝ սրատես աչքերը հովիտներուն մէջ արածուող խաչինքներուն վրայ կը պտըտցնէ:

Իշխանը, սալած, կատաղի ու գազանային աղաղակ մը կը վերցնէ: Կը հրամայէ մէկէն որ հաւէն ելլեն ու զօրքերը ցրվելով՝ ամէն կողմէն պաշարեն այն ապառաժը՝ որուն վրայ կեցիք էր զիւցաղնը: Կը հնազանդին, նետաձիգները կ'իջնան ու կը պատրաստեն աղեղնակներն:

Ժէպէր, անոնց մէջտեղէն երթալով՝ կ'ուզէ որ բոլորին սլաքները միահամուռ Վիլհելմի արեանը մէջ թախտուին: Բայց Վիլհելմ ալ դիտա-

ւորութիւն մը ունէր: Կը կենայ, ցոյց կու տայ ինքզինքն որ թշնամին իր վրայ ձգէ: Կը թողու որ այս զինուած խումբը՝ այնչափ մը մօտենայ իրեն, որ ձեռքի նետովը կրնայ մահացու հարուած մը տալ: Կը դիտէ, աչքը ժէպէրին կ'ուզէ. կը լարէ նետը, ու բռնաւորին սրտին նշան ստնելով՝ օդին մէջ կը թռցնէ զայն: Նետն է որ կը սլանայ, կը սուլէ ու կը զարնէ ժէպէրին սրտին մէջտեղը: Կ'իջնայ բռնաւորը, սեւ արիւն մը կը ժայթքէ բերնէն, կատաղութեամբն ու մողեղնութեամբը կը սկսի պտագաղկ. և անէծքով կ'արտասնչէ իր անողորմ հոգին: Վիլհելմ արդէն աներեւոյթ եղած էր. Թէլ՝ եղջերուէ մըն ալ դիւրաշարժ, ինքզինքը ժայռին զլիւն վար կը նետէ, կը վազէ կը թռի սառույցներուն վրայէն, և անապատ, անշաւիղ տեղերէ անցնելով՝ ձեռք կը ձգէ Այթորֆի ճամբան:

Քիչ մը հեռուն ձիւնին վրայ կը գտնէ, Վէրների բաղմաթիւ բարեկամներուն նորակոխ հետքերը. որոնք նոյն իսկ այն զիշերը՝ իր ընկերակցութեամբը ճամբայ հաներ էր: Վիլհելմ կը հետեւի անոնց, կը վազէ, կը մերձենայ, ու աղմուկը, աղաղակը, և զէնքերուն որտընդօտ շառաչումները հետեւէն կը զարնեն ակամջին. կը սլանայ, կը համի հրապորակը, և կը սեռնէ որ զիւցաղուններու երեք խումբերով լեցուած էր: Վէրներ Շուիցի մարտադիրներուն զլուխը՝ կը պահանջէ որ հախ գտնեն ապահովցնեն, ու լեռոյ պարիսպին յարձակումին պարապին. Փութոզ Իւսիի քաջերովը՝ ամէնէն վտանգաւոր զիրքն ընտրել էր իրեն. Մերթալ Ունտէրօլտի բանակին

առաջնորդելով՝ ձեռքի մեծ կացինն օդին մէջ կը խաղցնէր և բարձրաձայն՝ յարձակումի կը հրաւիրէր: Ժէմի բնաւ չէր հեռանար իրմէ, երկայն նիզակով մը զինուած, «Վիլհելմ» ըսելով հայրը կը խնդրէր զօրքերէն. ու հեռուէն այն բռնտոր ցոյց կու տար, որ որ զինքը դեռ բանտարկուած կը կարծէր: Ծեր Հանրին, Քլէրն և Եամէն այն քաջ զօրքերուն հետ խառնուած, զանազան բանակներուն և դասերուն մէջ կը մտնէին կ'ելլէին յարձակման ժամը փութացնելու ջանալով:

Յանկարծ այս երեք բանակներուն մէջտեղն երեւան կ'ելլէ Վիլհելմ: Ընդհանուր ազդակ մը կը հնչէ կը տարածուի լեռներուն մէջ և խոր լուսթեամբ մը կը վերջանայ: Ամէնքը՝ Թէլին հրամաններուն կը սպասեն, ամէնքն ալ անոր միմիայն կ'ուզեն հնազանդիլ:

— «Բարեկամներ», կը գոչէ դիւցազնը, «այ ժէպէր չի կայ. սա՛ ազեզն ու այս ձեռքս՝ պատժեցին զինքը իր ոճիրներուն փոխարէն: Ժէպէրին մարմնը, լիճին եզերքը փռուած ու անարգ արբանեակներէն շրջապատուած է. սրտնք վախերնուն արդէն իսկ ցիրուցան ըլլաւ վրայ են: Դուքէն երկնչելու ու վախնալու բան մը չունինք: Մեր հայրենիքին վրէժն առինք, սակայն դեռ ազատ չէ: Եւ երեք ազատելիք չունի, քանի որ այս սոսկալի պարիսպը՝ քար քարի վրայ մնայ: Յարձակինք ան ահարկու պարիսպին վրայ որ զազանափա Աւստրիացիներուն միակ ապաւէնն է: Թող երեք խումբերնիս մէկէն վեր դիմեն, թող քաջագոյններն առաջ անցնին»:

Թէլ ձախ ձեռքն Իււրի դրօշակը՝ աջն ալ

կացին մը կ'առնէ և դէպ ի լեռ կը դիմէ. Փուրադ և իր խումբը՝ մօտէն կը հետեւին անոր. Շուիցի քաջերն ու Վէրնէր կը սրանան. Մելքթալ Ունտերվօլտցիներուն հետ արդէն կէս ճամբան առած էր. և ժէմի հօրը քովէն կը յառաջանայ: Սարնէմ կը սպասէ իրենց, ու կը պատրաստուի: Յանկարծ, սլաքներու և տէգերու ամպ մը կը տեղայ մարտկոցներուն վրայէն: Քաջասիրտ յարձակողները, առ ոչինչ համարելով՝ այն նետերը, կը շարունակեն իրենց ընթացքը. դար վեր կ'ելլեն առանց դիմադրութիւն ընելու:

Կը հասնին վերջապէս պարիսպին սրմբուն տակ: Այն ատեն ա՛նուի Սարնէմը իրեններուն նշան մը տալով՝ նախ սրմբի շատ մը քակուերդներ, ժայռեր ու քարի կտորուանքներ վար նետել կու տայ. և յետոյ եռացած ձէթ ու կպրածիւթ: Երեք Նահանգներուն քաջերը՝ չորս կողմը կը փռուին կ'իյնան. իւզը զգեսաներնուն անցնելով կը մաշեցնէ զիրենք: Սաստիկ ցաւերով կ'աւանդեն հոգիներն. քարերը կրծակով կ'ազազակեն. բայց այն ազազակներն անգամ ազատութեան համար են:

Հոգեվարքները, առանց քաջած ասանջանքնուն նայելու, կը յորդորեն, կը գրգռեն իրենց ընկերները, կը քաջալերեն զիրենք որ իրենց մարմիններուն վրայ կոխեն, և իրենցմով աստիճաններ շինեն, մարտկոցներուն վրայ ելլելու համար: Աւստրիացիները նախատանքով կ'այլապնեն անոնց թշուառութիւնը. Սարնէմ, երկու սրմբի մէջտեղը կեցած, կը խնդայ յարձակողներուն պարպ ճիգերուն վրայ, ու սիրա կու տայ զօրքն-

լուն . և իր ներկայութիւնն ու աներկիւզ վարքը , այս զօրաւոր դիմադրութիւնն աւելի երկարատեւ կ'ընեն :

Վիլհէլմ՝ անվեհեր դէմքով կը յառաջանար միշտ , մեռեալներուն ու հոգեվարքներուն մէջ տեղէն . բայց յանկարծ կորսուած բազմաթիւ զօրքերէն զարձարելով՝ կանգ կ'առնէ , կը կանչէ Մեկքթալը . ու միահամուռ յարձակում մը ընելու խորհուրդին բոլորովին հետեւելուն համար , կը կշտամբէ ինքզինքը , սիրտ կուտայ տնօր , կը հրամայէ որ պատերազմէն քաշուելով՝ առնէ իր քաջկրը , ու երթայ արեւելեան կողմէն պարիսպին վրայ յարձակի . քանի որ ինքը՝ Վէրնէրին հեռ մէկ եղած , կատաղութիւննին պիտի կրկնապատկէին , այս շարժումը թշնամիին աչքերուն աներևոյթ ընելու դիտմամբ :

Վիլհէլմ ու Վէրնէր նոր նշան մըն ալ կուտան , աւելի բարձրաձայն ազաղակներ կը վերցնեն , ու Ստրնէմ և իր արբանեակները այս նոր յարձակումովը զբաղելով՝ Վիլհէլմին դէմ դնելու համար իրենց բոլոր զօրութիւնը նոյն կողմը կը դարձնեն : Այս միջոցին , Մեկքթալ իրեններովը կը դիմէ կը հասնի արեւելեան դուռը՝ որ ակար պահպանութեամբ մը միայն թողուած էր : Մեկքթալ կայննովը կը զարնէ , և կրակ բերել կուտայ . դուռը կ'այրի ու Մեկքթալ ներս կը սլանայ . Մեկքթալ Ունաէրվոյտի բարեկամներովը կը յառաջանայ բերդին մէջ : Դէմն ելուլը՝ տեղի կուտայ , փախչիլ կ'ուզէ , և կը սպաննուի :

Ստրնէմ , Թէլին յարձակումը վանելու զբաղած տեղէն , կը լսէ փախչողներուն ազաղակը , և

կ'որոշէ յաղթողներն որոնք ըլլալին : Կ'ուզէ վրանին դիմել , կը դառնայ , ու Մեկքթալ երեւան կ'ելլէ . կայծակի արագութեամբ ձեռքի կայննովը հարուած մը կուտայ անոր , և երկուքի կը բաժնէ իր դժնդակ ճակատը , կը յառաջանայ որմին ծայրը , ու յաղթութեան ազաղակներով կը տարածէ ձեռքերը : Վիլհէլմ ալ կը հասնի մէկէն . և Իււրի դրօշակը կը ծածանի ու կը փայլի այն զարձարելի պարիսպին վրայ : Վիլհէլմ , Մեկքթալ ու Վէրնէր , կայս մը դիմակերու վրայ կեցած շնորհակալութիւն կը մատուցանեն Աստուծոյ . և կը պատասխանեն իրենց ազատած ժողովուրդին ցնծութեան ձայներուն :

Շուտ մը կը վերցուին բերդին մէջի բազմաթիւ մեռեալներուն մարմինները . Երեք Նահանգներուն բանակները , իրենց առաջնորդները շրջապատելով կը ստիպեն , կը առնին Ալթորֆի բնակիչներուն մէջտեղը , որոնք՝ հրապարակին մէջ զուճարուած՝ կը վազեն կուգան ամէն կողմէն իրենց ազատարարները տեսնելու , և ազատութեան պաշտպանութիւնը , անոնց ճարտարամտութեանը , քաջութեանը ու իմաստութեանը յանձնելու նպատակով : Սակայն Վիլհէլմ լուրթիւն պահանջելով՝ հետեւեալ ճառը կ'ուզէ իրենց :

— «Քաղաքացիներ , ազատ էք դուք . բայց թերեւս այս թանկագին ազատութեան պահպանութիւնը՝ յաղթելէն աւելի դժուար է : Առաջինին համար՝ քաջութիւնը բաւական է , իսկ երկրորդը՝ խիստ , անաչառ և անփոփոխ առաքինութիւններու կարօտ : Զգուշացէք յաղթութեան արեւցութիւնէն . զգուշացէք մանաւանդ անարգ

պաշտօն մը մատուցանելէ ձեր առաջնորդներուն : Սրդէն սկսեր էք մեզ ձեզի իշխան ընտրելու վրայ խօսիլ . մինչդեռ ես իրրեւ միակ վարձատուրութիւն աշխատանքներուս , բոլոր սրտով կը փափաքիմ պարզ զինուոր ըլլալ ու այն հաւասարութեան մէջ մանկ , որ քաղցր ու անարատ հրապոյր մըն է հասարակապետութիւն սիրող սրտերու : Հասարակապետութեան մը մէջ , բարեկամներ , ամէնքնիս ալ պիտանի ենք : Վա՛յ այն մարդուն որ ինքզինքն անհրաժեշտ հարկաւոր կը կարծէ : Վա՛յ այն ժողովուրդին՝ որ իր այս խորհուրդներուն համար չի պատժեր զինքը :

«Ժողովուցեք , որ իմաստուն մտածումներով կրնաք կշտել ձեր օգուտն ու նոր բռնելիք դրութիւննիդ . թող ամէն մարդ ազատ ըլլայ , հայրենիքին օգտակար կարծած նիւթերուն վրայ խորհիլ , խօսիլ և խորհրդակցիլ օրէնքներու համեմատ . թող այս արտօնութիւնը շնորհօւի այն ամէն քաղաքացիներուն , որ իրենց կեանքի քասներորդ տարին թեւակոխած են : Մէկը հայրենիքի սէրը ձանչցածին պէս , իրաւունք ունի իր կարողութենէն ու մտքին հանձարէն հարկ մը տալ անոր : Ծերակոյտ մը կազմեցէք , ու թող այն մեր նախահայրերէն պատուուած հին անունը՝ կրկնապատիկ պատուուի մեզմէ : Խորհուրդ ընդունի և խորհրդատու ըլլայ : Օրէնքներ հաստատեցէք , առանց օրէնքներու ի՛նչ կրնայ ըլլալ վերջերնիդ : Ազատութիւնը , իմաստուն օրէնքներու գերի ըլլային է . չըլլայ թէ վարքերնիդ փոխէք , մանաւանդ ջանացէք աւելի անաչտա ըլլալ . առանց առաքինութեան ազատութիւն չըլլար . հասարա-

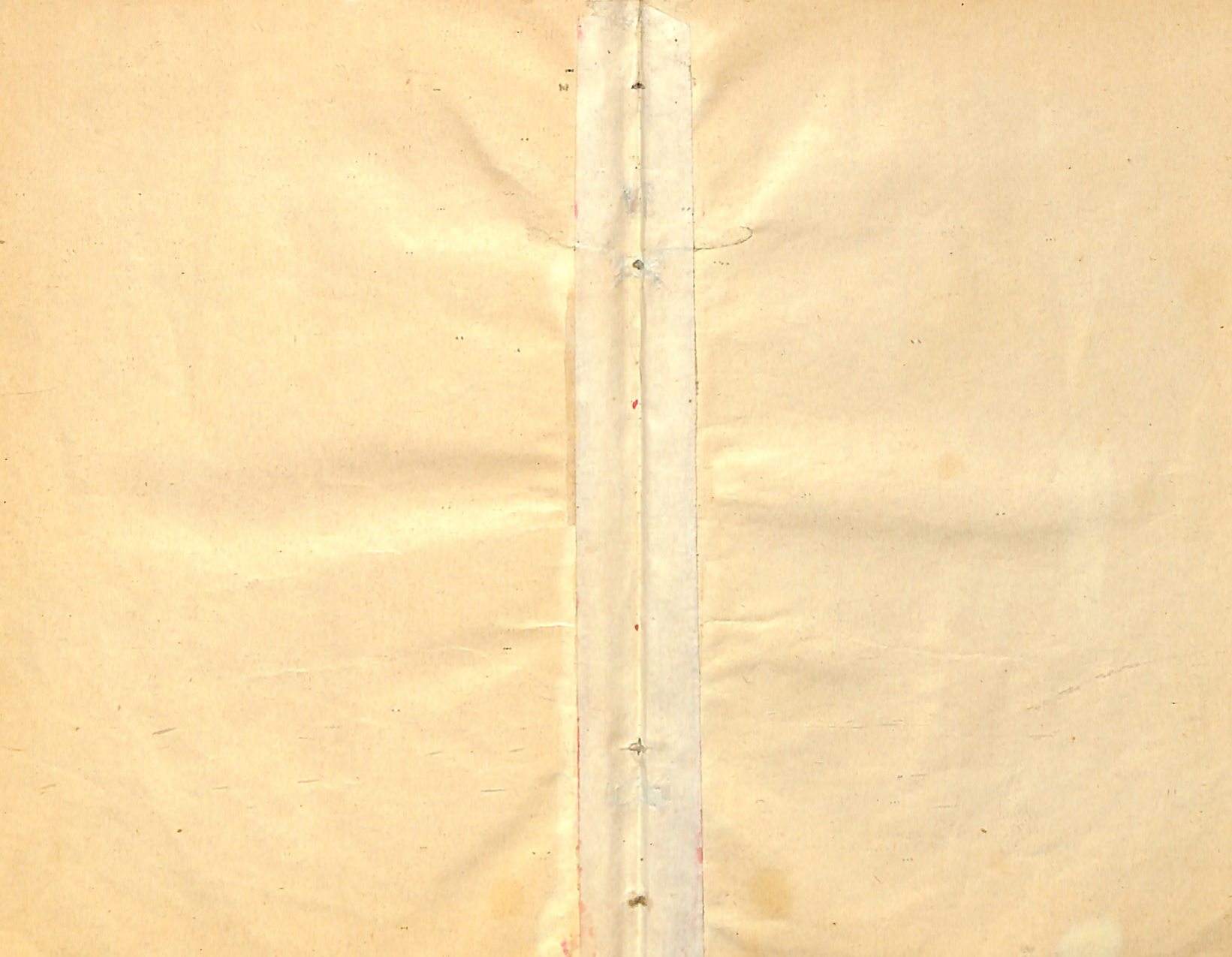
կապետութիւնը սիրողը՝ ինքզինքն այս անունով հրեշտակներուն և մարդկութեան մէջտեղը դասած է . թող ուրեմն զինքը չըջապատող մարդերէն գերազանց ու վսեմ ըլլայ :

«Իսկ ինձի գալով , քաղաքացիներ , եղբայր անունէն ու ձեր բանակներուն մէջ պատերազմելու պատուէն ի դատ բան մը՝ ոչ կ'ուզեմ , ոչ կը խնդրեմ և ոչ կ'ընդունիմ : Պատրաստուեցէք նորանոր պատերազմներու : Սպասեցէ՛ք , վստիկ կի կայսրը պիտի աշխատի այս կորսուած իշխանութիւնը նորէն ձեռք ձգելու : Պատրաստուեցէք իր ճիգերուն դէմ դնելու . պատրաստուեցէք պատերազմի , վստահեցէ՛ք՝ մի միայն ձեր բազուկներուն . ասով մէկտեղ՝ ազատութեան հրաւիրեցէք Զուլիցերիոյ միւս նահանգներն ալ : Եթէ չեմ խաբուիր՝ անոնց սիրաբերը՝ պիտի պատասխանեն ձեր ձայնին . այն ատենը՝ աշխատանքներու , առաքինութեան ու քաջութեան միջոցով՝ հասարակապետութիւն մը պիտի կազմէք որ բոլոր Եւրոպայի զարմանք ու սոսկում պատճառէ : Այն ատենը՝ թագաւորները պիտի փափաքին ձեր դաշնակիցներն ըլլալու անուանը , և անյադի պիտի կարծեն ինքզինքնին՝ թէ որ Զուլիցերիացիները իրենց պաշտպանն ըլլան : Այն ատենը փառքերու , դէնքերու և իմաստութեան արգասիքը վայելելով՝ զարձեայ ամէնէն նախամեծար համարեցէք , ազատ ու երջանիկ ըլլալու փառքը» :

Բոլոր ժողովուրդը կը ծափահարէ . ու նոյն հետոյն դատաւորներուն ընտրութեան

կը ձեռնարկէ: Թէլ, Վէրնէր ու Մեւն, ըթալ
 պարզ քաղաքացիի փոխուելով՝ միայն մէյն: Եւ
 կաղամաղեայ պսակ կ'ընդունին իրենց մատուցած
 ծառայութեանը փոխարէն: Կը մանեն կը խառ-
 նուին այն ժողովուրդին մէջ՝ որ 200 տարի Գեր-
 մանական Կայսրութեան ամէն մէկ ճիգերուն հնա-
 զանդելէն վերջը, փլատակներու վրայ կանգնեց
 իր ազատութիւնը:

3800

15

2607

2013

